

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η έννοια του θανάτου στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία
για παιδιά ηλικίας τεσσάρων έως δέκα ετών**

Κοντονικόλα Ζωή

A.M.: 0202041

Επιβλέπουσες καθηγήτριες:

- **Τασούλα Τσιλιμένη**
- **Αγγελική Λεονταρή**

ΒΟΛΟΣ 2006

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 5132/1
Ημερ. Εισ.: 13-12-2006
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΠΠΕ
2006
ΚΟΝ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η έννοια του θανάτου στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία
για παιδιά ηλικίας τεσσάρων έως δέκα ετών

Κοντονικόλα Ζωή

A.M.: 0202041

Επιβλέπουσες καθηγήτριες:

- Τασούλα Τσιλιμένη
- Αγγελική Λεονταρή

ΒΟΛΟΣ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

Εισαγωγή

A' Μέρος- Θεωρητική προσέγγιση

- Η συμβολή της παιδικής λογοτεχνίας στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών
- Ο ρεαλισμός στην παιδική λογοτεχνία
- Ο ρόλος της εικόνας στο παιδικό βιβλίο
- Η θεματολογία της παιδικής λογοτεχνίας
- Αντιλήψεις των παιδιών για το θάνατο
 - Η κατανόηση της έννοιας του θανάτου από τα παιδιά
 - Πιθανές παρερμηνείες των παιδιών για το θάνατο
 - Η στήριξη του παιδιού που θρηνεί
- Η έννοια του θανάτου στην παιδική λογοτεχνία
- Σύγχρονα παιδικά βιβλία που αναφέρονται στο θάνατο για παιδιά 4 – 10 ετών.
- Παρουσίαση- Σχολιασμός των κειμένων
- Συμπεράσματα

B' Μέρος- Η Έρευνα

- Στόχος και υποθέσεις της έρευνας
- Δείγμα και μέθοδος της έρευνας
- Αποτελέσματα της έρευνας
- Συμπεράσματα της έρευνας

Γενικά συμπεράσματα

Επίλογος

Βιβλιογραφία

Παράρτημα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Η έννοια του θανάτου στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία για παιδιά ηλικίας τεσσάρων έως δέκα ετών». Ο τίτλος και μόνο, της πτυχιακής μου εργασίας εκπλήσσει όποιον τον ακούσει, άλλον ευχάριστα, άλλον δυσάρεστα. Η επόμενη ερώτηση μετά το «τι θέμα έχεις στην πτυχιακή σου;» ήταν «γιατί το επέλεξες αυτό;» Η απάντηση είναι απλή. Μου φάνηκε πολύ ενδιαφέρον να το μελετήσω και να δω πόσα βιβλία έχουν γραφτεί με αυτό το θέμα, πως το διαπραγματεύονται αλλά και πώς αντιδρούν τα παιδιά στο άκουσμα μια τέτοιας ιστορίας. Είχα παρακολουθήσει μια διάλεξη της κυρίας Λεονταρή σχετικά με το θάνατο και πώς πρέπει να το συζητήσουμε με τα παιδιά και μου φάνηκε ιδιαίτερα ενδιαφέρον το θέμα αυτό. Υπάρχει και ένας ακόμη λόγος, προσωπικός. Φοβάμαι πάρα πολύ και μόνο στην ιδέα του θανάτου. Θέλησα λοιπόν να δοκιμάσω τον εαυτό μου και να δω αν μπορώ να ασχοληθώ διεξοδικά με ένα τέτοιο θέμα. Έτσι όταν η κυρία Τσιλιμένη μου πρότεινε να ασχοληθώ με αυτό το θέμα δέχτηκα με ενθουσιασμό.

Τελικά κατάφερα να ασχοληθώ και να υπερβώ, ίσως, τις φοβίες μου. Τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας θα τα δείτε στις επόμενες σελίδες.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την κυρία Τασούλα Τσιλιμένη, Λέκτορα του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας που μου έδωσε την ευκαιρία να ασχοληθώ με αυτό το θέμα καθώς επίσης και για την πολύτιμη βοήθειά της.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω την Αναπληρώτρια καθηγήτρια Ψυχολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, κυρία Αγγελική Λεονταρή που με κατήθυνε σε ότι αφορά το κομμάτι της ψυχολογίας.

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τις νηπιαγωγούς που με δέχτηκαν και με βοήθησαν παρά την πίεση χρόνου που είχαν, και φυσικά να ευχαριστήσω τα παιδιά που συμμετείχαν στην έρευνα και ήταν πολύ συνεργάσιμα .

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παιδική λογοτεχνία στην Ελλάδα μόλις την τελευταία δεκαετία έχει κάνει κάποια δειλά βήματα ώστε να ασχοληθεί με σημαντικά αλλά «δύσκολα» θέματα όπως είναι το θέμα του θανάτου. Την τελευταία πενταετία έχουν εκδοθεί περισσότερα βιβλία, γεγονός που δείχνει ότι είναι σημαντικό να έρθουν τα παιδιά σε επαφή με το θέμα αυτό.

Στην πτυχιακή αυτή εργασία συγκεντρώσαμε όσα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία κυκλοφορούν στην ελληνική αγορά για παιδιά ηλικίας τεσσάρων έως δέκα ετών και αναφέρονται στο θάνατο.

Σκοπός μας είναι να μελετήσουμε αυτά τα βιβλία και να δούμε με ποιον τρόπο παρουσιάζουν οι συγγραφείς το θάνατο. Στη συνέχεια κάναμε μια έρευνα σε νήπια και προνήπια για να δούμε εάν η ιστορία με θέμα το θάνατο, θα προετοιμάσει τα παιδιά και θα τα ενημερώσει για ένα τέτοιο γεγονός.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη: στο θεωρητικό και στο ερευνητικό, που διαρθρώνεται σε δεκατέσσερα κεφάλαια.

Το πρώτο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους ασχολείται με τη συμβολή της παιδικής λογοτεχνίας στην ανάπτυξη της προσωπικότητας των παιδιών. Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται φανερό ότι η προσωπικότητα του παιδιού αναπτύσσεται πολύπλευρα μέσα από την παιδική λογοτεχνία.

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με το ρεαλισμό στην παιδική λογοτεχνία. Κατά πόσο, δηλαδή, ένα λογοτεχνικό βιβλίο για παιδιά είναι και πρέπει να είναι ρεαλιστικό.

Στο τρίτο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους γίνεται λόγος για το ρόλο της εικόνας στο παιδικό βιβλίο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο, ασχολούμαστε με τη θεματολογία της παιδικής λογοτεχνίας. Αναφέρουμε ποια είναι τα κύρια θέματα τα οποία

διαπραγματεύεται η παιδική λογοτεχνία μέχρι σήμερα, τόσο στις μικρές ιστορίες όσο και στο έντεχνο παραμύθι.

Το πέμπτο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους, αναφέρεται στις αντιλήψεις των παιδιών για το θάνατο. Εξετάζει πώς αντιλαμβάνονται τα παιδιά το θάνατο και αν μπορούν να τον κατανοήσουν μέσα από τέσσερις πτυχές : τη μη αναστρεψιμότητα, την παγκοσμιότητα, την παύση ζωτικών λειτουργιών, και την αιτιότητα. Στη συνέχεια αναφερόμαστε στις πιθανές «παρερμηνείες» των παιδιών για το θάνατο και στο πώς μπορούμε να στηρίξουμε το παιδί που θρηνεί.

Στο έκτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για την έννοια του θανάτου στην παιδική λογοτεχνία. Παρατηρούμε πώς εμφανίζεται στις σελίδες των παιδικών βιβλίων και το διαπραγματεύονται οι συγγραφείς.

Στο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζουμε τα βιβλία που κυκλοφορούν στην ελληνική αγορά και αναφέρονται στο θάνατο για παιδιά 4 – 10 ετών.

Στο όγδοο κεφάλαιο γίνεται παρουσίαση και σχολιασμός των κειμένων και τέλος το ένατο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους περιλαμβάνει τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την μελέτη των παιδικών αυτών βιβλίων σε συνδυασμό με το θεωρητικό πλαίσιο.

Στο ερευνητικό μέρος αναλύονται ο στόχος και οι υποθέσεις της έρευνας, το δείγμα και η μέθοδος της έρευνας και τέλος τα αποτελέσματα και τα συμπεράσματα της έρευνας.

Τέλος υπάρχει ένα κεφάλαιο που παραθέτονται τα Γενικά Συμπεράσματα.

Στο παράρτημα υπάρχει το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα, οι ερωτήσεις περιεχομένου που έγιναν στα παιδιά με βάση το κείμενο «Αντίο Ποντικούλη» και η απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων, καθώς επίσης και κάποιες ζωγραφιές των παιδιών με βάση την ιστορία αυτή.

Α΄ ΜΕΡΟΣ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

«Το παιδί είναι εξελισσόμενος κόσμος, ο οποίος δέχεται συνεχώς ερεθισμούς από τον εξωτερικό κόσμο, οι οποίοι σε συνδυασμό με τις ατομικές καταβολές και προδιαθέσεις, επιδρούν και διαμορφώνουν την προσωπικότητα του στην πορεία του προς την ωριμότητα.» (Δελώνης 1991, σ.:21). Αυτή είναι μια άποψη που ενστερνίζονται πλέον όλοι οι επιστήμονες και επιβεβαιώνεται μέσα από έρευνες. Ο Γκράχαμ Γκρήν υποστηρίζει πως «η επίδραση που ασκεί το διάβασμα κατά την παιδική ηλικία είναι βαθύτατη. Το μέλλον βρίσκεται, σε μεγάλο βαθμό, στα ράφια των βιβλιοθηκών.» (Δελώνης, 1991, σ.: 22)

Η Κατερίνα Μιχαλοπούλου στο άρθρο της «η επίδραση των παραμυθιών στο παιδί προσχολικής ηλικίας» τονίζει ότι τα παραμύθια είναι τόσο ευρέως αποδεκτά και εύχρηστα από τα παιδιά επειδή προσεγγίζουν μ' ένα τρόπο τέλεια προσαρμοσμένο στο πώς το παιδί αντιλαμβάνεται και ερευνά τον κόσμο γύρω του.

Η παιδική λογοτεχνία, παίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, είτε αυτή είναι προφορική είτε γραπτή και επηρεάζει βαθιά το παιδί σε διάφορους τομείς της προσωπικότητάς του.

Ένα από τα σημαντικότερα «επιτεύγματα» της παιδικής λογοτεχνίας είναι ότι κινητοποιεί τη φαντασία του παιδιού και αναπτύσσει την ευαισθησία του. Καθώς το παιδί ακούει μια ιστορία φτιάχνει εικόνες στο μυαλό του και αναπτύσσει ή αλλάζει πολλές φορές την ροή της ιστορίας. Επίσης όταν «διαβάζει» τις εικόνες ενός εικονογραφημένου

παιδικού βιβλίου, φτιάχνει μια ιστορία με βάση αυτές που πολλές φορές μοιάζει πολύ με την ιστορία του βιβλίου και άλλες φορές είναι πολύ διαφορετική, ωστόσο πρωτότυπη και καλά οργανωμένη. Από τα παραπάνω προκύπτει ότι η παιδική λογοτεχνία αναπτύσσει έμμεσα και την δημιουργικότητα του παιδιού.

Καθώς το παιδί ακούει να του αφηγούνται ιστορίες ή διαβάζει το ίδιο ένα λογοτεχνικό παιδικό βιβλίο, ασκείται στην αυτοσυγκέντρωση, που είναι μια πολύτιμη μορφή πνευματικής πειθαρχίας (Βαλάση, 2001). Όταν μια ιστορία κεντρίσει το ενδιαφέρον του παιδιού, τότε συγκεντρώνεται σ' αυτή, ακούει με προσήλωση τον αφηγητή και κοιτάζει με ενδιαφέρον τις εικόνες χωρίς να αποσπάται η προσοχή του.

Επίσης, η ανάγνωση, η αφήγηση και το άκουσμα ιστοριών από το παιδί, το εξοικειώνει με τη γλώσσα του. Σταδιακά το παιδί αναπτύσσει γλωσσικές δεξιότητες, εμπλουτίζει το λεξιλόγιό του με λέξεις και έννοιες και παράλληλα αναπτύσσεται και η κριτική του σκέψη.

Έχει διαπιστωθεί ότι το παιδί ταυτίζεται με τους ήρωες των ιστοριών που ακούει ή διαβάζει και πολλές φορές τους μιμείται. Το γεγονός αυτό βοηθά το παιδί να διαμορφώσει το χαρακτήρα του, υιοθετώντας στάσεις και συμπεριφορές του ήρωα της ιστορίας. Έτσι στο παιδί περνούν ηθικές αξίες και πρότυπα δράσης και συμπεριφοράς, προκειμένου να αντιμετωπίσει παρόμοιες καταστάσεις μ' αυτές που αντιμετωπίζει ο πρωταγωνιστής της ιστορίας. Αξίες όπως η φιλία, η αλληλεγγύη, ο αμοιβαίος σεβασμός, η ισότητα των δύο φύλων, η συνεργατικότητα και άλλες, όχι μόνο γίνονται κτήμα των παιδιών, αλλά μπορούν να βιωθούν στην καθημερινή τους ζωή. (Δελώνης 1991)

Τα σύγχρονα παραμύθια μεταφέρουν τη σύγχρονη εικόνα της πολυπλοκότητας του κόσμου, βοηθώντας όμως παράλληλα τα παιδιά να μάθουν να την επεξεργάζονται και να της αποδίδουν νόημα. Ενώ μαθαίνουν να διακρίνουν το "καλό" από το "κακό", τα παιδιά μαθαίνουν επίσης να σκέφτονται συνθετικά και ολιστικά για τον κόσμο και τους ανθρώπους (π.χ. ότι οι άνθρωποι δεν είναι μόνο καλοί ή μόνο κακοί) (Ανδρουτσοπούλου, 1998).

Στα σύγχρονα παραμύθια, τα παιδιά εύκολα ανακαλύπτουν πτυχές της ζωής και του εαυτού τους, και επίσης προετοιμάζονται για καταστάσεις που πιθανόν να αντιμετωπίσουν στο μέλλον (Fassler, 1978)

Τα τελευταία χρόνια κυκλοφορούν παιδικά λογοτεχνικά βιβλία τα οποία όχι μόνο περνούν στα παιδιά αξίες, αλλά τα βοηθούν να αντιμετωπίσουν δύσκολες καταστάσεις, όπως το διαζύγιο των γονέων, την απώλεια /το πένθος καθώς και την σεξουαλική παρενόχληση. Το παιδί μέσα από τις ιστορίες αυτές ταυτίζεται με τον ήρωα και βρίσκει λύσεις στο πρόβλημά του, ενημερώνεται γύρω από αυτή την κατάσταση που τον απασχολεί, νιώθει πως δεν είναι ο μόνος που περνάει μια τέτοια δύσκολη κατάσταση, και αυτό του δίνει δύναμη.

Εκτός από τα παραπάνω, η παιδική λογοτεχνία επιδρά και στην αισθητική καλλιέργεια του παιδιού χάρη στην εικονογράφηση αλλά και στο κείμενο και λειτουργεί ως καλλιτεχνική παιδεία . Το παιδί αποκτά την αίσθηση του ωραίου καθώς και ευαισθησία στην τέχνη. «Η εσωτερική στάση σε ό,τι ωραίο, οδηγεί σε μια απελευθέρωση από το τραγικό της ζωής, τα λογής αδιέξοδα, τους επικίνδυνους-ισμούς της εποχής μας. Χωρίς να απορρίπτουν τη σύγχρονη σκληρή

πραγματικότητα έχουν, με το βιβλίο, ένα αποτελεσματικό τρόπο φυγής» (Δελώνης, 1991, σ. :23)

Επίσης μέσα από την παιδική λογοτεχνία το παιδί μαθαίνει να εκφράζει τα συναισθήματά του. Η παιδική λογοτεχνία πετυχαίνει να εμπλουτίσει την εσωτερική ζωή του παιδιού. Η πλοκή της ιστορίας το βοηθά να «βάλει λίγη συνοχή στην σύγχυση των συναισθημάτων του»*, να καταλάβει πως υπάρχουν λύσεις ακόμα και στις πιο πιεστικές ψυχολογικές καταστάσεις. Το παιδί γοητεύεται από τον ήρωα και ασυναίσθητα ταυτίζεται μαζί του και μαζί με τον ήρωα περνά από διάφορες συναισθηματικές καταστάσεις, που οδηγούν σε ένα συναίσθημα ανακούφισης και δίνουν ελπίδα για το μέλλον. Οι παιδικές ιστορίες εμπεριέχουν πάντα την ελπίδα και υπόσχονται ένα ευτυχισμένο τέλος, δείχνοντας στα παιδιά πώς μπορούν να είναι πιο δυνατά από τους γίγαντες, δηλαδή πώς μπορούν να μεγαλώσουν και να είναι τα ίδια όπως ο ήρωας, να αποκτήσουν τις ίδιες δυνάμεις. Συμπεραίνουμε λοιπόν ότι λειτουργούν ως κάθαρση. Συνεισφέρουν κατά τρόπο σημαντικό και θετικό στην ψυχολογική εξέλιξη του παιδιού, γιατί το κάνουν να πιστεύει πως θα γνωρίσει ένα θαυμάσιο μέλλον: «μόνο αυτή η πεποίθηση μπορεί να του δώσει τη δύναμη να μεγαλώσει με ασφάλεια και σεβόμενο τον εαυτό του» (Μιχαλοπούλου, 1997, σ.: 105).

Τέλος, αλλά εξίσου σημαντικό, η παιδική λογοτεχνία προσφέρει απλόχερα ψυχαγωγία στα παιδιά. Τα παιδιά αγαπούν πολύ να ακούν και να διαβάζουν ιστορίες. Είναι από τις πιο αγαπημένες τους δραστηριότητες στο σπίτι αλλά και στο σχολείο.

* Bettelheim, B, *Psychoanalyse des contes de fées*, ibid, p. 26 στο Μιχαλοπούλου Κ, (1997), Η επίδραση των παιδιών στο παιδί προσχολικής ηλικίας, Διαδρομές 46, σελ. 105

Ο ΡΕΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ο όρος ρεαλισμός είναι ένας πολυσήμαντος όρος, ο οποίος έχει χρησιμοποιηθεί τόσο στη μεταφυσική, όσο και στη γνωσιολογία και στην αισθητική. Όσον αφορά την αισθητική, η οποία στην προκειμένη περίπτωση μας ενδιαφέρει, και τις εφαρμογές της (λογοτεχνία, καλές τέχνες κτλ.) ρεαλισμός θεωρείται η πιστή και έντεχνη απεικόνιση της πραγματικότητας (Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου, 1995).

Πιο συγκεκριμένα ο Β.Δ. Αναγνωστόπουλος (2004) αναφέρει: «Ο ρεαλισμός, όπως εμφανίζεται στα σύγχρονα παιδικά βιβλία, δε σημαίνει απογύμνωση της ζωής και πιστή απεικόνιση της πραγματικότητας και προπαντός δεν αρνείται το φανταστικό στοιχείο. Η φαντασία προβάλλει το ρεαλισμό κατά τρόπο παιδαγωγικό και βαθιά βιωματικό. Γιατί ο ρεαλισμός είναι περισσότερο ζήτημα ύφους. Και μπορούν εντελώς φανταστικά θέματα να δοθούν κατά ρεαλιστικό τρόπο, αληθοφανή και πειστικά.» (Αναγνωστόπουλος, Β., 2004, σ.:84)

Σύμφωνα με τον Β.Δ. Αναγνωστόπουλο (1987), ο σύγχρονος ρεαλισμός και οι απαιτήσεις των καιρών επιβάλλουν να προϊδεάσουμε το παιδί για όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής. Η άποψη ότι είναι αντιπαιδαγωγικό να εμφανίζουμε όλες τις ασχήμες της ζωής και των μεγάλων δεν έχει σήμερα πολλούς υποστηρικτές. Ο υπερβολικός όμως, ρεαλισμός δεν αρέσει στους μικρούς αναγνώστες, οι οποίοι ζητούν περισσότερο το φως από την ομίχλη, περισσότερο την αισιοδοξία από την ελπίδα από τον πεσιμισμό και το φόβο. Και ρεαλισμός δε σημαίνει απεικόνιση της ζωής με γυμνό φακό μόνο, αλλά πιο πολύ ρεαλιστικό γράψιμο, τρόπο γραφής. Αυτός ο τρόπος μπορεί να παρουσιάσει το ψέμα αληθινό, τη φανταστική και πλαστή ιστορία αληθοφανή. Το αληθινό πρόσωπο της ιστορίας και της κοινωνίας, όσο σκληρό κι αν είναι πρέπει

να δείχνεται στο παιδί, αλλά με τέτοιο τρόπο που να ενεργεί και να προβληματίζει θετικά το παιδί και σε καμία περίπτωση να την το απογοητεύει.

Ο ρεαλισμός σήμερα είναι σε μεγάλο βαθμό συναισθηματικός και κοινωνικός, δηλαδή ανθρωπιστικός. Βασίζεται σε ηθικές βάσεις αφού δέχεται να λέγεται η αλήθεια, αλλά στο βαθμό της αντιληπτότητας των παιδιών χωρίς πειθαναγκασμό και ψυχικό εκβιασμό.

Σύμφωνα με τον Δελώνη (1991) υπάρχει ένα μεγάλο φάσμα γνώμων για το ρεαλισμό στα παιδικά βιβλία: συγγραφέων, εκπαιδευτικών και γονέων. Η Irina Tokmakova, σοβιετική συγγραφέας για παιδιά τονίζει: «Ο ρόλος του συγγραφέα και η φωνή του πρέπει να είναι η φωνή του βιβλίου». Παράλληλα η Αγγλίδα Nina Bauden τόνισε πως «Τα παιδιά αγαπούν το καλό τέλος ("happy end") για να αναπτύξουν το αίσθημα μιας ηθικής δομής», ενώ η Αμερικανίδα Zena Sutherland υπεράσπισε την άποψη πως «ναι πρέπει ο ρεαλισμός να πάρει θέση στα βιβλία γιατί τα παιδιά τα ξέρουν ήδη. Τα παιδιά αγαπούν τις ρεαλιστικές ιστορίες», τόνισε και πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι αναπτύσσουν τη φαντασία όσο και τα παραμύθια και ότι τα παιδιά χρειάζονται εξίσου και τα δύο είδη.

Οι απόψεις διίστανται. Σε ορισμένους επικρατεί η αντίληψη πως πρέπει να προστατεύσουμε τα παιδιά και να τους κρύψουμε τις ατέλειες και τα ελαττώματα του κόσμου, όπως η απληστία, η βία, ο εγωισμός, η διαφθορά. Άλλοι, αντίθετα, πιστεύουν πως τα παιδιά πρέπει να ξέρουν τα «αμαρτήματα» του κόσμου που τα περιβάλλει και δεν ενοχλούνται όταν στα παιδικά βιβλία θίγονται θέματα που παλαιότερα ούτε καν αναφέρονταν όπως το διαζύγιο, η συζυγική απιστία, η βία, οι θρησκευτικές και φυλετικές διακρίσεις, η αμφισβήτηση του γονιού, το νόθο παιδί, η άγαμη μητέρα, τα ναρκωτικά και ο θάνατος, με τον οποίο θα ασχοληθούμε.

Υπάρχει και μια τρίτη άποψη, οι υποστηρικτές της οποίας θεωρούν σκόπιμο να γίνεται κάποιος διαχωρισμός στα θέματα ανάλογα με την ηλικία του παιδιού στην οποία απευθύνεται το βιβλίο.

Πρέπει λοιπόν ή δεν πρέπει να θίγονται τέτοια θέματα; Ναι είναι η απάντηση της Zena Sutherland, γιατί τα σύγχρονα παιδιά βλέπουν τηλεόραση, διαβάζουν εφημερίδα, παρακολουθούν τις συζητήσεις των μεγάλων, μαθαίνουν, αντιλαμβάνονται τι γίνεται στον κόσμο γύρω τους.

Σύμφωνα με τον Μάνο Κοντολέων συχνά «ο συγγραφέας φοβάται μήπως τραυματίσει το παιδί, φοβάται μήπως παραπλανήσει τον έφηβο... Και γι' αυτό συχνά στη θέση της αποκάλυψης προτιμά την κάλυψη. Αλλ' αυτό είναι λάθος». Και ο ίδιος, για να υποστηρίξει αυτή την άποψη λέει πως ένας σημαντικός λόγος – που όμως συχνά αγνοείται -που ωθεί έναν άνθρωπο να γράψει, δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια βαθιά και εσωτερική ανάγκη επικοινωνίας. «Η επικοινωνία αυτή πραγματώνεται, μέσω της Τέχνης του Λόγου, των απολύτως προσωπικών βιωμάτων που λογοτεχνικώς ενσαρκωμένα μετατρέπουν το ατομικό σε ομαδικό και εκφράζουν μια προσωπική ερμηνεία του κόσμου. Από το σημείο αυτό και μετά αρχίζει η μορφοποίηση αυτής της επικοινωνίας...» (Δελώνης ,1981, σ.:144)

Στην Ελλάδα το στοιχείο του ρεαλισμού εισέρχεται στα παιδικά βιβλία μετά την Μεταπολίτευση(1974). Ως τότε τα βιβλία διακρινόταν από ένα συντηρητισμό, ένα καθωσπρεπισμό, μια τάση εξιδανίκευσης των προβλημάτων της ζωής, όσα από αυτά παρουσιάζονται στα παιδικά βιβλία ως εκείνη την εποχή. Βλέπουμε λοιπόν ότι και η θεματολογία της παιδικής λογοτεχνίας περιορίζεται λόγω ακριβώς αυτού του συντηρητισμού και έλλειψης ρεαλισμού. Θεματολογικές πηγές ήταν κυρίως η ιστορία, η φύση, η οικογενειακή ζωή στην επιφανειακή της εικόνα και η θρησκεία.

Μετά το 1974 και υπό την πίεση μεγάλων προβλημάτων της Χώρας (Εμφύλιος, Δικτατορία, αστυφιλία, μετανάστευση, οικολογικό, διασάλευση οικογενειακών προτύπων και σχέσεων) οι συγγραφείς έδωσαν, με ενθουσιασμό και ορμή, πάρα πολλά βιβλία όπου κυρίαρχο χαρακτηριστικό ήταν ο ρεαλισμός. Ρεαλισμός στο θέμα, στις πληροφορίες, στους χαρακτήρες των ηρώων, στη γλώσσα.

Όσον αφορά το κειμενικό είδος των μικρών ιστοριών, με το οποίο ασχολούμαστε στην εργασία αυτή, χαρακτηρίζεται από έντονο ρεαλισμό (Τσιλιμένη,2002). Η ρεαλιστικότητα διαπιστώνεται κι από τον τρόπο με τον οποίο η μικρή ιστορία αρχίζει την αφήγηση : («Ο Νικόλας βιάζεται να γυρίσει σπίτι...» Ann De Bode & Rien Broere, *Παππού θα σε θυμάμαι για πάντα*)

Σήμερα στην Ελλάδα, τα παιδικά βιβλία έχουν έντονο το χαρακτηριστικό του ρεαλισμού και δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στο θέμα που διαπραγματεύεται το παιδικό βιβλίο αλλά και στη γλώσσα. Την τελευταία δεκαετία κυκλοφορούν πολλά βιβλία που αγγίζουν και διαπραγματεύονται ευαίσθητα ζητήματα που απασχολούν τα παιδιά και επιχειρούν να ενημερώσουν αλλά και να δώσουν λύση στα παιδιά – αναγνώστες. Τέτοια θέματα είναι το διαζύγιο, η σεξουαλική παρενόχληση, η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, ο θάνατος /απώλεια αγαπημένου προσώπου ή κατοικίδιου ζώου, κα.

Στις ιστορίες αυτές το κεντρικό θέμα παρουσιάζεται όπως ακριβώς μπορεί να συμβεί και στην πραγματικότητα και χρησιμοποιείται κατά κύριο λόγο κατάλληλο λεξιλόγιο, σαφής και κυριολεκτική γλώσσα.

Στην εργασία αυτή θα ασχοληθούμε με το ευαίσθητο θέμα του θανάτου. Στα παιδικά βιβλία που αναλύονται παρακάτω παρατηρήθηκε σε μεγάλο βαθμό ο ρεαλισμός ως προς τη γλώσσα. Χρησιμοποιούνται κατά κύριο λόγο οι λέξεις «πέθανε» και «θάνατος» παρά «έφυγε», «χάθηκε»,

«κοιμήθηκε»,κτλ. Επίσης χρησιμοποιούνται και λέξεις από τα νεκρικά έθιμα και μέσα από το βιβλίο, το παιδί έχει τη δυνατότητα να ενημερωθεί για τις διαδικασίες που ακολουθούν μετά το θάνατο ενός ανθρώπου. Χρησιμοποιούνται λέξεις όπως κηδεία, φέρετρο,(*Παππού θα σε θυμάμαι για πάντα, Ο παππούς του Ρόκο*) , μνημόσυνο, αλλά και λόγια από τη μνημόσυνο ακολουθία : «*Αναπαύσου εν ειρήνη*» (*Ο παππούς του Ρόκο*). Έντονος είναι επίσης ο ρεαλισμός και στην εικονογράφηση. Χαρακτηριστικές είναι οι εικόνες στο βιβλίο *Παππού θα σε θυμάμαι για πάντα*, όπου απεικονίζεται το φέρετρο του παππού, η νεκροφόρα και τα λουλούδια, καθώς επίσης και οι εικόνες από την εντατική όπου νοσηλεύεται *ο παππούς του Ρόκο*.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΕΙΚΟΝΑΣ ΣΤΟ ΠΑΙΔΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

Στην εργασία αυτή ερευνούμε το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο που έχει ως κεντρικό θέμα το θάνατο. Στο σημείο, όμως, αυτό θα πρέπει να κάνουμε μια αναφορά στο εικονογραφημένο βιβλίο.

Στο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο η εικόνα διαδραματίζει ουσιαστικό ρόλο καθώς δεν περιορίζεται στο να διακοσμή ή να τονίζει απλώς κύρια σημεία του κειμένου, αλλά οι εικόνες διαδέχονται η μία την άλλη, προκειμένου να συνθέσουν την εικονογραφική εκδοχή της ιστορίας, με αφηγηματικό κυρίως τρόπο. (Ασωνίτης, 2001)

Το εικονογραφημένο βιβλίο αποτελεί το μέσω έκφρασης του εικονογράφου και είναι ένα ενιαίο οπτικό και νοητικό σύνολο. Παρουσιάζει αφηγηματική δομή εικόνων με συνεχή χαρακτήρα και τονίζεται η ακολουθία των εικόνων και όχι ο αριθμός τους. Σ' ένα εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, το κείμενο είναι σαφές χωρίς περιττές λεπτομέρειες (Ασωνίτης, 2001).

Οι σύγχρονες απόψεις για την εικονογράφιση αναιρούν ουσιαστικά τις παραδοσιακές αντιλήψεις, ότι δηλαδή η εικόνα διαδραματίζει διδακτικό ρόλο. Οι νέες θεωρήσεις αφορούν στο ρόλο της εικονογράφισης ως μέσου ερμηνείας παρά ως μέσου αναπαραγωγής της ορατής πραγματικότητας και, στην έως ένα βαθμό, αυτονομία της λειτουργίας της σε σχέση με αυτήν του κειμένου (Ασωνίτης, 2001).

Η σύγχρονη εικονογραφική αντίληψη προσδίδει ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός της απεικόνισης ενός κόσμου διαφοροποιημένου από τον κόσμο των μεγάλων, ενώ παράλληλα εκφράζεται και μια τάση διατύπωσης του θέματος σ' ένα «φανταστικό κόσμο» ο οποίος παρέχει τη δυνατότητα στο παιδί να αντιληφθεί με το δικό του τρόπο την πραγματικότητα που το

περιβάλλει. Μια τέτοιου είδους εικονογραφική αντίληψη αποζητά απέναντί της έναν ενεργητικό και όχι παθητικό θεατή (Ασωνίτης, 2001).

Οι νεότεροι εικονογράφοι θεωρούν ότι η εικόνα στις ιστορίες για παιδιά ολοένα και λιγότερο υπάρχει με τη μορφή εικονικού στοιχείου του κειμένου ή διακοσμητικού στοιχείου. Αντίθετα πιστεύουν ότι η εικόνα είναι απαραίτητη προκειμένου ο μικρός αναγνώστης να κατανοήσει συλλογικά την ιστορία. (Κανατσούλη, 2002, σ. 241)

Η σχέση της εικόνας με το κείμενο στο παιδικό εικονογραφημένο βιβλίο είναι αναμφισβήτητα εξαιρετικά στενή. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι η εικόνα δεν έχει δικιά της ζωή και λειτουργία (Ψαράκη, 1999). Κείμενο και εικόνες συνεργάζονται στη διήγηση της ιστορίας καταθέτοντας και οι δύο τη δική τους εκδοχή για το θέμα. Σε καμία περίπτωση οι εικόνες δεν επιχειρούν να επικαλύπτουν το κείμενο αναπαριστώντας εικαστικά καθετί που γράφεται. Αντίθετα οφείλουν, ξεκινώντας από το λόγο, να προάγουν την υπόθεση, να την εμπλουτίσουν με νέα στοιχεία και να προσθέτουν τη δική τους αισθητική οπτική. Ειδικά στα εικονογραφημένα για τα μικρά παιδιά που το λεξιλόγιο είναι περιορισμένο και το κείμενο σύντομο και ανεπαρκές, τα κενά που δημιουργούνται καλύπτονται κυρίως από την εικόνα. Η προσωπικότητα των ηρώων, σκηνικές πληροφορίες, η ατμόσφαιρα της ιστορίας μην έχοντας περιθώρια να αναπτυχθούν στο κείμενο, που περιορίζεται απλώς στην αφήγηση της βασικής γραμμής δράσης, υπαγορεύεται μέσω των εικόνων (Γιαννικοπούλου, 1995).

Η επίδραση της εικόνας και ο ρόλος της εξαρτάται και, κατά κάποιο τρόπο καθορίζεται, από την ηλικία του αναγνώστη (Ψαράκη, 1999).

Για τα μικρά παιδιά το εικονογραφημένο βιβλίο είναι μια μύηση στην ίδια τη ζωή. Η εικόνα έχει κυρίως λειτουργία γνωστική. Το παιδί γνωρίζει τον κόσμο μέσα από την εικόνα η οποία συνοδεύει τη λεκτική περιγραφή του.

Η εικόνα όμως, μπορεί και πρέπει να λέει περισσότερα από όσα λέει ο λόγος, ή να λέει λιγότερα και να ερεθίζει τον αναγνώστη να σκεφτεί κι άλλα.

Για τα μεγαλύτερα παιδιά η εικονογράφηση προσφέρει περισσότερα ερεθίσματα στη φαντασία και επηρεάζει τον ψυχικό τους κόσμο. Ο ρόλος της δεν είναι να συγκεκριμενοποιήσει το λόγο, αλλά να δημιουργήσει το κλίμα, την ατμόσφαιρα μέσα στην οποία «κινείται» το κείμενο, ώστε ο αναγνώστης να μεταφέρεται σ' αυτό τον κόσμο και να βλέπει και να νιώθει και να δημιουργεί δικές του εικόνες, πέρα από την εικονογράφηση, πέρα κι από το κείμενο (Ψαράκη, 1999). Η εικονογράφηση προσφέρει επίσης και αισθητική καλλιέργεια. Κάνει τη σελίδα του βιβλίου πιο ευχάριστη, την ανάγνωση του κειμένου πιο άνετη. Η εικόνα κάνει το ταξίδι της ανάγνωσης πιο γοητευτικό και πιο μαγικό, για να κάνει τον αναγνώστη πιο διεισδυτικό στο περιεχόμενο του κειμένου, αλλά και στις προθέσεις του συγγραφέα (Ανδρικόπουλος, 1999).

Το εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, σύμφωνα με την Ζαραμπούκα, είναι απαραίτητο να προσφέρει κάτι που δεν εξαντλείται με την πρώτη επαφή. Η εικόνα ζητάει να ξαναειδωθεί, να ψαχτεί, και κάθε φορά να βρει κανείς καινούργια πράγματα μέσα σ' αυτήν.

Κατά την ανάγνωση των εικόνων ο μικρός αναγνώστης προκαλείται στην εκμάθηση διαφορετικών δυνατοτήτων που κρύβονται στην εικόνα, έτσι ώστε μέσα από τις εικόνες να αποκαλυφθεί το βαθύτερο νόημα της ιστορίας. Το να μάθει ένα παιδί να «διαβάζει» τις εικόνες είναι εφικτό, αρκεί να διαπιστώσει ότι απαιτούνται διαφορετικές δεξιότητες από αυτές για την ανάγνωση γραπτού λόγου. Όταν το παιδί μάθει να διαβάζει την ιστορία μέσα από τις εικόνες, η ιστορία γίνεται πιο απολαυστική και πιο παραστατική.

Όπως μαθαίνει ένα παιδί να διαβάζει το κείμενο έτσι μπορεί να μάθει να διαβάζει και τις εικόνες και μάλιστα να το εφοδιάσει με κάποιες ιδιαίτερες ικανότητες: παρατηρητικότητα, φαντασία, επινοητικό σχεδιασμό στοιχείων, δημιουργική αναπαραγωγή και «εν τέλει μάσα από τη δομική όλων αυτών, τη δυνατότητα να απολαμβάνει τη λεπτομέρεια και το όλον που τόσο περίτεχνα εσωκλείονται σ' ένα βιβλίο» (Κανατσούλη, 2002, σ. 246)

Οι δυνατότητες της εικόνας είναι πολλές. Οι πρώτες πληροφορίες που παίρνει ο αναγνώστης, και οι οποίες θα τον προϊδεάσουν για ό,τι θα ακολουθήσει, του δίνονται πριν ακόμη ξεκινήσει την ανάγνωση. Το μέγεθος του εικονογραφημένου βιβλίου αρκετές φορές μας προϊδεάζει. Ένα μικρό βιβλίο προετοιμάζει για χαριτωμένη, ευαίσθητη ιστορία, ενώ ένα μεγάλο για μια ιστορία με περισσότερη δράση. Το σχήμα του βιβλίου, επίσης, μπορεί να επηρεάσει με διαφορετικό τρόπο την ανάπτυξη της ιστορίας. Ένα βιβλίο με μεγαλύτερο φάρδος απ' ότι ύψος δίνει πολλά στοιχεία του φόντου, δείχνει περισσότερη δράση, και δίνει πολλές εικονικές λεπτομέρειες. Ένα βιβλίο με μεγαλύτερο ύψος απ' ότι φάρδος δίνει έμφαση στους χαρακτήρες που απεικονίζονται.

Επίσης η συνολική ατμόσφαιρα ενός βιβλίου επηρεάζεται από τα χρώματα και τις αποχρώσεις που επιλέγει ο εικονογράφος. Για παράδειγμα το μπλε υποβάλλει μια μελαγχολική ατμόσφαιρα, το κόκκινο δίνει ζεστασιά και το πράσινο φέρνει στο μυαλό ιδέες περί γονιμότητας. Το χρώμα δημιουργεί ή επιτείνει τη συγκινησιακή κατάσταση, την ατμόσφαιρα της ιστορίας, όπως επίσης και η απουσία των χρωμάτων δημιουργεί ανάλογα αποτελέσματα. Για το λόγο αυτό πολλές οι εικονογράφοι χρησιμοποιούν διαφορετικό χρώμα για την κάθε εικόνα για να δείξουν έτσι την αλλαγή διάθεσης των δρώντων προσώπων.(Κανατσούλη, 2002, σ. 244).

Επίσης οι θέσεις των μορφών μέσα στην εικόνα καθορίζονται από τη σπουδαιότητά τους. Οι εικονογράφοι συνήθως τοποθετούν στο κέντρο, αυτό που προκαλεί περισσότερο την προσοχή, και στο πάνω μισό της εικόνας το πιο σημαντικό σε σχέση με το κάτω. Ακόμη, όταν θέλουν να δώσουν έμφαση στα πρόσωπα και τα γεγονότα παραλείπουν το φόντο.

Τέλος, σημαντικό ρόλο παίζει και η σχέση της εικόνας με τη σελίδα. Βλέπουμε ότι κάποιες φορές η εικόνα καταλαμβάνει λίγο χώρο στη σελίδα, άλλες φορές καταλαμβάνει ολόκληρη τη σελίδα, ενώ κάποιες άλλες φορές η εικόνα καταλαμβάνει ένα δισέλιδο. Αυτό εξαρτάται από την έμφαση που θέλει να δώσει ο εικονογράφος στο γεγονός που αναπαριστά. (Κανατσούλη, 2002, σ. 244).

Συμπερασματικά, διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι η εικονογράφιση στο παιδικό βιβλίο παίζει πολύ σημαντικό ρόλο για το παιδί-αναγνώστη καθώς ενεργοποιεί περισσότερες αισθήσεις και ευνοεί την αντιληπτική διαδικασία και συμβάλλει στην εξέλιξη των νοητικών και γλωσσικών δεξιοτήτων εφόσον το παιδί μέσω της εικόνας παρακινείται να μιλήσει, να διηγηθεί, να αντιληφθεί. Επίσης ασκεί την παρατηρητικότητα και συντελεί στην ανακάλυψη αιτιωδών συναφειών, διευρύνει την εμπειρία, καλλιεργεί την αφαιρετική ικανότητα και την κριτική σκέψη και τέλος διεγείρει τη φαντασία.

Οι εικόνες ακόμα, από λειτουργικής πλευράς, ενισχύουν την ιστορία και την καθιστούν περισσότερο κατανοητή, επεκτείνουν τις πληροφορίες που εμπεριέχει το κείμενο, διακοσμούν ένα βιβλίο, προσδίδουν στο βιβλίο ελκυστικότητα, ψυχογραφούν τους ήρωες καθιστώντας αισθητές τις στάσεις, τις προθέσεις, τις συμφωνίες και τις διαφοροποιήσεις τους και, τέλος, προσδιορίζουν τον τόπο και το χρόνο της ιστορίας.

Η ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Η παιδική λογοτεχνία καλύπτει ένα πολύ μεγάλο φάσμα θεμάτων, τα οποία αναπτύσσει ανάλογα με την ηλικία των αναγνωστών στους οποίους απευθύνεται και το λογοτεχνικό είδος. (Αναγνωστόπουλος Β.Δ., 2004)

"Οι μικρές ιστορίες, σκιαγραφούν, «αναπαριστούν» σε ένα βαθμό, τη ζωή. Στις σελίδες των βιβλίων με μικρές ιστορίες εκτυλίσσονται ρεαλιστικές σκηνές, που ενδιαφέρουν άμεσα τα μικρά παιδιά." (Τσιλιμένη,2002).

Τα θέματα που αναπτύσσουν οι μικρές ιστορίες σταθεροποιούν και διευρύνουν την εμπειρία και τη γνώση του παιδιού, και καλλιεργούν πανανθρώπινες και διαχρονικές αξίες, όπως η ειρήνη, η αλληλεγγύη, η συνεργασία, η φιλία, ο σεβασμός και η φροντίδα της φύσης. Μέσα από τυχαία, συνηθισμένα γεγονότα, η μικρή ιστορία αποκαλύπτει προβληματισμούς, καταστάσεις συναισθηματικές, κρίσεις και εξελίξεις. (Τσιλιμένη,2002).

Όσον αφορά το παραμύθι, έχουμε από τη μια μεριά το λαϊκό παραμύθι το οποίο κινείται κυρίως στη χώρα του φανταστικού και του μαγικού και από την άλλη το έντεχνο παραμύθι, το οποίο σε σχέση με το λαϊκό έχει μια εσωτερική και εξωτερική αλλαγή των ηρώων, του ήθους και της μορφής και παρατηρούμε μια τάση για εξοστρακισμό των παραμυθιακών κλασικών συμβόλων, όπως είναι οι βασιλιάδες, οι πρίγκιπες, οι δράκοι, οι μάγισσες κ.ά. και την καθιέρωση νέων (Αναγνωστόπουλος Β.Δ, 2004). Τα έντεχνα παραμύθια, ασχολούνται και αυτά με θέματα που αφορούν το παιδί, τη ζωή και το γύρω του κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον.

Τα παιδικά βιβλία που απευθύνονται σε παιδιά ηλικίας τεσσάρων έως δέκα ετών περίπου ασχολούνται με θέματα που αφορούν τα παιδιά αυτής της ηλικίας, αλλά και άλλα θέματα από το γύρω κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον, που έμμεσα τους αφορούν. Οι συγγραφείς των βιβλίων αυτών

εκφράζουν με απλό τρόπο θέματα με σύγχρονους προβληματισμούς και έχουν ως στόχο την πολυεπίπεδη ένταξη του παιδιού στην κοινωνία, την ανάπτυξη αξιών, την πληροφόρηση και την παροχή γνώσεων. (Τσιλιμένη,2002)

Πιο αναλυτικά, τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία εστιάζουν στην οικογένεια και στις σχέσεις και τις συμπεριφορές των ανθρώπων, απεικονίζουν σκηνές από τη ζωή και τα ενδιαφέροντα του παιδιού, ανησυχίες και παιδικούς προβληματισμούς. Εστιάζουν επίσης, στη φύση και το περιβάλλον, το φυσικό και ζωικό βασίλειο, στην προστασία του περιβάλλοντος, το σχολείο, την τεχνολογία, το διάστημα.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι, η παιδική λογοτεχνία ασχολείται και με θέματα που δύσκολα τα συζητά κανείς με τα παιδιά. Έτσι τα παιδιά μέσα από την παιδική λογοτεχνία έχουν την ευκαιρία να ευαισθητοποιηθούν και να ενημερωθούν για σημαντικά κοινωνικά ζητήματα όπως ο ρατσισμός, η διαφορετικότητα σε όλες της τις εκφάνσεις (διαφορετικότητα λόγω ειδικής ανάγκης, λόγω εξωτερικής εμφάνισης πχ ντύσιμο, λόγω φυλής / πολιτισμικής καταγωγής κτλ) , η βία στα γήπεδα, τα ναρκωτικά, αλλά και η υιοθεσία, το διαζύγιο και τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση, θέματα που θεωρούνταν παλαιότερα «ταμπού» για το παιδικό βιβλίο.

Την τελευταία, κυρίως, δεκαετία η παιδική λογοτεχνία «τολμά» και διαπραγματεύεται και άλλα σοβαρά θέματα, που ως τότε κανείς δε φανταζόταν ότι θα μπορούσαν να αναφέρονται σε ένα παιδικό βιβλίο. Βλέπουμε λοιπόν ότι, κυρίως στο εξωτερικό, οι συγγραφείς ασχολούνται με το θέμα του θανάτου και τη διαχείριση του πένθους των παιδιών, και τη σεξουαλική παρενόχληση.

Στην εργασία αυτή θα παρουσιάσουμε τα παιδικά εικονογραφημένα βιβλία που κυκλοφορούν στην Ελλάδα μετά το 1990 και αναφέρονται στο θάνατο και τη διαχείριση του πένθους.

ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ

Πολλοί πιστεύουν ότι τα παιδιά έχουν πολύ μικρή εξοικείωση με την έννοια του θανάτου, αλλά δεν είναι ακριβώς έτσι. Ο θάνατος υπάρχει μέσα στην παιδική λογοτεχνία, στα τηλεοπτικά προγράμματα, στα παιχνίδια και στην καθημερινή ζωή των παιδιών. (Λεονταρή, 2006, σ.: 4)

Τα παιδιά γνωρίζουν αρκετά πράγματα για το θάνατο. Πολύ συχνά βλέπουν στο δρόμο σκοτωμένα ζώα, πουλιά και έντομα. Πολύ συχνά επίσης, παρακολουθούν θανάτους στην τηλεόραση, ενώ ακούνε γι' αυτόν στα παραμύθια και στις ιστορίες. Συχνά τον παριστάνουν και στα παιχνίδια τους. Ο θάνατος είναι μέρος της ζωής μας, αλλά και της ζωής τους και τα παιδιά σε κάποιο βαθμό, γνωρίζουν γι' αυτόν.

Παρόλα αυτά, όμως, δε μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα παιδιά αντιλαμβάνονται το θάνατο όπως τον αντιλαμβάνεται ένας ενήλικας. Ακόμη κι αν τα παιδιά διαθέτουν κάποιες εμπειρίες σχετικές με το θάνατο, είτε αυτός είναι κάποιου κατοικίδιου ζώου, είτε μέσα από την τηλεόραση, είτε μέσα από άμεσες εμπειρίες, όπως για παράδειγμα, το θάνατο κάποιου γνωστού τους προσώπου, οι αντιλήψεις που διαμορφώνουν είναι πολύ διαφορετικές από τις αντιλήψεις ενός ενήλικα.

«Για να μπορέσουν οι ενήλικες να κατανοήσουν τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά αντιδρούν στο θάνατο, είναι απαραίτητο να γνωρίζουν πως τα παιδιά αναπτύσσουν μια κατανόηση της έννοιας του θανάτου.»(Λεονταρή, 2006, σ.: 4)

Γι' αυτό το λόγο, έχουν γίνει πολλές έρευνες σχετικά με τις αντιλήψεις των παιδιών απέναντι στο θάνατο, ούτως ώστε να γίνει κατανοητό πως σκέφτονται γι' αυτόν. Οι έρευνες που έχουν γίνει αποδεικνύουν ότι δύο εξαιρετικά σημαντικοί παράγοντες φαίνεται να επηρεάζουν τις αντιλήψεις που ένα παιδί έχει για το θάνατο. Ο πρώτος παράγοντας έχει να κάνει με το

εξελικτικό στάδιο στο οποίο τα παιδιά βρίσκονται, ενώ ο δεύτερος παράγοντας, αφορά την προσωπική, ατομική εμπειρία που διαθέτει κάθε παιδί (Addresses, 1991).

Η κατανόηση της έννοιας του θανάτου από τα παιδιά

Σύμφωνα με ερευνητές, η έννοια του θανάτου είναι περίπλοκη και περιλαμβάνει διάφορες υποέννοιες. Σε μία ανασκόπηση ερευνών που έγιναν από το 1932 μέχρι τις αρχές του 1990 διαπιστώθηκε ότι η έννοια του θανάτου συμπεριλαμβάνει τέσσερις και ίσως πέντε υποέννοιες: την παγκοσμιότητα, τη μη- αναστρεψιμότητα, την παύση ζωτικών λειτουργιών του οργανισμού, την αιτιότητα και κάποιες αντιλήψεις για τη μετά θάνατο ζωή.

Ως προς της **παγκοσμιότητα**, τα παιδιά πρέπει να αντιληφθούν ότι όλα τα έμβια όντα πεθαίνουν. Για να κατανοήσουν την έννοια αυτή, τα παιδιά θα πρέπει να αντιληφθούν τρεις άλλες έννοιες, στενά συνδεδεμένες μ' αυτήν. Ότι πεθαίνουν όλα τα έμβια όντα, χωρίς καμία εξαίρεση, δεύτερον, ότι όλα τα έμβια όντα κάποια στιγμή πεθαίνουν και δεν είναι δυνατόν να αποφύγουν το θάνατο, και τρίτον, ότι δεν μπορούμε να ξέρουμε πότε θα πεθάνει κανείς, καθώς η χρονική στιγμή του θανάτου είναι απρόβλεπτη.

Ως προς τη **μη αναστρεψιμότητα**, τα παιδιά θα πρέπει να κατανοήσουν ότι, όταν ένα έμβιο ον πεθαίνει, το φυσικό του σώμα δεν μπορεί να επανέλθει στη ζωή.

Ως προς την **παύση των ζωτικών λειτουργιών**, τα παιδιά θα πρέπει να κατανοήσουν ότι , όταν ένα ον πεθαίνει, όλες οι ζωτικές του λειτουργίες που ορίζουν τη ζωή σταματούν. Η Kane διέκρινε τις λειτουργίες σε εξωτερικές, και άρα εύκολα παρατηρήσιμες από το παιδί(πχ ομιλία), και σε

εσωτερικές , και άρα όχι άμεσα παρατηρήσιμες από το παιδί, όπως είναι η σκέψη, και διατύπωσε ότι τα παιδιά κατανοούν πιο εύκολα την παύση των εξωτερικών παρά των εσωτερικών λειτουργιών.

Ως προς την **αιτιότητα**, το παιδί θα πρέπει να κατανοεί τις αιτίες που μπορεί να προκαλέσουν το θάνατο, το ότι ο θάνατος μπορεί να οφείλεται τόσο σε εξωτερικά όσο και σε εσωτερικά αίτια, και την ικανότητα του να κάνει τη διάκριση ανάμεσα σε «ρεαλιστικά» αίτια (γηρατειά, ασθένεια, ατυχήματα) και «μη ρεαλιστικά» (πχ κακή συμπεριφορά ή ευχή για το θάνατο κάποιου).

Τέλος, ενδέχεται να υπάρχει και ακόμη μία υποέννοια, που αναφέρεται σε μια αντίληψη για κάποια μορφή ζωής μετά το θάνατο, μια πεποίθηση δηλαδή ότι υπάρχει κάποιου είδους προσωπική συνέχεια μετά το θάνατο του φυσικού σώματος. Αυτή η έννοια είναι αμφιλεγόμενη και δεν έχει ερευνηθεί τόσο διεξοδικά όσο οι τέσσερις προηγούμενες. (Λεονταρή, 2006)

Η κατανόηση από τα παιδιά των παραπάνω υποεννοιών εξαρτάται από την γενικότερη γνωστική ωρίμανσή τους. Τα αποτελέσματα των σχετικών ερευνών δείχνουν ότι τα περισσότερα παιδιά αποκτούν μια βασική κατανόηση και των τεσσάρων εννοιών, περίπου μεταξύ των 5 και 7 ετών και ότι μέχρι την ηλικία των 10 ετών έχουν αποκτήσει μια ώριμη αντίληψη της έννοιας του θανάτου. Όμως παρά την ισχυρή αναπτυξιακή τάση, υπάρχουν σημαντικές ατομικές διαφορές, γεγονός που ωθεί τους ερευνητές να υποστηρίξουν ότι υπάρχουν σαφή στάδια στην ανάπτυξη της έννοιας του θανάτου στα παιδιά.

Διακρίνουμε τρία στάδια καθώς το παιδί μεγαλώνει και κατακτά ώριμη αντίληψη της έννοιας του θανάτου:

A. Στο πρώτο στάδιο τα παιδιά δεν κατανοούν ότι ο θάνατος είναι ένα γεγονός οριστικό και μη αναστρέψιμο. Τα μικρά παιδιά αντιλαμβάνονται το χρόνο κυκλικά, επειδή η καθημερινή τους ρουτίνα αποτελείται από πράγματα που επαναλαμβάνονται. Έτσι, θεωρούν ότι ζούμε, πεθαίνουμε και ξαναζούμε. Εκφράζουν πολλές φορές την άποψη ότι τα νεκρά όντα ξαναζωντανεύουν αυτόματα, ως αποτέλεσμα ιατρικής παρέμβασης, ή παρέμβασης του Θεού, με μαγικό τρόπο, με μια προσευχή ή με μια ευχή. Φαντάζονται ότι ο θάνατος είναι μια κατάσταση ύπνου, από τον οποίο ο νεκρός θα ξυπνήσει, ή ένα ταξίδι, από το οποίο θα επιστρέψει. Για να κατανοήσει το παιδί την έννοιας μη αναστρεψιμότητας θα πρέπει να αντιληφθεί ότι ο νεκρός δεν έχει την εικόνα του ζωντανού, δεν μπορεί να ξαναγυρίσει στη ζωή και κάνει ότι κάνει ένας ζωντανός οργανισμός καθώς αυτή είναι η αλυσίδα της βιολογικής ζωής. Δεν μπορεί να επιστρέψει κάποιος σε ένα από τα πρώτα στάδιά της.

Το να αποδεχτεί το παιδί γνωστικά τη μη αναστρεψιμότητα του θανάτου είναι η πρώτη προϋπόθεση για να μπορέσει να αποδεχτεί τα συναισθήματα που αφορούν το γεγονός του παντοτινού αποχωρισμού.

Επίσης, τα μικρά παιδιά δεν κατανοούν την παύση των ζωτικών λειτουργιών του οργανισμού. Θεωρούν ότι κάποιες λειτουργίες εξακολουθούν να γίνονται κανονικά μετά το θάνατο κάποιου, χωρίς να συγκεκριμενοποιούν ποιες μπορεί να είναι αυτές.

Επειδή η σκέψη των παιδιών στο στάδιο αυτό είναι προ-λογική, «μαγική», δεν αντιλαμβάνονται τις πραγματικές αιτίες που μπορεί να προκαλέσουν το θάνατο. Θεωρούν ότι οι σκέψεις τους, τα συναισθήματά τους, οι επιθυμίες και οι πράξεις τους μπορεί να προκαλέσουν διάφορα πράγματα στον εαυτό τους και στους άλλους. Μπορεί, δηλαδή, να πιστέψουν ότι έχουν προκαλέσει το θάνατο κάποιου, νιώθουν ενοχές για το θάνατο ενός αγαπημένου προσώπου, πιστεύοντας ότι έκαναν κάτι κακό, γι' αυτό και το

άτομο αυτό έφυγε. Έτσι λοιπόν, τα παιδιά πιστεύουν ότι το άτομο που πέθανε, πέθανε για να τα τιμωρήσει. Τα παιδιά πολλές φορές μάλιστα αισθάνονται ότι ο νεκρός τους εγκατέλειψε.

Το να αντιληφθούν τα παιδιά την πραγματική αιτία του θανάτου μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά που πενθούν στο στάδιο του θρήνου, στη διάρκεια του οποίου συχνά αυτοενοχοποιούνται, ενοχοποιούν τους γύρω τους ή ακόμη και τον ίδιο το νεκρό. (Λεονταρή, 2006)

Β. Σε ένα δεύτερο στάδιο , τα παιδιά κατανοούν ότι ο θάνατος είναι ένα γεγονός οριστικό, πιστεύουν όμως ότι θα μπορούσαν οι άνθρωποι για να αποφύγουν να αποφύγουν το θάνατο με κάποιο τρόπο ή ότι ορισμένες κατηγορίες ανθρώπων δεν πεθαίνουν. Θεωρούν ότι οι άνθρωποι που εξαιρούνται από το θάνατο είναι οι έξυπνοι, οι τυχεροί, οι δάσκαλοι, το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον και ο εαυτός τους (Λεονταρή, 2006). Βλέπουν το θάνατο ως κάτι το οποίο μπορεί να συμβεί μόνο στους ηλικιωμένους ανθρώπους, ενώ πολλά από αυτά, δεν μπορούν να δεχτούν και να κατανοήσουν ότι ο θάνατος είναι κάτι που μπορεί να συμβεί στον καθένα μας ανά πάσα στιγμή (Zolten & Long, 1997). Επιπλέον, δεν μπορούν να συνειδητοποιήσουν ότι ο θάνατος μπορεί να συμβεί και σ' αυτά. Θεωρούν ότι, χρησιμοποιώντας κάποιο έξυπνο και πρωτότυπο τρόπο, μπορούν να ξεγελάσουν το θάνατο. Με άλλα λόγια, τα παιδιά στο στάδιο αυτό δεν κατανοούν το στοιχείο της παγκοσμιότητας.

Σ' αυτή την ηλικία επίσης, τα παιδιά έχουν την τάση να προσωποποιούν το θάνατο. Τον φαντάζονται σαν ένα σκελετό ή σαν ένα άγγελο θανάτου, ενώ κάποια παιδιά, συχνά βλέπουν σχετικούς εφιάλτες. (Addresses, 1991)

Γ. Στο τρίτο στάδιο, τα παιδιά 7-10 ετών, αρχίζουν να κατανοούν ότι ο θάνατος είναι ένα φαινόμενο αναπόφευκτο και παγκόσμιο, αλλά ακόμη δεν μπορούν να σκεφτούν ότι ο θάνατος είναι μια υπόθεση που αφορά και τα ίδια. Δέχονται το γεγονός ότι θα πεθάνουν κάποτε, δέχονται όμως

ευκολότερα την ιδέα του θανάτου των άλλων παρά του δικού τους. Μαγικά στοιχεία χαρακτηρίζουν ακόμα τη σκέψη τους, με συνέπεια να σκέφτονται ότι ο νεκρός μπορεί να τα βλέπει ή να τα ακούει. (Λεονταρή, 2006)

Εκτός όμως από το πώς κατανοούν τα παιδιά το θάνατο ανάλογα τη γνωστική τους ανάπτυξη, μεγάλο ρόλο στην κατανόηση του θανάτου από τα παιδιά παίζουν τα προσωπικά βιώματα, τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας και άλλοι παράγοντες, όπως οι θρησκευτικές πεποιθήσεις του οικογενειακού πλαισίου, οι οποίοι πιθανόν να επηρεάζουν καθοριστικά τις αντιλήψεις των παιδιών.

Επίσης, η κατανόηση της έννοιας του θανάτου επηρεάζεται καθοριστικά από τον τρόπο με τον οποίο το πολιτισμικό περιβάλλον αντιμετωπίζει το συγκεκριμένο θέμα, και από τον τρόπο με τον οποίο η οικογένεια αντιμετωπίζει την απώλεια και το πένθος. (Λεονταρή, 2006)

Πιθανές παρερμηνείες των παιδιών για το θάνατο

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, τα παιδιά, ιδιαίτερα της προσχολικής αλλά και της πρωτοσχολικής ηλικίας, αντιμετωπίζουν δυσκολίες στο να κατανοήσουν το θάνατο. Όταν μιλάμε με κάποιο μικρό παιδί για θέματα που αφορούν το θάνατο, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή . Σημαντικό είναι να τους δίνουμε σύντομες, απλές, σαφείς, κατανοητές και ειλικρινείς εξηγήσεις και απαντήσεις στα ερωτήματα που πολύ πιθανόν να μας θέσουν(Addresses, 1991) .

Κάποιες φορές μπορεί να πάρει κάποιο χρόνο στο παιδί για να αντιληφθεί πλήρως τις συναισθηματικές συνέπειες που επακολουθούν το θάνατο ενός

αγαπημένου μας προσώπου. Έτσι λοιπόν, ένα παιδί που γνωρίζει ότι ο θεός του πέθανε, μπορεί να ρωτήσει γιατί η θεία του κλαίει. Το παιδί χρειάζεται μια σαφή απάντηση από τους ενήλικες: ότι δηλαδή η θεία κλαίει γιατί ο θεός έχει πεθάνει και είναι πολύ στεναχωρημένη και της λείπει. Όλοι λυπόμαστε όταν ένα αγαπημένο μας άτομο πεθάνει (Addresses, 1991).

Κάποιες άλλες φορές, επίσης, τα παιδιά επιδιώκοντας να νιώσουν ασφάλεια και να πάρουν επιβεβαίωση, από κάποιο ενήλικα, για το ότι θα υπάρχει κάποιος να τα φροντίζει, μπορεί να κάνουν σοκαριστικές για τον ενήλικα ερωτήσεις. Για παράδειγμα, αν κάποιο παιδί ρωτήσει κάποιον από τους γονείς του: «Πότε θα πεθάνεις;» αυτό που πρέπει να έχουμε υπόψη μας είναι το ότι το παιδί, το πιο πιθανό είναι να νιώθει ότι ο θάνατος σημαίνει αποχωρισμός και ότι αποχωρισμός από τους γονείς σημαίνει έλλειψη φροντίδας, κάτι που με τη σειρά του, προκαλεί φόβο. Αυτό που στην προκειμένη περίπτωση χρειάζεται το παιδί είναι επιβεβαίωση για το ότι οι γονείς του θα το προσέχουν για πολύ καιρό ακόμα, γιατί δεν περιμένουν να πεθάνουν σύντομα. Τα παιδιά όμως πρέπει, να πάρουν και την επιβεβαίωση ότι, ακόμα και στην περίπτωση που κάτι θα συμβεί στους γονείς τους, θα υπάρχουν κι άλλα άτομα που θα μπορούν να τα φροντίσουν (Addresses, 1991).

Μια άλλη παρανόηση των παιδιών για το θάνατο είναι ότι κάποιες φορές συσχετίζουν το θάνατο με τον ύπνο. Αυτό συμβαίνει γιατί όταν οι ενήλικές αναφέρονται στο θάνατο με ευφημιστικές εκφράσεις για τον ύπνο, όπως: «ο Θεός ας αναπαύσει την ψυχή του», «ο παππούς κοιμήθηκε» κτλ. Ως αποτέλεσμα αυτής της παρανόησης, τα παιδιά μπορεί να μπερδευτούν και να αρνούνται να πάνε στο κρεβάτι τους για ύπνο: «Ο παππούς "πήγε για ύπνο" και δεν έχει ξυπνήσει ακόμα. Μπορεί να μην ξυπνήσω ούτε και εγώ αν κοιμηθώ» είναι μια σκέψη που μπορεί να κάνουν κάποια παιδιά

Επίσης, όταν χρησιμοποιούμε εκφράσεις για το θάνατο ενός ανθρώπου όπως «έφυγε μακριά», «πήγε ταξίδι» κ.α, τότε ακόμη και σύντομοι αποχωρισμοί είναι πιθανό να ανησυχούν ένα μικρό παιδί, το οποίο μπορεί να σκεφτεί: «έφυγε μακριά και ακόμη δε γύρισε. Μπορεί και η μαμά να μην επιστρέψει από τη δουλειά». Το παιδί, ακόμη, μπορεί να διερωτηθεί «γιατί αυτός που έφυγε δεν ξαναγυρίζει;» ή «γιατί αυτός που χάθηκε να μην ξαναβρεθεί;». Αυτές οι σκέψεις γίνονται γιατί τα παιδιά, ειδικά τα μικρά, εκλαμβάνουν αυτό που λέμε στην κυριολεξία .

Αφού εξηγηθεί με σαφήνεια στα παιδιά τι σημαίνει «πέθανε», χρησιμοποιώντας το κατάλληλο για την ηλικία λεξιλόγιο, η έμφαση μπορεί να δοθεί στο πώς μπορούμε να διατηρούμε ζωντανή την ανάμνηση του προσώπου που αγαπούμε (Καμπέρη, 2005).

Παρανοήσεις, όμως, μπορεί να δημιουργηθούν στα παιδιά και για θέματα που σχετίζονται με τη θρησκεία. Τα παιδιά, όπως είπαμε και προηγουμένως, συνήθως εκλαμβάνουν τις λέξεις με την κυριολεκτική τους σημασία κι έτσι, κάποιες εκφράσεις που ίσως να παρηγορούν ένα μεγαλύτερο άτομο, όπως «είναι με το Θεό και τους αγγέλους τώρα», «ήταν θέλημα Θεού» κ.ά., μπορεί να φοβίσουν το μικρό παιδί, το οποίο ίσως να σκεφτεί ότι ο Θεός μπορεί να θέλει να έρθει να το πάρει και εκείνο. (Addresses, 1991) Το παιδί επίσης, μπορεί να σκεφτεί «αν ο καλός Θεός παίρνει κοντά του τους ανθρώπους που αγαπάμε, τότε τι είδους Θεός είναι;»

Επίσης, το παιδί μπορεί να μπερδευτεί με πολύπλοκα μηνύματα που ίσως να παίρνει από το περιβάλλον του, όπως για παράδειγμα: «ο μικρός σου αδερφός θα είναι πολύ χαρούμενος τώρα που είναι στον παράδεισο με τους αγγέλους», ενώ ταυτόχρονα, τα ίδια άτομα που το λένε αυτό, θρηνούν. Το μικρό παιδί δε θα ξέρει τι να εμπιστευτεί: αυτά που ακούει ή αυτά που

βλέπει; Πολύ πιθανό να διερωτηθεί «γιατί όλοι είναι τόσο δυστυχημένοι, αφού ο αδερφός μου είναι ευτυχημένος;» (Addresses, 1991).

Επιπλέον, το παιδί μπορεί να μπερδευτεί από την αντίφαση που υπάρχει ανάμεσα στην τελετουργία της ταφής και την πίστη για τη μετά θάνατον ζωή. Το παιδί μπερδεύεται και διερωτάται «πώς γίνεται το σώμα της γιαγιάς να θάβεται στη γη και να αποσυντίθεται και την ίδια στιγμή η γιαγιά να βρίσκεται στον ουρανό;» Τέτοιου είδους ερωτήματα λοιπόν, πρέπει να εξηγούνται με μεγαλύτερη σαφήνεια στα παιδιά, προκειμένου να αποφεύγονται αυτού του είδους οι παρανοήσεις, οι οποίες τα μπερδεύουν.

Επίσης, προβλήματα μπορεί να δημιουργηθούν σε κάποιο παιδί αν του λέμε ότι μια αρρώστια προκάλεσε το θάνατο. Τα παιδιά, ειδικά αυτά της προσχολικής ηλικίας, δεν είναι σε θέση να διαχωρίζουν μια σοβαρή, θανατηφόρα ασθένεια από μια προσωρινή και θεραπεύσιμη. Έτσι, ακόμα και ασήμαντες αρρώστιες, μπορεί να προκαλέσουν ανησυχία σε κάποιο μικρό παιδί (Addresses, 1991).

Παρανοήσεις στα παιδιά, επίσης, μπορούν να προκαλέσουν κάποιες γενικεύσεις που κάνουν τα ενήλικα άτομα, τα οποία συσχετίζουν το θάνατο με τους ηλικιωμένους. Όταν τελικά το παιδί αντιληφθεί ότι και νεότερα άτομα, ακόμη και μικρά παιδιά, πεθαίνουν, τότε μπορεί να νιώσει δυσπιστία, τόσο προς τους ενήλικες, όσο και προς την ίδια τη ζωή (Addresses, 1991).

Επομένως, όταν μιλούμε στα παιδιά για το θάνατο πρέπει να επιλέγουμε με προσοχή τις λέξεις που θα χρησιμοποιήσουμε, γιατί, όπως είπαμε και προηγουμένως, τα παιδιά είναι πιθανό να παρανοήσουν διάφορα πράγματα. Όταν θέλουμε να εξηγήσουμε σ' αυτά τι είναι θάνατος, πρέπει να τους πούμε αυτό που στην πραγματικότητα είναι, ότι δηλαδή η καρδιά παύει να χτυπά, ο άνθρωπος σταματά να αναπνέει, να σκέφτεται και να πονάει. Τα παιδιά όταν προσπαθούμε να τα παραπλανήσουμε με

παραποίηση πληροφοριών, δεν ξεγελιούνται. Το μόνο που καταφέρνουμε είναι να τα κάνουμε να δυσπιστήσουν ως προς το πρόσωπο μας και να σταματήσουν να μας ρωτούν, με αποτέλεσμα, στο τέλος να κλειστούν στον εαυτό τους. Προκειμένου, επίσης, να αποφευχθούν οι παρερμηνείες και οι ανασφάλειες του παιδιού σχετικά με το θάνατο, καλό είναι να τα ενημερώσουμε για τα γεγονότα και τους λόγους του θανάτου του αγαπημένου τους προσώπου, όσο το δυνατόν πιο σύντομα, μετά το θάνατο (Zolten & Long, 1997).

Η στήριξη του παιδιού που θρηνεί

Ένα παιδί που θρηνεί το θάνατο ενός αγαπημένου του προσώπου χρειάζεται στήριξη προκειμένου περάσει τα στάδια του πένθους ομαλά και να μπορέσει να συνεχίσει μια φυσιολογική ζωή.

Η στήριξη που οφείλουμε να παρέχουμε στο παιδί που θρηνεί είναι πολυδιάστατη. Καταρχάς πρέπει να ενημερώσουμε έγκαιρα και σωστά το παιδί για το γεγονός αυτό. Η καθυστέρηση μπορεί να δημιουργήσει σύγχυση, ανασφάλειες και φόβους στο παιδί, που ίσως έχει απορίες και φοβάται να ρωτήσει. «Τα ψέματα και οι ευφημισμοί δε βοηθούν. Όλες οι ερωτήσεις των παιδιών δεν έχουν απαντήσεις, αλλά ακόμα και η διαδικασία κατά την οποία το παιδί έχει την ευκαιρία να ρωτήσει και να είναι με έναν ενήλικα που εμπιστεύεται είναι αρκετή για να το βοηθήσει.» (Βάρβογλη, <http://health.in.gr>)

Αποφεύγοντας τις αντιδράσεις ενός παιδιού, μεγαλώνουμε τους φόβους του και τις αγωνίες του, αντικαθιστούμε την πραγματικότητα με φαντασιώσεις και μηχανισμούς άμυνας. Καλό είναι να συζητάμε ήρεμα με το παιδί να του δίνουμε την ευκαιρία να κάνει ερωτήσεις και να απαντάμε

ειλικρινά χρησιμοποιώντας με κυριολεκτική σημασία τις λέξεις. Να χρησιμοποιούνται δηλαδή λέξεις όπως «πέθανε», «θάνατος» και να αποφεύγονται οι λέξεις «ταξίδι», «κοιμήθηκε» κτλ για να αποδώσουν το θάνατο.

Επίσης προκειμένου να στηρίξουμε το παιδί που πενθεί πρέπει να το βοηθήσουμε να εκφράσει τα συναισθήματά του. «Δεν υπάρχει σωστό και λάθος συναίσθημα» (Λεσάν,1982). Διαβεβαιώνουμε το παιδί ότι αυτά που νιώθει ή σκέφτεται είναι φυσιολογικά, όσο οδυνηρά ή μπερδεμένα κι αν είναι, και πως τα κατανοούμε απόλυτα. Συμμεριζόμαστε την αγωνία του, χωρίς συναισθήματα οίκτου. Μπορούμε να μοιραστούμε μαζί του τα δικά μας συναισθήματα ή να κλάψουμε μαζί. Επίσης το παιδί πρέπει να αισθανθεί ότι θα είμαστε δίπλα του για να μας μιλήσει όποτε νοιώθει εκείνο την ανάγκη να το κάνει. (Πρεβεζάνου,2005)

Η ενωμένη οικογένεια, η στοργή, η αγάπη και η ευκαιρία που δίνεται στο παιδί να εκφραστεί σχετικά με το θάνατο και να επεξεργαστεί τα συναισθήματά του μέσα σε ένα θερμό, υποστηρικτικό πλαίσιο είναι σημαντική για την ψυχική του υγεία. (Βάρβογλη,<http://health.in.gr>)

Επίσης, όταν στηρίζουμε ένα παιδί που θρηνεί το βοηθάμε να διατηρήσει αναμνήσεις από το αγαπημένου του πρόσωπο που πέθανε. Σβήνοντας κάθε ίχνος του ανθρώπου που πέθανε, δεν βοηθούμε στο ξεπέραςμα του πένθους. Εξηγούμε στο παιδί ότι με το αγαπημένο πρόσωπο ζήσαμε πολλές καλές και άσχημες στιγμές, όπως συμβαίνει σε όλες τις σχέσεις, και τώρα συνεχίζει να υπάρχει στις αναμνήσεις μας. Μπορούμε να ζητήσουμε από το παιδί να μοιραστούμε τις κοινές μας αναμνήσεις από το πρόσωπο που πέθανε, βλέποντας, για παράδειγμα, μαζί φωτογραφίες.

Και τις τρεις παραπάνω πτυχές στήριξης του παιδιού που πενθεί μπορούμε να τις υλοποιήσουμε και μέσα από τα λογοτεχνικά βιβλία για παιδιά που

αναφέρονται στο θέμα αυτό.(βλ. κεφάλαιο: «Σύγχρονα παιδικά βιβλία που αναφέρονται στο θάνατο για παιδιά 4 – 10 ετών», της εργασίας αυτής)

Τέλος, οφείλουμε να εξασφαλίσουμε στο παιδί που πενθεί τη σταθερότητα στη ζωή του και τις σχέσεις του με τους γονείς ή άλλους ενήλικες. Το παιδί στην περίοδο αυτή κυριεύεται από συναισθήματα ανασφάλειας. Η μεγαλύτερη πηγή ασφάλειας είναι η σταθερότητα στο περιβάλλον του, στην καθημερινότητα και στις συνθήκες ζωής του. Ενθαρρύνουμε το παιδί να συνεχίσει κανονικά τις δραστηριότητες του, να συμμετέχει σε κοινωνικές εκδηλώσεις ή γιορτές, ώστε να μην αλλάξει ο φυσιολογικός ρυθμός ζωής του. (Πρεβεζάνου,2005)

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Ο θάνατος είναι ένα γεγονός αναπόφευκτο και σίγουρα όλοι μας έχουμε βιώσει ή θα βιώσουμε την απώλεια κάποιου κοντινού μας προσώπου. Ο θάνατος στις διάφορες εποχές της ανθρωπότητας αντιμετωπίστηκε διαφορετικά από τους ανθρώπους. Κατά την αρχαιότητα ο Δημόκριτος και ο Παρμενίδης δεν ήταν σίγουροι αν οι αισθήσεις νεκρώνονταν με το θάνατο. Ο Χριστιανισμός ονομάζει το θάνατο «απόρροια του προπατορικού αμαρτήματος», ενώ κατά τον 17^ο –18^ο αιώνα ο θάνατος αντιμετωπίζεται διαφορετικά. Φόβος, ντροπή, απογοήτευση είναι μερικά από τα συναισθήματα με τα οποία διακατέχεται ο άνθρωπος. Τον 18^ο-19^ο αιώνα με τη ραγδαία πρόοδο της ιατρικής, το γεγονός του θανάτου έχασε εκείνο το πέπλο μυστηρίου και έγινε πιο κατανοητό και προσιτό στη συνείδηση του ανθρώπου. Σήμερα ο θάνατος, παρόλη την πρόοδο της επιστήμης, αλλά και του τρόπου σκέψης και αντίληψης, εξελίσσεται όλο και περισσότερο σ' ένα θέμα ταμπού για όλους.

Η παιδική λογοτεχνία απαλλάσσεται από μια σειρά μοιραίων γεγονότων που συνέβαιναν κατά κύριο λόγο στις παλιές ιστορίες και λαϊκά παραμύθια. Για παράδειγμα ακόμη και η Κοκκινোসκουφίτσα έχει δεχτεί αλλαγές. Σε κάποιες εκδοχές ο λύκος δεν προλαβαίνει να φάει την γιαγιά και την Κοκκινোসκουφίτσα εξ αιτίας της πρόωρης επέμβασης του κυνηγού (Γιαννικοπούλου, 2005).

Έτσι, ενώ διαχρονικά οι ιστορίες που άκουγαν τα παιδιά έβριθαν από θανάτους (λαϊκά παραμύθια, αισώπειοι μύθοι) σήμερα η παιδική

λογοτεχνία έχει απομακρύνει τέτοιου είδους γεγονότα από τις ιστορίες που διαβάζουν τα παιδιά.

Στα λαϊκά παραμύθια, όπως επίσης και στους αισώπειους μύθους ο θάνατος υποβιβάζοταν με δύο κυρίως τρόπους:

Αρχικά, ο θάνατος ελάμβανε έντονη ηθική διάσταση και έπαιρνε τη μορφή δίκαιης τιμωρίας (Γιαννικοπούλου, 2005). Για παράδειγμα η μητριά πέθαινε επειδή ήταν κακιά, ο καλός νέος σκότωσε τον κακό και όλοι τον θαύμασαν και τον έκαναν βασιλιά.

Από την άλλη, ο θάνατος των παραμυθικών ηρώων στερείται την οριστικότητα του τετελεσμένου (Γιαννικοπούλου, 2005). Για παράδειγμα, τα εφτά κατσικάκια βγαίνουν σώα από την κοιλιά του λύκου, χωρίς πόνο και αίμα, σε κάποιες εκδοχές της Κοκκινোসκουφίτσας και η γιαγιά βγαίνει σώα από την κοιλιά του λύκου κ.α. Το γεγονός αυτό μπορεί να δημιουργήσει στα παιδιά λανθασμένες αντιλήψεις γύρω από το θάνατο, πολλές φορές και φοβίες.

Ο σύγχρονος ρεαλισμός και οι απαιτήσεις των καιρών επιβάλλουν να προϊδεάσουμε το παιδί για όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής και γι' αυτό, παρόλο που στα σύγχρονα εικονογραφημένα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία οι θάνατοι αποτελούν σπάνια, αν όχι «υπό εξαφάνιση», γεγονότα, τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα, μια σειρά από βιβλία καθιστά το θάνατο ως το κεντρικό θέμα της ιστορίας (Γιαννικοπούλου, 2005).

Τα βιβλία αυτά εστιάζουν κυρίως στο θάνατο αγαπημένων προσώπων του ήρωα, συνήθως τον παππού ή τη γιαγιά, ή αγαπημένων ζώων. Κυκλοφορούν, επίσης, κάποια παιδικά εικονογραφημένα βιβλία τα οποία παρουσιάζουν το θάνατο, αλλά το θάνατο μέσα από τη φύση. Παρουσιάζουν τον κύκλο της ζωής, χρησιμοποιώντας ως ήρωες φύλλα με ανθρωπομορφικά στοιχεία και λέξεις που δηλώνουν ξεκάθαρα το θάνατο, όπως για παράδειγμα πέθανε, νεκρός κλπ.

Τα βιβλία αυτά λειτουργούν ως σημείο εκκίνησης ανάμεσα σε παιδιά και ενηλίκους για το θέμα που, παρά την οδύνη που συνεπάγεται, αποτελεί κοινή μοίρα όλων και όλοι κάποια στιγμή έχουμε γνωρίσει ή ενδέχεται να βιώσουμε.

Τα βιβλία αυτά, που έχουν ως κεντρικό θέμα το θάνατο, μπορούμε να τα χωρίσουμε σε δύο κατηγορίες καθώς εστιάζουν σε δύο διαφορετικές κατευθύνσεις. Η μια κατηγορία εστιάζει στο θάνατο ως γεγονός, ενώ η άλλη κατηγορία εστιάζει στη διαχείριση του πένθους. Στην πρώτη περίπτωση ο θάνατος έρχεται στο τέλος της ιστορίας. Το τέλος της ιστορίας μοιάζει να είναι πάντα ένας συμβολικός θάνατος (Γιαννικοπούλου,2005). Αντίθετα όταν η ιστορία εστιάζει στην διαχείριση του πένθους, ο θάνατος συντελείται νωρίς και η κλιμάκωση της έντασης κορυφώνεται με το σπαραγμό της απώλειας, βρίσκει το δρόμο να βαδίζει προς την κατάλυσή της, καθώς η νέα πραγματικότητα εγκαθίσταται και η διαταραγμένη ισορροπία αποκαθίσταται. Το δομικό σχήμα της πλοκής ξεκινά από μια θέση ισορροπίας, κορυφώνεται με μια δραματική ένταση οδύνης και τελειώνει με την αποκλιμακώσει που επιφέρει η νέα κατάσταση και η υπέρβαση του βιωμένου πόνου (Γιαννικοπούλου,2005).

Στις ιστορίες αυτές, που ο ήρωας χάνει κάποιο αγαπημένο του πρόσωπο, αυτό είναι αποκλειστικά μεγάλης ηλικίας, είναι ο παππούς ή η γιαγιά, και ο θάνατός τους είναι ήρεμος. Αποσιωπούνται εντελώς οι παράλογοι θάνατοι νέων ανθρώπων που εξοργίζουν, όπως οι βίαιοι θάνατοι, οι αναίτιες εκατόμβες των πολέμων, η απώλεια των γονιών ή οι θάνατοι μικρών παιδιών. Αξίζει να τονίσουμε ότι στην ελληνική αγορά δεν κυκλοφορεί μέχρι σήμερα κανένα εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο που να αναφέρεται σε θάνατο νέου ανθρώπου ή πολύ στενού και αγαπημένου προσώπου του ήρωα, όπως είναι οι γονείς. Αντίθετα στο εξωτερικό υπάρχει πληθώρα τέτοιων βιβλίων που αναφέρονται σε απρόσμενους θανάτους του πατέρα ή

της μητέρας του ήρωα. Αυτό ίσως υποδηλώνει τον δισταγμό των συγγραφέων μήπως δεν είναι έτοιμη η ελληνική κοινωνία να δεχτεί τόσο ένα τόσο «δύσκολο» θέμα, μιας και ο θάνατος νέων ανθρώπων όχι μόνο μας πονάει αλλά μας προκαλεί φόβο και οργή.

Τα εικονογραφημένα αυτά βιβλία κατά κύριο λόγο έχουν πλούσια εικονογράφηση με ρεαλιστικές εικόνες και πλούσιους χρωματισμούς έτσι που ο θάνατος να περνά πιο ανώδυνα στον αναγνώστη. Παρόλα αυτά υπάρχουν σε μεγάλο βαθμό και τα γήινα χρώματα, κι αυτά υπάρχουν σε μεγαλύτερο βαθμό στις σελίδες που σκιαγραφείται ο θάνατος του ανθρώπου που πεθαίνει, γεγονός που παραπέμπει σε νεκρικά έθιμα και θρησκευτικές απόψεις επαναφοράς στη Μητέρα Γη (Γιαννικοπούλου, 2005)

Ο θάνατος στα βιβλία αυτά παρουσιάζεται με λέξεις σαφείς και ξεκάθαρες, με την κυριολεκτική τους σημασία. Αποφεύγονται, στις περισσότερες περιπτώσεις, οι εκφράσεις του τύπου «έφυγε», «χάθηκε», «κοιμήθηκε» έτσι ώστε να αποφευχθούν οι παρανοήσεις. Στις εικόνες ο θάνατος παρουσιάζεται είτε ως απουσία του προσώπου που ήταν άρρωστο, είτε με τη μορφή ενός ανέμου που κουνά τις κουρτίνες ή ως ένα φωτεινό αστέρι ή ένα πουλί που πετά στον ουρανό. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όμως, απεικονίζεται ο ίδιος ο νεκρός με κλειστά μάτια, μια φιγούρα ακίνητη και χλωμή.

Σε ένα κόσμο που ο θάνατος αποτελεί κοινή μοίρα όλων και το μόνο βέβαιο γεγονός της ζωής, τα παιδικά βιβλία συχνά βρίσκουν τις λέξεις και τα χρώματα για να τα περιγράψουν. Και το παρήγορο είναι ότι η παλέτα του θανάτου περιλαμβάνει όλο το φάσμα των χρωμάτων. Όπως ακριβώς συμβαίνει και με τη ζωή...(Γιαννικοπούλου, 2005)

ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΠΑΙΔΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ 4 – 10 ΕΤΩΝ

Σήμερα στην ελληνική αγορά κυκλοφορούν αρκετά βιβλία για παιδιά ηλικίας τεσσάρων έως δέκα ετών, σε σχέση με τα προηγούμενα χρόνια, που αναφέρονται στο θάνατο ενός αγαπημένου προσώπου, ή ενός αγαπημένου κατοικίδιου ζώου του ήρωα. Τα περισσότερα από αυτά είναι μικρές ιστορίες. Εντοπίσαμε όμως και δύο παιδικά βιβλία που αναφέρονται στο θάνατο και ανήκουν στην κατηγορία του έντεχνου παραμυθιού. Αυτά είναι:

- «Ο αθάνατος γαϊδαράκος» της Μάρως Λοΐζου, σε εικονογράφηση της Κατερίνας Βερούτσου.
- «Στο μυστικό κήπο της μαρμαρωμένης νεράιδας» από τη σειρά *Στον κήπο με τα παραμύθια του* Βαγγέλη Ηλιόπουλου, σε εικονογράφηση του Χρήστου Δήμου.

Τα βιβλία που κυκλοφορούν σήμερα στην ελληνική αγορά και αναφέρονται στο θάνατο θα μπορούσαμε να τα χωρίσουμε σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν τα βιβλία που αναφέρονται στο θάνατο ως γεγονός αναπόφευκτο που συμβαίνει σε όλα τα έμβια όντα, ενώ στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν τα βιβλία που εστιάζουν κυρίως στη διαχείριση του πένθους.

Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν οι ιστορίες :

- «Ο παππούς πετάει» της Ζίγκριντ Λάουμπε, Μπλαζεγιόφσκι Μαρία σε εικονογράφηση της Μαρία Μπλαζεγιόφσκι.

- «Το φύλλο που δεν ήθελε να πέσει, Όταν η αγάπη έλιωσε την παγωνιά του χειμώνα» του Γιάννη Πλαχούρη, σε εικονογράφηση της Καραλέκα Ειρήνη.
- «Η πτώση του φύλλου που το έλεγαν Φρέντυ» του Λέο Μπουσκάλια
- «Ο αθάνατος γαϊδαράκος» της Μάρως Λοΐζου, σε εικονογράφηση της Κατερίνας Βερούτσου.

Τα τρία τελευταία λογοτεχνικά βιβλία μάλιστα, βλέπουν το θάνατο μέσα από την οπτική του κύκλου της ζωής κάθε ζωντανού οργανισμού.

Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι ιστορίες :

- «Αντίο Ποντικούλη» του Robie H. Harris και σε εικονογράφηση του Jan Ormerod.
- « Ο Μελένιος και ο παππούς που έφυγε» της Νάιτζελ Γκρέι, σε εικονογράφηση της Βανέσα Καμπάν.
- «Το λουλουδόπαιδο» της Λότη Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου, σε εικονογράφηση του Μιχάλη Κουντούρη.
- «Ο παππούς του Ρόκο» της Ζορμπά-Ραμμοπούλου, Βησσαρία, σε εικονογράφηση της Σταματιάδη Ντανιέλα.
- «Παππού θα σε θυμάμαι για πάντα» των Ann De Bode, Rien Broere.
- « Τα δώρα του κυρ-Μενέλαου» της Susan Varley.

Επίσης στα βιβλία αυτά θα μπορούσαμε να κάνουμε άλλη μία κατηγοριοποίηση με βάση το ποιος πεθαίνει σ' αυτές τις μικρές ιστορίες. Παρατηρούμε ότι σε κάποιες μικρές ιστορίες αυτός που πεθαίνει είναι κάποιο αγαπημένο πρόσωπο του ήρωα, μεγάλο σε ηλικία, συνήθως ο παππούς ή η γιαγιά, ενώ σε άλλες πεθαίνει το αγαπημένο ζώο του ήρωα.

Οι ιστορίες που αναφέρονται στο θάνατο αγαπημένου ζώου είναι οι εξής:

- «Αντίο Ποντικούλη» του Robie H. Harris, σε εικονογράφηση του Jan Ormerod. Η μικρή αυτή ιστορία αναφέρεται στο θάνατο του κατοικίδιου ζώου του ήρωα.
- «Ο αθάνατος γαϊδαράκος» της Μάρως Λοϊζου, σε εικονογράφηση της Κατερίνας Βερούτσου. Το έντεχνο αυτό παραμύθι αναφέρεται στο θάνατο οικόσιτου ζώου των ηρώων, του γαϊράκου τους.

Όλα τα υπόλοιπα βιβλία αναφέρονται στο θάνατο του παππού ή της γιαγιάς του ήρωα.

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ- ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Τίτλος: Ο Μελένιος και ο παππούς που έφυγε

Συγγραφέας: Νάιτζελ Γκρέι

Εικονογράφηση: Βανέσα Καμπάν

Εκδόσεις: Ψυχογιός

Ημερομηνία έκδοσης: 1999

Αριθμός σελίδων: 32

Η μικρή αυτή ιστορία απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας και αναφέρεται στο θάνατο ενός πολύ αγαπημένου προσώπου, του παππού.

Ο πρωταγωνιστής της ιστορίας, ο Μελένιος, ο οποίος είναι αρκούδος, έχει ιδιαίτερη αδυναμία στον παππού του, τον οποίο επισκέπτεται κάθε Παρασκευή στο σπίτι του και παίρνουν τις ώρες τους συζητώντας, βλέποντας τη φύση κτλ.

Μια Παρασκευή όμως, ο Μελένιος δεν πήγε στο σπίτι του παππού του για να τον επισκεφτεί, αλλά στο νοσοκομείο. Αυτή ήταν και η τελευταία τους συνάντηση, αφού τη μέρα εκείνη ο παππούς πεθαίνει.

Στην τρυφερή αυτή ιστορία, η αφήγηση είναι τριτοπρόσωπη. Σε πολλές περιπτώσεις όμως, ο αφηγητής δίνει το λόγο στα πρόσωπα της ιστορίας και έτσι ο διάλογος εμπλουτίζεται και έτσι η ιστορία γίνεται πιο άμεση και ενδιαφέρουσα. Τα λόγια των ηρώων της ιστορίας κλείνονται σε

εισαγωγικά και αποδίδονται σε ευθύ λόγο. Η πλοκή είναι απλή και γίνεται εύκολα κατανοητή από το παιδί- αναγνώστη, ενώ η γλώσσα της ιστορίας ισορροπεί με το γλωσσικό και συναισθηματικό πλούτο του παιδιού- αναγνώστη , μιας και το λεξιλόγιο, η ποσότητα των πληροφοριών και η συναισθηματική φόρτιση που δημιουργεί το κείμενο αντιστοιχούν στο εξελικτικό επίπεδο του αναγνώστη.

Η μικρή αυτή ιστορία, μπορεί να χαρακτηριστεί ρεαλιστική καθώς αναφέρεται σε πραγματικά γεγονότα της ζωής και στο θάνατο. Ο χώρος που εκτυλίσσεται η ιστορία είναι το σπίτι του παππού και η αυλή, χώρος οικείος για το παιδί- αναγνώστη.

Στην μικρή αυτή ιστορία παρατηρούμε ότι έχουμε ανθρωπομορφισμό καθώς οι ήρωες είναι ζώα και συμπεριφέρονται ακριβώς όπως οι άνθρωποι.

Τα παιδιά δείχνουν έκδηλο ενδιαφέρον για τα ζώα, επομένως το γεγονός ότι οι ήρωες της ιστορίας είναι ζώα ελκύει ακόμα περισσότερο το ενδιαφέρον των παιδιών.

Πρωταγωνιστής της μικρής αυτής ιστορίας είναι το μικρό αρκουδάκι, ο Μελένιος και τα δευτερεύοντα πρόσωπα είναι η μητέρα και ο παππούς του Μελένιου.

Η ηλικία του μικρού ήρωα είναι κοντά στην ηλικία του παιδιού – αναγνώστη γεγονός που βοηθά το παιδί να ταυτιστεί με τον ήρωα της ιστορίας και να αποδεχτεί το θάνατο ως φυσική κατάληξη κάθε όντος που έχει ζωή.

Ως προς την εικονογράφηση της Βανέσα Καμπάν, είναι πλούσια και πολύ προσεγμένη. Παρατηρούμε ότι χρησιμοποιούνται κυρίως καφέ, γήινες αποχρώσεις, ενδεχομένως με σαφείς συνυποδηλώσεις σε νεκρικά έθιμα και θρησκευτικές απόψεις επαναφοράς στη Μητέρα Γη (Γιαννικοπούλου, 2005, Σύγχρονο νηπιαγωγείο 48). Η εικόνα καλύπτει ολόκληρη τη σελίδα

και το κείμενο τοποθετείται μέσα στην εικόνα χωρίς να δυσχεραίνει την ανάγνωση του κειμένου από το παιδί. Επίσης, μεταξύ εικόνας και κειμένου υπάρχει ισορροπία και το ύφος της εικονογράφησης συνάδει με το πνεύμα του κειμένου.

Παρατηρούμε ότι το τελευταίο δισέλιδο αποτελεί παραλλαγμένη επανάληψη του αρχικού, με το μικρό αρκουδάκι να ατενίζει τον κόσμο από την ξύλινη κατασκευή του δέντρου. Ο κήπος, τα πουλιά, τα φυτά της αρχικής εικόνας επαναλαμβάνονται σχεδόν απaráλλαχτα. Η δραματική αλλαγή αφορά μόνο το δεύτερο πρόσωπο της ιστορίας, τη θέση του παππού έχει τώρα καταλάβει η μητέρα του Μελένιου που, κυριολεκτικά και μεταφορικά, χτίζει το νέο παρόν του μικρού ήρωα που ακόμη φαίνεται-ενδεικτική η στάση του σώματος, καθώς στέκεται καθισμένος ήσυχα, σε αντιδιαστολή με τα πουλιά, τα οποία παρουσιάζονται σαφώς μειωμένα τη δεύτερη φορά- να πενθεί για μια πρόσφατη, επώδυνη απώλεια. Η μητέρα σε μια συμβολική κίνηση, προσθέτει χρώμα στη ζωή του και το ανοιχτό γαλάζιο που έρχεται να αντικαταστήσει τις πνιγηρές αποχρώσεις του καφέ.

Το θέμα που πραγματεύεται η μικρή αυτή ιστορία, είναι ο θάνατος. Σύμφωνα με τη Fassler (1978)*, τα βιβλία που ασχολούνται με το θάνατο ενός ηλικιωμένου ατόμου (παππού, γιαγιάς) είναι πολύ εποικοδομητικά για το παιδί, γιατί δίνουν το ερέθισμα για συζήτηση αναφορικά με το θάνατο, της οποίας σκοπός είναι να καθησυχάσει και να βεβαιώσει τα παιδιά ότι οι άνθρωποι, συνήθως, ζουν για πολλά χρόνια και πεθαίνουν όταν είναι γέροι. ο συγγραφέας παρουσιάζει το θάνατο ως ένα βαθύ ύπνο, καθώς όταν ο Μελένιος ζητά να μάθει τι έπαθε ο παππούς η μητέρα του λέει: « ο

* Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου ^ Ανδρουτσοπούλου Α. (1998). Η βιβλιοθεραπευτική προσέγγιση της Joan Fassler: Βοηθώντας τα παιδιά να αντιμετωπίσουν την πραγματικότητα του θανάτου. Διαδρομές, 49, 18-24

παππούς έχει βυθιστεί σε ένα βαθύ ύπνο» , το γεγονός όμως ότι παρουσιάζει το θάνατο ως βαθύ ύπνο μπορεί να δημιουργήσει στα παιδιά φοβία για τον φυσιολογικό ύπνο.

Παρ' όλα αυτά η μικρή αυτή ιστορία δίνει στα παιδιά να καταλάβουν ότι ο θάνατος είναι οριστικό συμβάν και αμετάκλητο. Αυτό φαίνεται όταν η μητέρα του Μελένιου η οποία απαντά στην ερώτηση του γιου της «Πότε θα ξυπνήσει;»(ο παππούς), «Δεν θα ξυπνήσει» .

Παρατηρούμε επίσης ότι ο συγγραφέας δεν αναφέρει καθόλου τη λέξη θάνατος αν και αναφέρεται στο γεγονός αυτό. Το γεγονός αυτό καθρεφτίζει την αντίληψη που έχουν πολλοί, ότι δηλαδή τα παιδιά ζουν σε ένα κόσμο αθωότητας και δε γνωρίζουν για τα δυσάρεστα συμβάντα της ζωής, κι επομένως, πρέπει να τα προστατεύσουμε απ' αυτά για να μην τα φοβίζουμε.

Ο μικρός μελένιος βρίσκει παρηγοριά στην αγκαλιά της μητέρας του και η μικρή ιστορία κλείνει λέγοντας ο Μελένιος ότι «Όταν γίνω και γω παππούς, θέλω να γίνω καλός σαν το δικό μου, τον αγαπημένο μου παππούλη». Με τη φράση αυτή ο συγγραφέας δείχνει ότι στην καρδιά του μικρού παιδιού ο παππούς θα ζει για πάντα.

Τίτλος: Αντίο Ποντικούλη

Συγγραφέας: Robie H. Harris

Εικονογράφος: Jan Ormerod

Εκδόσεις: Νίκας

Ημερομηνία έκδοσης: 2003

Ημερομηνία πρώτης Έκδοσης: 2001

Μετάφραση: Αποστολία Δημητρά

Αριθμός σελίδων: 32

Το *Αντίο Ποντικούλη* του Robie H. Harris, είναι μια μικρή ιστορία που απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικία και η οποία θίγει με τρυφερό τρόπο το θέμα του θανάτου, όχι όμως ενός αγαπημένου προσώπου, αλλά ενός αγαπημένου κατοικίδιου, του Ποντικούλη. Ο μικρός πρωταγωνιστής της ιστορίας, ξυπνώντας ένα πρωί, πηγαίνει να παίξει με τον αγαπημένο του Ποντικούλη, όταν αντιλαμβάνεται ότι κάτι σοβαρό του έχει συμβεί. Οι γονείς του εξηγούν ότι το ζώακι του πέθανε και στη συνέχεια παρακολουθούμε τις αντιδράσεις και τις σκέψεις του ήρωα σχετικά με το γεγονός αυτό.

Η πλοκή της ιστορίας είναι απλή, γ' αυτό και γίνεται εύκολα αντιληπτή από το παιδί-αναγνώστη, ενώ ταυτόχρονα είναι και ρεαλιστική, αφού πολλά παιδιά βιώνουν ή θα βιώσουν ένα τέτοιο γεγονός στη ζωή τους.

Η γλώσσα είναι λιτή και οι προτάσεις μικρές, επομένως, μπορούμε να πούμε ότι η γλώσσα βρίσκεται σε αντιστοιχία με το νοητικό και αντιληπτικό επίπεδο των μικρών αναγνωστών. Η αφήγηση γίνεται σε

πρώτο πρόσωπο «Όταν ξύπνησα σήμερα το πρωί..», «Γαργάλησα το πιγούνι του..», «κουβάλησα τον Ποντικούλη στην κουζίνα...». Επιπλέον, η παρουσία του διαλόγου είναι έντονη.

Όσον αφορά το χρόνο, η ιστορία εκτυλίσσεται στο τώρα, αυτό φαίνεται από την αρχή της ιστορίας «Όταν ξύπνησα σήμερα το πρωί...». Η ιστορία εκτυλίσσεται στη σύγχρονη εποχή και στο κείμενο χρησιμοποιείται ο ενεστώτας γεγονός που δίνει πειστικότητα, ζωντάνια και αμεσότητα στην αφήγηση.(Τσιλιμένη, 2002)

Το κεντρικό πρόσωπο της ιστορίας είναι ένα αγοράκι, το οποίο, μέσα από τα λόγια του αλλά και την εικονογράφηση, αντιλαμβανόμαστε ότι βρίσκεται στην ίδια περίπου ηλικία με τους αναγνώστες.

Η ιστορία εκτυλίσσεται μέσα στο σπίτι του παιδιού, χώρος οικείος για το παιδί- αναγνώστη.

Η εικονογράφηση του Jan Ormerod είναι πολύχρωμη και πλούσια, αφού καλύπτει περίπου την ίδια έκταση με το κείμενο. Ωστόσο παρατηρούμε ότι κυριαρχεί το μπεζ και άλλα γήινα χρώματα, γεγονός που πιθανόν μας παραπέμπει σε θρησκευτικές απόψεις επαναφοράς στη Μητέρα Γη. Οι εικονογραφημένες σκηνές είναι αντιπροσωπευτικές της ιστορίας, επομένως, η εικόνα συμβαδίζει με το κείμενο.

Το νόημα των εικόνων είναι ξεκάθαρο κι έτσι, το παιδί εύκολα μπορεί να κατανοήσει το μήνυμα που αυτή στέλνει.

Με αφορμή την ιστορία αυτή, το παιδί ενημερώνεται για το την έννοια του θανάτου, και ότι αυτός δε συμβαίνει μόνο στα ζώα αλλά και στον άνθρωπο, σ' όλους τους ζωντανούς οργανισμούς. Στη σωστή πληροφόρηση του παιδιού για το ζήτημα αυτό συμβάλλει και το γεγονός ότι ο συγγραφέας αναφέρεται στο θάνατο, όχι με εκφράσεις μεταφορικές, όπως «έφυγε», «πέταξε», «χάθηκε», «κοιμήθηκε», αλλά με εκφράσεις που έχουν κυριολεκτική σημασία, όπως: «Ο Ποντικούλης...πέθανε». Με τον

παρακάτω διάλογο, επίσης, του μικρού πρωταγωνιστή με τον πατέρα του:
«- Όταν κάποιος πεθαίνει, είπε ο μπαμπάς, δε σημαίνει ότι κοιμάται.
Σημαίνει ότι...

-Δεν είναι ζωντανός; Ρώτησα. Κι έβαλα τα κλάματα», ο μικρός αναγνώστης ξεπερνά τη συνηθισμένη λανθασμένη αντίληψη που ίσως να έχει, ότι δηλαδή, όταν κάποιος πεθαίνει σημαίνει ότι κοιμάται, και με τρόπο σαφή και ειλικρινή μαθαίνει αυτό που στην πραγματικότητα συμβαίνει στο άτομο που πεθαίνει.

Η μικρή ιστορία *Αντίο Ποντικούλη*, θα λέγαμε ότι βλέπει το θέμα του θανάτου μέσα από τα μάτια του μικρού παιδιού, αφού σκιαγραφεί πολλές σχετικές αντιλήψεις και σκέψεις των παιδιών.

Παρατηρούμε τον ήρωα, αρχικά, να μη θέλει να και να μη μπορεί να αποδεχτεί το γεγονός του θανάτου του αγαπημένου του Ποντικούλη και γι' αυτό να λέει: «Ο Ποντικούλης ΔΕΝ πέθανε! Ο Ποντικούλης ήταν ζωντανός χθες βράδυ! Απλώς σήμερα... νυστάζει, νυστάζει πολύ». Αυτό σχετίζεται με την αντίληψη που έχουν συχνά τα παιδιά για το θάνατο, τον οποίο τον συνδέουν με τον ύπνο. Επιπλέον πολλά είναι τα παιδιά που νιώθουν μεγάλο θυμό προς το άτομο που πέθανε, εξαιτίας του ότι το άτομο αυτό, με το θάνατό του προκάλεσε μεγάλη θλίψη και λύπη (Zolten & Long, 1997). Αυτό γίνεται φανερό στο παρακάτω απόσπασμα: « Δεν είμαι λυπημένος. Είμαι θυμωμένος! Έχω θυμώσει με τον Ποντικούλη. Του έχω θυμώσει γιατί πέθανε!» ενώ παρακάτω αποκαλύπτεται το πιο κοινό συναίσθημα που μπορεί να νιώσει κανείς μετά το θάνατο ενός αγαπημένου προσώπου ή ζώου, τη λύπη (Ρόμεϊν, 2004), αφού ο πρωταγωνιστής λέει: «Ναι, είμαι λυπημένος»

Μια συνηθισμένη απορία που έχουν τα μικρά παιδιά είναι το τι γίνεται αφού κάποιος πεθαίνει. Αυτό διερωτάται κι ο ήρωας της ιστορίας μας, ο οποίος στη συνέχεια δέχεται την πρόταση του πατέρα του να τον θάψουν.

Έτσι λοιπόν, τα παιδιά-αναγνώστες πληροφορούνται με πολύ απλό τρόπο κάποια στοιχειώδη πράγματα για τη διαδικασία της ταφής που συχνά τα απασχολεί.(Ρόμεϊν,2004). Παρόλα αυτά, ο μικρός πρωταγωνιστής εξακολουθεί να παρατηρεί κάποιες παρανοήσεις αναφορικά με τη μετά θάνατο ζωή, αφού στο κουτί που έβαλαν τον Ποντικούλη για να τον θάψουν τοποθέτησε ψωμί, καρότα, σοκολάτα αλλά και κραγιόνια, προκειμένου να μη βαρεθεί.

Ακόμα για να μη νιώθει μοναξιά ο αγαπημένος του Ποντικούλης, τοποθέτησε στο κουτί μια δική του φωτογραφία , ενώ ζωγράφησε το κουτί για να μην είναι μουντό. Μέσα σ' αυτό τοποθέτησε ψωμάκι που του άρεσε πολύ να τρώει, δύο καρότα, τέσσερις ρόγες σταφύλι και μια σοκολάτα. Έβαλε κι ένα πορτοκαλί κραγιόνι για να μη βαρεθεί μέσα στο κουτί ο Ποντικούλης. Πολλά είναι τα παιδιά που έχουν συγκεχυμένες αντιλήψεις αναφορικά με το τι γίνεται μετά το θάνατο, μιας και είναι κάτι το οποίο δύσκολα γίνεται αντιληπτό. (Ρόμεϊν,2004)

Στο τέλος, όμως, της ιστορίας, ο ήρωας κατανοεί και αποδέχεται κάτι εξαιρετικά σημαντικό σε σχέση με το θάνατο, την οριστικότητα του. Πολύ συχνά τα παιδιά, ειδικά τα μικρά, πιστεύουν ότι ο θάνατος αποτελεί αναστρέψιμο γεγονός και ότι, επομένως, ο νεκρός κάποια στιγμή θα επιστρέψει στη ζωή. (Zolten & Long,1997).

Ο ήρωας, όμως, λέγοντας: *«Όταν ξυπνήσω αύριο το πρωί, ο Ποντικούλης δε θα είναι εδώ. Είναι αλήθεια. Ο Ποντικούλης πέθανε. Μακάρι να ξαναγύριζε! Αλλά δε νομίζω να το κάνει»*, αντιλαμβάνεται ότι ο θάνατος δεν είναι κάτι το προσωρινό και μ' αυτό τον τρόπο, βοηθά και τους μικρούς αναγνώστες να το αντιληφθούν αυτό.

Η σπουδαιότητα του βιβλίου αυτού έγκειται στο ότι με απλό, σαφή και ειλικρινή τρόπο βοηθά το παιδί-αναγνώστη να συνειδητοποιήσει αρκετά πράγματα αναφορικά με το θάνατο, είτε αυτός αφορά κάποιο αγαπημένο

ζωάκι , είτε κάποιο αγαπημένο πρόσωπο. Η συναισθηματική αντίδραση του μικρού ήρωα(θυμός, λύπη) ανακουφίζει τα παιδιά-αναγνώστες , αφού τους δίνεται η «άδεια» να εκφράσουν παρόμοια συναισθήματα, που πιθανόν να νιώθουν.

Επιπλέον, τα παιδιά εξοικειώνονται με το ότι ένας οργανισμός που δεν είναι ζωντανός, θα παραμείνει έτσι, ενώ μαθαίνουν για τα έθιμα της ταφής(Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου,1998).

Παρατηρούμε επίσης ότι, μέσα από αυτή την ιστορία μπορεί το παιδί να ενημερωθεί έμμεσα και για τα νεκρικά έθιμα που γίνονται και για τους ανθρώπους, όπως είναι η τοποθέτηση του νεκρού σε κουτί/ φέρετρο, η ταφή του νεκρού, η επιτύμβια στήλη με το όνομα του νεκρού και η τοποθέτηση αγαπημένων αντικειμένων του νεκρού στον τάφο του.

Ο καλύτερος τρόπος για να ενημερώσουμε τα παιδιά σχετικά με το θάνατο, είναι να τους μιλήσουμε και να τους εξηγήσουμε τα πράγματα με σαφήνεια. Αυτό είναι κάτι που η ιστορία «*Αντίο Ποντικούλη*» επιτυγχάνει σε μεγάλο βαθμό και γι' αυτό, βοηθά τα μικρά παιδιά να αναθεωρήσουν κάποιες από τις κοινές λανθασμένες αντιλήψεις που μπορεί να έχουν σχετικά με το θάνατο.

Τίτλος: Στο μυστικό κήπο της μαρμαρωμένης νεράιδας από τη σειρά *Στον κήπο με τα παραμύθια*

Συγγραφέας: Βαγγέλης Ηλιόπουλος

Εικονογράφηση: Χρήστος Δήμου

Εκδόσεις: Ε.Ψ.Υ.Π.Ε

Ημερομηνία έκδοσης: 2004

Αριθμός σελίδων: 35

Το παραμύθι του Βαγγέλη Ηλιόπουλου, *Στο μυστικό κήπο της μαρμαρωμένης νεράιδας*, είναι ένα έντεχνο παραμύθι και βρίσκεται στη συλλογή παραμυθιών *Στον κήπο με τα παραμύθια*. Στη συλλογή αυτή υπάρχουν πέντε παραμύθια, τα οποία όμως είναι αυτόνομα και έχουν το δικό τους ξεχωριστό τίτλο, περιεχόμενο και πρωταγωνιστές.

Το παραμύθι *Στο μυστικό κήπο της μαρμαρωμένης νεράιδας* ανήκει στην κατηγορία του σύγχρονου παραμυθιού και είναι εικονογραφημένο.

Το σύγχρονο αυτό παραμύθι, απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας και πραγματεύεται το ευαίσθητο θέμα του θανάτου ενός συγγενικού, αγαπημένου προσώπου του ήρωα. Ένα μικρό κορίτσι περνάει τα καλοκαίρια της στην εξοχή με την πολυαγαπημένη της γιαγιά, η οποία της μιλά για τη φύση, για το πώς να πιάνει πεταλούδες, για τις νεράιδες. Κάποια στιγμή, όμως, η γιαγιά πεθαίνει και το κορίτσι είναι απαρηγόρητο, μέχρι τη στιγμή που εμφανίζεται ένας νέος, ο «πρίγκιπας του δάσους», σαν από μηχανής θεός τον οποίο ερωτεύεται και με τον οποίο

στο τέλος του παραμυθιού παντρεύεται και ζει μαζί του ευτυχισμένη ξεπερνώντας τη λύπη και το θρήνο της.

Στο παραμύθι αυτό η αφήγηση γίνεται σε τρίτο πρόσωπο, ενώ ο αφηγητής παρουσιάζεται να τα γνωρίζει όλα, εξηγώντας τα γεγονότα που εκτυλίσσονται. Η πλοκή του παραμυθιού είναι άρτια και αντιστοιχεί στο νοητικό επίπεδο των αναγνωστών, στους οποίους απευθύνεται. Παρόλο που η ιστορία ασχολείται με ένα πολύ σημαντικό κομμάτι της ζωής, το θάνατο αγαπημένου προσώπου και την απώλεια, εντούτοις η πλοκή της δεν είναι ρεαλιστική, αφού σ' αυτή εμπεριέχεται μια πολύ μεγάλη δόση φαντασίας. Το γεγονός ότι το παραμύθι αναφέρεται σε νεράιδες, πρίγκιπες και πριγκίπισσες, το κάνει εξωπραγματικό και φανταστικό. Ρεαλισμός, θα λέγαμε ότι υπάρχει μόνο ως προς το χώρο δράσης στον οποίο εξελίσσεται η ιστορία, ο οποίος είναι το σπίτι της γιαγιάς στην εξοχή, ένα γνώριμο περιβάλλον για τα περισσότερα παιδιά. Ήδη από την αρχή της ιστορίας, ο αναγνώστης μεταφέρεται στο χώρο δράσης, ενώ ταυτόχρονα γίνεται αναφορά στο κεντρικό πρόσωπο της ιστορίας.

Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Βαγγέλης Ηλιόπουλος στην ιστορία αυτή είναι απλή και βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με το λόγο των παιδιών/αναγνωστών. Το λεξιλόγιο, επίσης, και το συναισθηματικό κλίμα που δημιουργεί ο λόγος της ιστορίας αντιστοιχούν με το γλωσσικό και συναισθηματικό επίπεδο ανάπτυξης του παιδιού.

Όσον αφορά την εικονογράφηση του Χρήστου Δήμου, θα λέγαμε ότι τα χρώματα των εικόνων είναι ζωντανά και καθαρά και αυτό είναι κάτι το οποίο βρίσκεται στις αισθητικές προτιμήσεις των παιδιών. Είναι χαρακτηριστικό, όμως, το γεγονός ότι οι σκηνές οι οποίες είναι εικονογραφημένες δεν απεικονίζουν καθαρά το θέμα της ιστορίας που είναι ο θάνατος. Μέσα από την εικονογράφηση δεν δηλώνεται αυτή η

κατάσταση. Περνά σχεδόν απαρατήρητη καθώς το κλίμα που περνούν οι εικόνες είναι μάλλον χαρούμενο.

Το σύγχρονο αυτό παραμύθι, είναι ένα παραμύθι που λαμβάνει υπόψη το άγχος και το ενδιαφέρον των παιδιών για το θάνατο. Γι' αυτό λοιπόν, παρατηρούμε ότι οι αντιλήψεις της πρωταγωνίστριας της ιστορίας αναφορικά με το θάνατο, συμβαδίζουν μ' αυτές που έχουν τα παιδιά-αναγνώστες. Έτσι, η πρωταγωνίστρια πιστεύει ότι μπορεί να φέρει πίσω στη ζωή τη γιαγιά της που πέθανε, με το να επιστρέψει στο κτήμα της, στην εξοχή και να ανοίξει το ξύλινο κουτάκι, από το οποίο θα βγουν οι πεταλούδες. Η μικρή πίστευε ότι οι πεταλούδες θα έδιναν στην πριγκίπισσα νεράιδα τη γύρη της ευτυχίας και εκείνη με τη σειρά της, θα έπειθε τη γιαγιά της να γυρίσει πίσω. Βέβαια κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό, γι' αυτό και το μικρό κορίτσι απογοητεύτηκε κι από τη στενοχώρια της έγινε μια «μαρμαρωμένη νεράιδα» που δε μιλούσε σε κανέναν. Μ' αυτό τον τρόπο, όμως, τα παιδιά ανατρέπουν τη λανθασμένη τους αντίληψη, ότι ο θάνατος είναι κάτι προσωρινό και συνειδητοποιούν την οριστικότητά του. Το γεγονός όμως ότι η μικρή δε μιλούσε σε κανέναν για χρόνια και ότι είχε πάθει κατάθλιψη για τόσο πολύ καιρό είναι κάτι το οποίο, πιθανότατα, δε θα συνέβαινε στην πραγματικότητα. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι τα παιδιά θρηνούν, δε θρηνούν όμως με τον τρόπο που η πρωταγωνίστρια του παραμυθιού θρηνεί, δηλαδή για χρόνια, και μάλιστα ασταμάτητα. Τα παιδιά, επειδή δε μπορούν να αντέξουν όλο αυτό τον πόνο που τους προξενεί ο θάνατος του αγαπημένου προσώπου για πολύ καιρό θρηνούν σε διάφορα στάδια. Έτσι τη μια στιγμή μπορεί να στεναχωριούνται και να κλαίνε και την άλλη να παίζουν και να γελούν.

Επιπλέον, πιθανή παρανόηση από την πλευρά του παιδιού σχετικά με τη μετά θάνατον ζωή, ίσως να δημιουργεί η εξής φράση: «Κανείς δεν το άκουσε, εκτός ίσως από την γιαγιά, που μετά από λίγες ημέρες αποφάσισε

να ανοίξει τα φτερά της για άλλους κόσμους. Ίσως, όπως μόνο στο κορίτσι είχε πει, για τον κόσμο των νεράιδων...». Τα παιδιά, πολλές φορές, μπερδεύονται και παρερμηνεύουν τέτοιες μεταφορικές και διφορούμενες εκφράσεις, γι' αυτό είναι καλό να χρησιμοποιούμε εκφράσεις με την κυριολεκτική τους σημασία.

Η γιαγιά όμως μαθαίνει ένα πολύ σημαντικό τραγούδι στην εγγονή της:

«Η ζωή κύκλο κάνει.

Κάθε στιγμή που περνά,

Ευκαιρία δεν χάνει

Απ' την αρχή και πάλι ξεκινά»

Το τραγούδι αυτό είναι σοφό γιατί φανερώνει το πιο μεγάλο και το πιο σημαντικό νόημα της ζωής, τον κύκλο της ζωής. Αυτό είναι πολύ σημαντικό να το συνειδητοποιήσουν τα παιδιά, γιατί, έτσι τα παιδιά κατανοούν ότι οτιδήποτε ζει κάποια στιγμή θα πεθάνει κι ότι ο θάνατος αποτελεί τον τελευταίο και αναπόφευκτο σταθμό της ζωής.

Το παιδί που θρηνεί για το θάνατο ενός αγαπημένου του προσώπου, νιώθει έντονα συναισθήματα απόγνωσης, απογοήτευσης, και μοναξιάς. Αυτά τα συναισθήματα βιώνει και η πρωταγωνίστρια του παραμυθιού. Χαρακτηριστικά είναι τα εξής αποσπάσματα: *«Το κορίτσι σαστισμένο κάθισε στο παγκάκι. Μια έκφραση απόγνωσης σχηματίστηκε στο πρόσωπό του. Και μετά σαν να μαρμάρωσε. Από τότε δεν μίλησε σε κανέναν.»* και *«Το πρόσωπό της είχε πάρει μια γλυκιά έκφραση λύπης κι η μοναξιά ήταν η καλύτερή της φίλη»*. Παρατηρούμε λοιπόν, ότι ο συγγραφέας του παραμυθιού αποδίδει με όμορφο και εκφραστικό τρόπο τα συναισθήματα που πολλά παιδιά νιώθουν σε τέτοιες φάσεις της ζωής τους, γεγονός που συμβάλλει στην ταύτιση των αναγνωστών με την πρωταγωνίστρια του παραμυθιού. Η ταύτιση αυτή έχει ως αποτέλεσμα τα παιδιά να

υποβοηθηθούν στο να κατανοήσουν τα δικά τους παρόμοια συναισθήματα και μέσα από εμπειρίες της πρωταγωνίστριας και να συνειδητοποιήσουν κάτι πολύ βασικό, τον κύκλο της ζωής. Επιπλέον τα παιδιά νιώθουν συμπάρασταση γιατί καταλαβαίνουν ότι αυτά τα θλιβερά συναισθήματα που επακολουθούν το γεγονός του θανάτου, δεν τα νιώθουν μόνο αυτά αλλά και άλλα άτομα που έχουν βιώσει κάτι παρόμοιο.

Το τέλος του παραμυθιού είναι ευχάριστο αφού η πρωταγωνίστρια παντρεύεται το νεαρό, αποκτώντας μαζί του ένα κοριτσάκι. *«Πολλοί λένε ότι έπαψε εντελώς να έχει την έκφραση της λύπης στα μάτια της μόνο όταν γέννησε το κοριτσάκι τους»*, λέει ο συγγραφέας. Αυτό αποτελεί ένα αισιόδοξο μήνυμα για τους αναγνώστες, οι οποίοι αντιλαμβάνονται ότι μετά το από ένα δυσάρεστο γεγονός, όπως ο θάνατος κάποιου κοντινού μας προσώπου, περνούμε μια δύσκολη περίοδο στη ζωή μας για κάποιο χρονικό διάστημα, όμως μετά, μέσα από άλλες χαρές της ζωής, μπορούμε να βρούμε τη δύναμη και το κουράγιο να συνεχίσουμε και να ξαναβρούμε την ευτυχία, όπως συμβαίνει και με την πρωταγωνίστρια της ιστορίας. Το γεγονός, όμως ότι ο συγγραφέας επιλέγει να λυτρώσει την πρωταγωνίστρια από την απομόνωση και τη θλίψη με το γάμο και την τεκνοποιία, δεν είναι ρεαλιστικό. Το παιδί για να ξεπεράσει το θρήνο του μπορεί να βρει άλλους τρόπους χωρίς να χρειάζεται να περιμένει χρόνια, μέχρι να μεγαλώσει και να παντρευτεί. Μπορεί να ξεπεράσει το θρήνο του με καινούριες φιλίες, με το παιχνίδι κ.ά., κι επομένως, ο γάμος δεν είναι «λύση» για το παιδί.

Τίτλος: Η πτώση του φύλλου που
το έλεγαν Φρέντυ

Συγγραφέας: Λέο Μπουσκάλια

Εκδόσεις: Γλάρος

Ημερομηνία έκδοσης: 1991

Η μικρή ιστορία *Η πτώση του φύλλου που το έλεγαν Φρέντυ* του Λέο Μπουσκάλια, είναι μια συγκινητική ιστορία που απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας και η οποία αναφέρεται με αλληγορικό τρόπο στο θέμα του θανάτου. Η ιστορία αυτή μιλά για ένα φύλλο, τον Φρέντυ, το οποίο παρατηρεί μαζί με τα άλλα συντροφικά του φύλλα που συγκατοικούν στο ίδιο δέντρο, τις αλλαγές τους με το πέρασμα των εποχών. Έτσι λοιπόν, την άνοιξη τα φύλλα αυτά είχαν μόλις βλαστήσει, το καλοκαίρι απολάμβαναν τις θερμές μέρες, το φθινόπωρο άλλαξαν χρώμα και το χειμώνα με τα πρώτα χιόνια έπεσαν από το δέντρο.

Ήδη από την έναρξη της ιστορίας δηλώνεται ο κεντρικός χαρακτήρας της ιστορίας, ο Φρέντυ. Οι πρωταγωνιστές της ιστορίας είναι τα φύλλα ενός δέντρου. Τα παιδιά έχουν ένα αυθόρμητο ενδιαφέρον για το φυσικό κόσμο κι έτσι λοιπόν, με το να παρουσιάζεται ο κύκλος της ζωής και το γεγονός του θανάτου μέσα απ' αυτόν, κινείται περισσότερο το ενδιαφέρον και η περιέργεια των παιδιών για να μάθουν γι' αυτά τα ευαίσθητα ζητήματα. Τα φύλλα- πρωταγωνιστές έχουν ανθρωπομορφικά στοιχεία. Έχουν ονόματα

ανθρώπων, μιλούν μεταξύ τους, μπορούν να σκέφτονται και να προβληματίζονται και αντανακλούν συμπεριφορές του παιδιού. Το γεγονός αυτό συμβάλλει στην ταύτιση του αναγνώστη με τους πρωταγωνιστές της ιστορίας. Μέσα από την ταύτιση αυτή, τα παιδιά μπορούν να πληροφορηθούν και να ασχοληθούν περισσότερο μ' ένα θέμα διαχρονικής επικαιρότητας, όπως είναι ο θάνατος.

Η γλώσσα της ιστορίας είναι απλή και εικονοπλαστική. Κάποιες φορές προωθείται κι ο διάλογος, ο οποίος γίνεται σε ευθύ λόγο και κλείνεται σε εισαγωγικά. Η γλώσσα είναι αλληγορική, παρόλα αυτά όμως, είναι κατανοητή και σαφής και ανταποκρίνεται στο νοητικό επίπεδο των αναγνωστών. Η αφήγηση γίνεται σε τρίτο πρόσωπο.

Η εικονογράφηση της ιστορίας *Η πτώση του το έλεγαν Φρέντυ*, αποτελείται από πραγματικές έγχρωμες φωτογραφίες της φύσης στις τέσσερις εποχές. Ο λόγος που υπάρχουν φωτογραφίες από τη φύση και στις τέσσερις εποχές, είναι για να γίνει σύγκριση και παραλληλισμός του κύκλου της φύσης με τον κύκλο της ζωής του ανθρώπου. Στο σημείο αυτό, όμως, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα παιδιά αναγνώστες, τα οποία βρίσκονται σε μικρή ηλικία, πιθανόν να δυσκολευτούν στο να αντιληφθούν τον παραλληλισμό αυτό μέσα από τις φωτογραφίες, εκτός κι αν έχουν τη βοήθεια κάποιου ενήλικα. Παρόλο που στο κείμενο γίνεται λόγος για τον κύκλο της ζωής όλων των ζωντανών οργανισμών, εντούτοις, κατά τη γνώμη μας, εικόνα και κείμενο δεν δρουν έτσι ώστε το παιδί να αντιληφθεί τον κύκλο της ζωής μέσα από την εικονογράφηση. Οι φωτογραφίες, επίσης, αν και αναπαράγουν την πραγματικότητα, εντούτοις, δεν έχουν ρεαλιστικό χαρακτήρα. Αυτό συμβαίνει γιατί στις φωτογραφίες αυτές απεικονίζεται μόνο η φύση, ενώ υπάρχει παντελής απουσία προσώπων. Σε μια μόνο φωτογραφία απεικονίζονται κάποια παιδιά στο δάσος. Οι περισσότερες από τις φωτογραφίες απεικονίζουν κιτρινωπά, μαραμμένα

φύλλα κι αυτό παραπέμπει απευθείας στο θάνατο. Στο θάνατο, όμως, παραπέμπουν και οι φωτογραφίες που απεικονίζουν τη φύση την άνοιξη, οι οποίες μπορεί να απεικονίζουν πράσινα, χλωρά φύλλα, όμως πίσω από αυτά απεικονίζεται με τέτοιο τρόπο ο ουρανός, δίνοντας την εντύπωση του κενού.

Στο εισαγωγικό σημείωμα ο συγγραφέας αφιερώνει το βιβλίο «σε όλα τα παιδιά που υποφέρουν από κάποια ανεπανόρθωτη απώλεια και στους ενήλικους που δε θα μπορούσαν να την εξηγήσουν». Είναι γεγονός ότι πολλοί ενήλικες δεν ξέρουν πώς να μιλήσουν στα παιδιά τους προκειμένου να τους εξηγήσουν τι είναι θάνατος. Το βιβλίο αυτό είναι σπουδαίο γιατί με απλό και ειλικρινή τρόπο εξηγεί στα παιδιά τι είναι ο θάνατος. Όταν θέλουμε να ενημερώσουμε τα παιδιά για το θάνατο, πρέπει να τους μιλήσουμε με σαφή τρόπο σχετικά με το τι είναι αυτός και γιατί όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί πεθαίνουν, χρησιμοποιώντας, βέβαια, λεξιλόγιο που να αντιστοιχεί στο νοητικό επίπεδο των παιδιών. Αυτό κάνει με θαυμάσιο τρόπο η ιστορία Η πτώση του φύλλου που το έλεγαν Φρέντυ.

Διαβάζοντας το βιβλίο αυτό, τα παιδιά αντιλαμβάνονται τον κύκλο της ζωής, ο οποίος ισχύει για όλα τα ζωντανά όντα. Ειδικά για τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, είναι ιδιαίτερα σημαντικά τα βιβλία που αφορούν τις μεταβολές της φύσης, αφού τέτοια βιβλία δίνουν το έναυσμα για συζήτηση. Έτσι λοιπόν, με την ανάλογη συζήτηση, η οποία μπορεί να γίνει μετά την αφήγηση της ιστορίας αυτής, τα παιδιά συνειδητοποιούν τον κύκλο της ζωής του ανθρώπου, το ότι όλοι οι άνθρωποι κάποια στιγμή πεθαίνουν, το μη αναστρέψιμο του θανάτου κτλ.

Παρατηρούμε ότι ο συγγραφέας της ιστορίας χρησιμοποιεί εκφράσεις και λέξεις, όπως «θάνατος», «πεθαίνω» κτλ. Το γεγονός αυτό είναι πολύ σημαντικό καθώς όταν αναφερόμαστε στο θάνατο δεν πρέπει να χρησιμοποιούμε εκφράσεις όπως «η γιαγιά κοιμήθηκε», «έφυγε»,

«χάθηκε» γιατί πολλές φορές τα παιδιά , ειδικά τα μικρά αντιλαμβάνονται την κυριολεκτική έννοια της λέξης γεγονός που δημιουργεί σύγχυση στο μυαλό του παιδιού και φοβίες.

Τα μικρά παιδιά, πολλές φορές, πιστεύουν ότι ο θάνατος είναι κάτι που δεν τα αφορά. Εξαιτίας της εγωκεντρικής τους σκέψης δεν συνειδητοποιούν ότι κάποια μέρα θα πεθάνουν κι αυτά. Γι' αυτό ο Φρέντυ, αφού ρώτησε το φίλο του Ντάνιελ αν όλοι πεθαίνουν κι αφού ο δεύτερος του απάντησε καταφατικά, ο Φρέντυ είπε με σιγουριά: «Εγώ δεν θα πεθάνω!».

Στην ιστορία αυτή, επίσης, ανιχνεύουμε πολλές αντιλήψεις και απορίες που τα παιδιά έχουν σχετικά με το θάνατο. Έτσι λοιπόν, ο Φρέντυ ρωτά τον Ντάνιελ αν θα πεθάνει και ποτέ, ενώ μετά λέει «φοβάμαι να πεθάνω. Δεν ξέρω τι υπάρχει εκεί κάτω». Τα παιδιά επίσης, δεν κατανοούν την οριστικότητα του θανάτου. Έτσι ο Φρέντυ ρωτά: « Θα γυρίσουμε πίσω την άνοιξη;» ενώ όταν η απάντηση είναι αρνητική θέτει ένα ερώτημα υπαρξιακής φύσεως λέγοντας: *«Τότε ποιος ήταν ο λόγος για όλα αυτά; Τι χρειαζόταν να βρεθούμε εδώ αφού ήταν να πέσουμε και να πεθάνουμε;»*

Ο Ντάνιελ απαντά στη «δύσκολη» αυτή ερώτηση του Φρέντυ λέγοντάς του ότι : *«Ο λόγος ήταν για τον ήλιο και το φεγγάρι Ήταν για τις ωραίες στιγμές που περάσαμε μαζί. Ήταν για τον ίσκιο, για τους γέρους και τα παιδιά., ήταν για τα χρώματα το φθινόπωρο. Ήταν για τις εποχές. Δεν είναι όλα αυτά αρκετά;»* Μ' αυτό τον τρόπο ο Ντάνιελ στέλνει το μήνυμα στα παιδιά ότι η ζωή είναι όμορφη και ότι πρέπει να την απολαμβάνουμε, χωρίς να μας φοβίζει το γεγονός ότι κάποια στιγμή θα πεθάνουμε. Ακόμα τα παιδιά έχουν μεγάλη περιέργεια σχετικά με το που πηγαίνει κανείς αφού πεθάνει. Αυτό ρωτά κι ο Φρέντυ λέγοντας: *«που θα πάμε όταν πεθάνουμε;»* και παίρνοντας την απάντηση: *«Κανείς δεν ξέρει με βεβαιότητα. Αυτό είναι μεγάλο μυστήριο!»* Πιθανόν αυτή η ασαφής απάντηση του Ντάνιελ να δημιουργεί άγχος στα παιδιά αλλά και σε κάποιους ενήλικες. Η

πραγματικότητα όμως είναι αυτή, γι' αυτό, κατά τη γνώμη μας, σωστά πράττει ο συγγραφέας ο οποίος βάζει τον Ντάνιελ να δίνει ειλικρινείς απαντήσεις, σωστές πληροφορίες , χωρίς να παραπλανεί τα παιδιά. Έτσι το παιδί-αναγνώστης μαθαίνει την αλήθεια για όλα αυτά τα ερωτήματα που έχουν αναφορικά με το θάνατο.

Τίτλος: Το φύλλο που δεν ήθελε να πέσει

Όταν η αγάπη έλιωσε την παγωνιά του χειμώνα

Συγγραφέας: Πλαχούρης Γιάννης

Εικονογράφος: Καραλέκα Ειρήνη

Εκδόσεις: Άγκυρα

Ημερομηνία έκδοσης: 2004

Αριθμός σελίδων: 28

«*Το φύλλο δεν είναι ήθελε να πέσει*» απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας και αναφέρεται στο θάνατο μέσα ,όμως, από τη φύση. «Αρχίζοντας από το μαρασμό της χλωρίδας, με το θάνατο να παρουσιάζεται μετωνυμικά ως φθορά του φυτού, η σύντομη περίοδος της ακμής και της ανθοφορίας λουλουδιών και δέντρων παραπέμπει συνειρμικά στον αέναο κύκλο της ζωής, που νομοτελειακά περνά από τη φθορά στην αναγέννηση και από το μαρασμό στην επαναδημιουργία.».(Γιαννικοπούλου, 2005, Σύγχρονο νηπιαγωγείο 48).

Το κεντρικό πρόσωπο της ιστορίας είναι το φύλλο, και δευτερεύοντα ο σπουργίτης, ο πεύκος, και τα παιδιά που έπαιζαν στο πάρκο.

Οι πρωταγωνιστές, το φύλλο, ο σπουργίτης ο πεύκος, έχουν ανθρωπομορφικά στοιχεία. Μιλούν μεταξύ τους, μπορούν να σκέφτονται και να προβληματίζονται και αντανακλούν συμπεριφορές του παιδιού. Το γεγονός αυτό συμβάλλει στην ταύτιση του αναγνώστη με τους πρωταγωνιστές της ιστορίας.

Το φύλλο είναι το μοναδικό που έμεινε πάνω στη λεύκα ο χειμώνας πλησιάζει, και αυτό δε θέλει να πέσει κάτω να πεθάνει... Ο σπουργίτης επιμένει.. «Πέσε κάτω, όλα τα φύλλα πέθαναν μόνο εσύ έμεινες σ' όλο το πάρκο». Μέσα από την ιστορία αυτή ο συγγραφέας θέλει να περάσει το

μήνυμα ότι όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί κάποια στιγμή πεθαίνουν όσο κι αν θέλουν να ζήσουν περισσότερο, όση θέληση για ζωή κι αν έχουν γιατί έτσι είναι η φύση, ο κύκλος της ζωής.

Η αφήγηση είναι τριτοπρόσωπη με έντονο το στοιχείο του διαλόγου που κάνει την αφήγηση πιο ζωντανή και ευχάριστη.

Η πλοκή είναι απλή, όπως επίσης και η γλώσσα. Χρησιμοποιούνται απλές λέξεις, γνωστές ονομασίες λουλουδιών, φυτών και δέντρων.

Ο χώρος που εκτυλίσσεται η ιστορία είναι το πάρκο, χώρος ιδιαίτερα οικείος και αγαπητός για το παιδί, γεγονός που «φέρνει» την ιστορία πιο κοντά στον μικρό αναγνώστη.

Ο χρόνος που εκτυλίσσεται η ιστορία είναι οι δύο εποχές, το φθινόπωρο και ο χειμώνας.

Ως προς την εικονογράφηση της Καραλέκα Ειρήνης είναι πλούσια με γήινα κυρίως χρώματα, χρώματα του φθινοπώρου, και στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου που είναι χειμώνας, κυριαρχεί το λευκό χρώμα και το γκρι. Στην εικόνα ο θάνατος του φύλλου δηλώνεται με την αλλαγή του χρώματός του από πράσινο σε κίτρινο, και από το γεγονός ότι έπεσε τελικά στο έδαφος, αλλά έπεσε για να σκεπάσει τον σπουργίτη.

Και σ' αυτή την τρυφερή ιστορία, το τέλος είναι ευχάριστο καθώς το φύλλο μπορεί να έπεσε και να πέθανε αλλά έπεσε επάνω στον φίλο του τον σπουργίτη για να τον ζεστάνει τις πιο κρύες μέρες του χειμώνα ώστε να μπορέσει να ζήσει εκείνος μιας και το φύλλο δεν θα άντεχε να ζήσει περισσότερο.

Η ιστορία αυτή βοηθά τα παιδιά, με έναν πολύ ωραίο τρόπο να καταλάβουν τον κύκλο της ζωής και παράλληλα τους προσφέρει αισθητική απόλαυση και ως κείμενο αλλά και ως εικόνες.

Τίτλος: Ο παππούς του Ρόκο
Συγγραφέας: Ζορμπά-Ραμμοπούλου,
Βησσαρία
Εικονογράφος: Σταματιάδη Ντανιέλα
Εκδόσεις: Μικρή Μίλητος
Ημερομηνία έκδοσης: 2003
Αριθμός σελίδων: 32

Η μικρή ιστορία «ο παππούς του Ρόκο» απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας και αναφέρεται στο θάνατο ενός πολύ αγαπημένου προσώπου του ήρωα, του παππού του. Ο μικρός ήρωας της ιστορίας αυτής είναι ο Ρόκο, ο οποίος έχει πολύ μεγάλη αδυναμία στον παππού του καθώς περνούσαν πολλές ώρες μαζί, καθώς ο παππούς του αφηγούνταν πολλά πολλά παραμύθια, πραγματικές ιστορίες που έζησε ο ίδιος, του μάθαινε παλιά τραγούδια, έπαιζαν μαζί κτλ. Μια μέρα όμως ο παππούς δεν αισθανόταν καλά, ήταν αδύναμος, γι' αυτό και μεταφέρθηκε στο νοσοκομείο. Αργότερα η κατάσταση του παππού επιδεινώνεται και μεταφέρεται στην εντατική και τέλος ο παππούς καταλήγει σε θάνατο. Όλο αυτό το διάστημα ο μικρός Ρόκο αγωνιεί για τον παππού του και σιγά σιγά οι γονείς του τον προετοιμάζουν για το θάνατο που θα επέλθει στον πολυαγαπημένο του παππού.

Η μικρή αυτή ιστορία είναι ρεαλιστική και παρουσιάζει το θάνατο ως γεγονός που επέρχεται σε μεγάλη ηλικία. Μπορούμε να «χωρίσουμε» σε νοητά στάδια τη μικρή ιστορία. Αρχικά μας παρουσιάζει η συγγραφέας την

καλή σχέση που έχουν παππούς και εγγονός και την δυσφορία που αισθάνεται μια μέρα ο παππούς. Επόμενο στάδιο είναι η μεταφορά του παππού στο νοσοκομείο και σταδιακά η επιδείνωση της κατάστασης της υγείας του παππού και η μεταφορά του στην εντατική. Επόμενο στάδιο είναι ο θάνατος του παππού, η κηδεία και τελευταίο στάδιο η ζωή χωρίς τον παππού, το πένθος που βιώνει ο Ρόκο και η οικογένειά του και οι καλές αναμνήσεις που κρατούν στο μυαλό τους και την καρδιά τους .

Από την αρχή κίχλας της ιστορίας ο αφηγητής μας παρουσιάζει τα πρόσωπα της ιστορίας. Το κεντρικό πρόσωπο της ιστορίας , τον Ρόκο, και το δευτερεύον πρόσωπο, τον παππού του. Στη συνέχεια της ιστορίας εμφανίζονται και άλλα δευτερεύοντα πρόσωπα , η μητέρα και ο πατέρας του Ρόκο, η θεία Ελένη, η δασκάλα, η Μάρω με τη γιαγιά της, ο ιερέας.

Η αφήγηση της ιστορίας είναι τριτοπρόσωπη με πολύ έντονο το στοιχείο του διάλογου και έτσι το κείμενο αποκτά ζωντάνια και αμεσότητα και γίνεται πιο εύληπτο από τον μικρό αναγνώστη ενώ παράλληλα του προκαλεί περισσότερο το ενδιαφέρον. . Παρατηρούμε ότι χρησιμοποιείται κυρίως ο ενεστώτας και ο παρατατικός γεγονός που δίνει στην ιστορία πειστικότητα, ζωντάνια και αμεσότητα.

Η γλώσσα είναι απλή και κατανοητή από ένα παιδί προσχολικής και πρώτης σχολικής ηλικίας Παρατηρούμε επίσης ότι χρησιμοποιούνται λέξεις που έχουν να κάνουν με αρρώστια όπως «νοσοκομείο», «εντατική» κ.ά καθώς επίσης και λέξεις που έχουν να κάνουν με το θάνατο όπως «κηδεία», «επιμνημόσυνη δέηση», «στάρι της συγχώρεσης» κτλ. Οι περισσότερες από τις λέξεις που έχουν να κάνουν με το θάνατο , μέσα στο κείμενο τοποθετούνται σε εισαγωγικά γιατί προφανώς είναι ακόμα άγνωστες στο παιδί- αναγνώστη.

Ως προς το χώρο, η ιστορία εκτυλίσσεται αρχικά στο σπίτι του Ρόκο , στη συνέχεια στο νοσοκομείο και την εκκλησία , ενώ για λίγο μας πηγαίνει η ιστορία και στο σχολείο του Ρόκο.

Ως προς τον αφηγηματικό χρόνο, η ιστορία ακολουθεί τη σειρά των γεγονότων, όπως αυτά εκτυλίσσονται.

Όσον αφορά την εικονογράφηση της Ντανιέλα Σταματιάδη, είναι πλούσια με αρκετές λεπτομέρειες και καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της σελίδας. Θα λέγαμε ότι η εικόνα συμβαδίζει με το κείμενο και συνδέεται άμεσα με το ύφος που επιδιώκει να περάσει το κείμενο.

Η μικρή αυτή ιστορία που αναφέρεται στο θάνατο ενός πολύ αγαπημένου προσώπου του ήρωα, του παππού του, είναι από τις πιο ρεαλιστικές μικρές ιστορίες που κυκλοφορούν στην ελληνική παιδική λογοτεχνία με αυτό το λεπτό θέμα..

Η συγγραφέας παρουσιάζει με πολύ ρεαλιστικό τρόπο το νοσοκομείο «Μικρά και μεγάλα λαστιχάκια ξεκινούν από τα χέρια, το στήθος και τη μύτη του παππού και καταλήγουν σε μηχανήματα όπου αναβοσβήνουν κόκκινοι και πράσινοι αριθμοί.», όπως επίσης και την κηδεία « Ο μπαμπάς φοράει μαύρη γραβάτα και η μαμά μαύρο ταγέρ. Και οι δυο τους δακρύζουν και ρουφούν τη μύτη τους.», « Κι ύστερα όλη η οικογένεια, οι συγγενείς, οι φίλοι, περνούν και ασπάζονται τον παππού. Εκείνος όμως μένει ακίνητος», «Αναπαύσου εν ειρήνη ψάλλει ο ιερέας μέσα στην εκκλησία πάνω απ' το ξύλινο κουτί, όπου κοιμάται ο παππούς του.». Επίσης πολύ ρεαλιστικά παρουσιάζονται και οι υπόλοιπες διαδικασίες και λειτουργίες που γίνονται στην εκκλησία αλλά και οι συνήθειες του λαού μας μετά το θάνατο ενός προσώπου.

Μέσα από αυτή την ιστορία βλέπουμε ότι το παιδί προσχολικής ηλικίας, όπως ο ήρωας, αν και αντιλαμβάνεται την απουσία ενός σημαντικού προσώπου από το περιβάλλον του, δυσκολεύεται να κατανοήσει ότι ο

θάνατος είναι ένα οριστικό, αναπόφευκτο και αμετάκλητο γεγονός και νομίζει ότι αυτός που πέθανε θα επιστρέψει. Αυτό φαίνεται στο κείμενο στα εξής σημεία: «*Αχ, μπαμπά! Δε γίνεται να ζαναρθεί ο παππούς;*», «*Σε παρακαλώ μπαμπά, σε παρακαλώ πολύ, δεν μπορούμε να τον φέρουμε πίσω;*», Δεν συνειδητοποιεί ότι το σώμα του ανθρώπου που πέθανε δεν λειτουργεί και νομίζει ότι αυτός που πέθανε, πονάει, κρυώνει, σκέφτεται, αισθάνεται. (Γιαννικοπούλου 2005, Σύγχρονο νηπιαγωγείο 48) Αυτό φαίνεται στο κείμενο στα εξής σημεία: «*Πως είναι τώρα ο παππούς μου μέσα στο χάμα;...Πονάει, διψάει, κρυώνει; Μήπως πονάει επειδή ήταν άρρωστος;...Και το σώμα του; Δε νιώθει τίποτα το σώμα του;..*» Επίσης οι λάθος εντυπώσεις που έχει το παιδί για το θάνατο το οδηγούν σε έντονο άγχος, φόβο και αίσθημα ενοχής: «*Αν ήμουν ήσυχος και δεν έπαιζα τα μεσημέρια ίσως να ζούσε ο παππούς. Γιατί τότε μου λέγατε: Σιγά , σιγά την μπάλα, Ρόκο , θα τον πεθάνεις τον παπού!*».

Σημαντικό είναι να αναφέρουμε ότι παρόλο που στην ιστορία αυτή παρακολουθούμε το θλιβερό γεγονός της απώλειας αγαπημένου προσώπου του ήρωα, το τέλος της ιστορίας είναι αισιόδοξο και χαρούμενο και έτσι ικανοποιείται συναισθηματικά ο εσωτερικός κόσμος του παιδιού.

Τέλος παρατηρούμε ότι ο θάνατος στη μικρή αυτή ιστορία παρουσιάζεται ως φυσικό επακόλουθο της ζωής και δίνει στο παιδί την αίσθηση ότι μόνο οι πολύ γέροι πεθαίνουν που είναι βαριά άρρωστοι και γίνεται παραλληλισμός με τη φύση, ξερά φύλλα κ.ά.

Τίτλος: Ο αθάνατος γαϊδαράκος

Συγγραφέας: Λοΐζου, Μάρω

Εκδότης: ΠΑΤΑΚΗΣ

Ημερομηνία έκδοσης : 2005

Ημερομηνία πρώτης έκδοσης: 2002

Εικονογράφος: Βερούτσου Κατερίνα

Αριθμός σελίδων:43

«Ο αθάνατος γαϊδαράκος» είναι ένα έντεχνο παραμύθι, που αναφέρεται στο θάνατο του αγαπημένου ζώου των ηρώων της ιστορίας του γέρου και της γριάς και απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας.

Η αφήγηση είναι τριτοπρόσωπη και έχουμε απουσία διαλόγων. Ωστόσο η ζωντάνια του δε χάνεται καθώς έχει χιουμοριστικό ύφος και είναι ιδιαίτερα ευχάριστο κατά την αφήγηση.

Η γλώσσα είναι απλή και λιτή. Το λεξιλόγιο είναι πλούσιο αλλά κατανοητό από τα παιδιά των ηλικιών στις οποίες απευθύνεται το παραμύθι.

Ο χώρος είναι το σπίτι του γέρου και της γριάς, το χωράφι, η φύση γενικότερα.

Μέσα από την αφήγηση αποκαλύπτεται μια κλασική ημέρα του γέρου και της γριάς. Ξυπνούν νωρίς το πρωί τρώνε, ταΐζουν τα ζώα τους, πηγαίνουν στο χωράφι, δουλεύουν και επιστρέφουν το βράδυ. Αυτό γινόταν για πολλά χρόνια μέχρι που μια μέρα ο γαϊδαράκος αρρώστησε και πέθανε. Έκλαψαν πολύ, και τον έθαψαν σ' ένα χωράφι. Μετά από καιρό στο σημείο εκείνο φύτρωσε μια αγριαπιδιά και μόλις έβγαλε καρπούς ο νέος

γαϊδαράκος τους έφαγε κι έτσι ο γέρος γαϊδαράκος που τάζε το δέντρο πέρασε με τους καρπούς μέσα στον νέο γάιδαρο. «έτσι θα γίνει και με μας είπε η γριά». Το παραμύθι αυτό, μ' αυτό τον τρόπο θέλει να δείξει στα παιδιά τον κύκλο της ζωής μ' έναν χιουμοριστικό και ευχάριστο τρόπο.

Ως προς την εικονογράφηση της Κατερίνας Βερούτσου, είναι πλούσια. Τα χρώματα εναλλάσσονται στις σελίδες, έχουμε ένα δισέλιδο ασπρόμαυρο, ένα έγχρωμο και ούτω καθεξής. Στις εικόνες που έχουμε χρώματα η εικόνα μοιάζει πιο «ζωντανή» καθώς Χρησιμοποιείται πληθώρα χρωμάτων. Τα πρόσωπα της ιστορίας είναι ευδιάκριτα και αμέσως μπορεί να τα ξεχωρίσει ένα μικρό παιδί. Ακόμη και ο γέρος γαϊδαράκος διαφέρει από τον νέο και έτσι μπορούμε να τους ξεχωρίζουμε.

Το έντεχνο αυτό παραμύθι προσφέρεται ώστε να ανοίξει μια συζήτηση ο εκπαιδευτικός ή ο γονέας για τον κύκλο της ζωή και το θάνατο, αλλά παράλληλα είναι ένα πολύ καλό έργο που θα φέρει αισθητική απόλαυση σε κάθε αναγνώστη.

Τίτλος: Ο παππούς πετάει

Συγγραφέας: Ζίγκριντ Λάουμπε, Μπλαζεγιόφσκι Μαρία

Εικονογράφηση: Μαρία Μπλαζεγιόφσκι

Εκδόσεις: Κάστωρ

Ημερομηνία έκδοσης: 2000

Μετάφραση: Χαρά Στρώνη

Έτος ξενόγλωσσης έκδοσης: 1998

Σελίδες : 36

Το παραμύθι *Ο παππούς πετάει*, είναι ακόμα ένα εικονογραφημένο παραμύθι, το οποίο αναφέρεται στο θέμα του θανάτου και το οποίο απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας. Σ' αυτό το παραμύθι, ένα αγόρι, ο μικρός Βαλεντίν, παίρνει τον ετοιμοθάνατο παππού του και ξεκινούν για ένα φανταστικό ταξίδι, πετώντας πάνω από χωριά, αγρούς και δάση. Παίζουν με το ουράνιο τόξο, τσαλαβουτάνε στα νερά, μαζεύουν φρούτα, παρατηρούν τα ζώα, αφήνουν το χρόνο να φεύγει ανέμελα...

Στο παραμύθι αυτό η αφήγηση γίνεται σε τρίτο πρόσωπο. Ήδη από το ξεκίνημα της ιστορίας δηλώνεται το πρωταγωνιστικό πρόσωπο, το οποίο είναι ο μικρός Βαλεντίν αλλά και ο χώρος δράσης, ο οποίος είναι το δωμάτιο του παππού.

Τα πρωταγωνιστικά πρόσωπα της ιστορίας είναι ο Βαλεντίν και ο παππούς του. Μέσα από την αφήγηση αλλά και την εικονογράφηση, καταλαβαίνουμε ότι ο Βαλεντίν είναι ένα παιδί που βρίσκεται στην ίδια περίπου ηλικία με τους αναγνώστες του παραμυθιού. Ο Βαλεντίν βρίσκεται στο ίδιο αντιληπτικό επίπεδο με τα παιδιά-αναγνώστες γι' αυτό και ρωτά τον παππού του: *«Η μαμά λέει ότι η καρδιά σου είναι κουρασμένη και δεν πρέπει να στενοχωριέσαι. Η στενοχώρια πονάει;»*. Ο παππούς, από

την άλλη, είναι πολύ συχνά πρωταγωνιστής στις ιστορίες που αναφέρονται στο θάνατο, κι αυτό είναι κάτι που συμβαίνει και στην περίπτωση της ιστορίας αυτής.

Σημαντικό είναι ότι τα παιδιά δε γνωρίζουν τους πρωταγωνιστές μέσα από την περιγραφή του αφηγητή, αλλά μέσα από τις πράξεις τους, που στην προκειμένη περίπτωση είναι το φανταστικό ταξίδι.

Η γλώσσα είναι συγκινησιακή και προσεγγίζει ένα μεγάλο ζήτημα της πραγματικότητας, το θάνατο, με όμορφους εκφραστικούς τρόπους. Ακόμη, η γλώσσα που χρησιμοποιεί η συγγραφέας είναι ιδιαίτερα εικονοπλαστική, δίνοντας έτσι στο κείμενο εκφραστικότητα και δραματικότητα. Παρόλα αυτά όμως είναι απλή και λιτή. Χρησιμοποιούνται μικρές προτάσεις και διάλογος εμφανίζεται σε ελάχιστα σημεία της ιστορίας:

« «προσγειωνόμαστε;» προτείνει ο Βαλεντίν «Ναι» απαντά ο παππούς».

Η πλοκή της ιστορίας είναι ονειρική, εξωπραγματική, ωστόσο είναι απλή και άρτια και μπορεί εύκολα να γίνει αντιληπτή από τα παιδιά.

Στο εικονογραφημένο αυτό παιδικό βιβλίο δίνεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην εικονογράφηση καθώς μέσα από αυτή μπορούμε να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα μιας και από το κείμενο δεν μπορούμε να καταλάβουμε τι απέγινε τελικά ο παππούς..

Η εικονογράφηση της Μαρίας Μπλαζεγοφσκι, είναι ιδιαίτερα υποβλητική και συνάδει με το πνεύμα, το ύφος και την ατμόσφαιρα της ιστορίας. Οι εικόνες κάνουν την ιστορία αυτή ακόμα πιο ονειρική και μαγική.

Η εικονογράφηση είναι πλούσια και ίσως υπερέχει του κειμένου.

Ιδιαίτερο βάρος δίνεται στην εικονογράφηση του εξώφυλλου του βιβλίου αλλά και στην εσωτερική αρχική και τελική σελίδα.

Έτσι λοιπόν στην τελευταία σελίδα βλέπουμε τον παππού πάνω σε ένα αστέρι να αποχαιρετά τον εγγονό του, μετά από το μαγικό και φανταστικό ταξίδι που παρακολουθήσαμε στις μεσαίες σελίδες.

Στο συγκεκριμένο εικονογραφημένο παιδικό βιβλίο, ο θάνατος δεν φαίνεται ξεκάθαρα. Παρουσιάζεται ως ένα ονειρικό ταξίδι.

«Καθώς η κειμενική αφήγηση δεν συμπίπτει με την εικονογραφική, στην ασάφεια του κειμένου για το τι τελικά έγινε, πέθανε ή δεν πέθανε, αντιπαραβάλλεται η διασαφηνιστική καθαρότητα της εικονογράφησης, που μέσα από μονοπάτια πολύχρωμα οδηγεί προς την εκδοχή της δυστυχούς κατάληξης» (Γιαννικοπούλου, 2005)

Στο αρχικό δισέλιδο παππούς και εγγονός εμφανίζονται στο δωμάτιο του παππού και ο παππούς είναι ξαπλωμένος στο κρεβάτι του πόνου. Στις επόμενες σελίδες παρουσιάζεται το ταξίδι που δεν είναι παρά νοητές πτύσεις στις διαφορετικές γωνιές του ίδιου χώρου. Το ειδυλλιακό χωριό ενυπάρχει στον πίνακα που βρίσκεται στο δωμάτιο του παππού απέναντι από το κρεβάτι του. Το λιβάδι με τις φράουλες ξεκινά από ένα μεγάλο μπολ με φράουλες που βρίσκεται στο τραπέζι του δωματίου. Η συνάντηση με τα πουλιά εκκινεί από ένα κλειστό βιβλίο ριγμένο πάνω στο скаμνί και ο κήπος με τις γαλάζιες καμπανούλες αποτελεί βύθιση στη λεπτομέρεια του ανθοδοχείου.

Το γεγονός ότι το ονειρικό αυτό ταξίδι περιορίζεται στο χώρο του δωματίου υποβάλλει και την έννοια της κρισιμότητας της κατάστασης της υγείας του παππού του Βαλεντίν, γεγονός που οδηγεί προς τη δύση της ζωής του, την οποία και υπαινίσσεται η εικονογράφηση. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο παππούς εμφανίζεται σε όλες τις εικόνες, ανεξαιρέτως με κλειστά μάτια σε αντίθεση με τον εγγονό του που έχει μάτια ορθάνοιχτα. Επίσης στην προτελευταία σελίδα ο παππούς παρουσιάζεται να κάθεται με κλειστά μάτια, σταυρωμένα χέρια στο στήθος και μια σειρά λουλουδιών που θα μπορούσαν να παραπέμπουν σε νεκρικά ταφικά έθιμα.

Το παράθυρο που στις πρώτες σελίδες ήταν ανοιχτό στις τελευταίες σελίδες είναι κλειστό γεγονός που σηματοδοτεί το «κλείσιμο» του κύκλου

μιας ζωής. Το τελικό δισέλιδο είναι το μόνο που στερείται ανθρώπινης παρουσίας- ενώ έχουμε παράλληλα και απουσία διαλόγου ανάμεσα στους δυο ήρωες-. Στο δισέλιδο αυτό έχουμε επίσης στοιχεία που παραπέμπουν στο διαχωρισμό σώματος –ψυχής όπως το μαύρο πουλί, η κίτρινη πεταλούδα και το νεφέλωμα έξω από το παράθυρο. (Γιαννικοπούλου 2005, Σύγχρονο νηπιαγωγείο 48)

Η ιστορία αυτή παρόλο που πραγματεύεται ένα ρεαλιστικό ζήτημα, το θάνατο, εντούτοις, το ζήτημα αυτό δεν αποδίδεται τόσο ρεαλιστικά .

Σ' αυτό συμβάλλει, κατά κύριο λόγο το τέλος της ιστορίας στο οποίο ο παππούς πεθαίνει δίπλα από τον εγγονό του, κάτι που στην πραγματικότητα δε συμβαίνει σχεδόν ποτέ. Στα παιδιά αρέσει να υπάρχει το φανταστικό, το ονειρικό στοιχείο σ' ένα παραμύθι ,κάτι που υπάρχει, με το φανταστικό ταξίδι του παππού με τον εγγονό του, και σ' αυτή την ιστορία.

Αρέσει όμως να υπάρχει και το αληθινό, το ρεαλιστικό στοιχείο. Αυτό το στοιχείο δεν το συναντούμε στην μικρή αυτή ιστορία, μιας και η πλοκή της ιστορίας θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «εξωπραγματική».Ο τίτλος, *Ο παππούς πετάει*, είναι αλληγορικός και μεταφορικός και αντί να χρησιμοποιηθεί τη λέξη «πέθανε» χρησιμοποιείται η λέξη «πετάει».

Το γεγονός αυτό όμως ίσως μπερδέψει τα παιδιά, γιατί τα παιδιά εκλαμβάνουν τα όσα ακούν με την κυριολεκτική τους σημασία, κι έτσι, μπορεί να θεωρήσουν ότι ο παππούς που έχει πεθάνει, πετάει στην πραγματικότητα. Κατά συνέπεια, στα παιδιά πιθανόν να δημιουργηθούν παρανοήσεις σχετικά με το θάνατο, οι οποίες να αφορούν την οριστικότητα του και το τι γίνεται στη μετά θάνατον ζωή.

Επειδή το παιδί σ' αυτή την ηλικία δεν έχει τη δυνατότητα να κατανοήσει το γεγονός του θανάτου, είναι απαραίτητο να του δίνονται οι απαραίτητες πληροφορίες και εξηγήσεις καθώς αναπτύσσεται γνωστικά και

συναισθηματικά, ανάλογα με το επίπεδο των δυνατοτήτων του κάθε φορά.
(Λεονταρή, 2006)

Προκειμένου η συγγραφέας να αποδυναμώσει το άγχος του θανάτου στα παιδιά, παρουσιάζει τον παππού την ώρα που πεθαίνει γαλήνιο, ήρεμο. «Ο παππούς ανοιγοκλείνει τα μάτια του νυσταγμένα. Η εκδρομή ήταν πολύ πιο όμορφη απ' ότι περιμέναμε. Τώρα όμως είμαι κουρασμένος ψιθυρίζει και κλείνει τα μάτια του». Μ' αυτό τον τρόπο παρουσιάζει η συγγραφέας το θάνατο του παππού. Με τα λόγια αυτά, όμως, μπορεί να δημιουργηθεί η εντύπωση στα παιδιά, είτε ότι ο θάνατος είναι αποτέλεσμα ύπνου, γεγονός που μπορεί να προκαλέσει φοβίες στα παιδιά σχετικά με τον ύπνο. Η παρανόηση αυτή θα μπορούσε να αποφευχθεί εάν η συγγραφέας επέλεγε να αναφερθεί στο θάνατο με πιο άμεσο και ευθύ τρόπο, λέγοντας δηλαδή τα πράγματα με τ' όνομά τους και συνεπώς χρησιμοποιώντας τις λέξεις «θάνατος» ή «πέθανε».

Τίτλος: Το λουλουδόπαιδο

Συγγραφέας: Λότη Πέτροβιτς-
Ανδρουτσοπούλου

Εικονογράφηση: Μιχάλης Κουντούρης

Εκδόσεις: Μίνωας

Ημερομηνία έκδοσης:2004

«Η γιαγιά της Ανθής, που φώναζε την εγγονή της "λουλούδι μου", έφυγε πριν από λίγο καιρό. "Για πάντα" είπαν οι μεγάλοι. Όμως της Ανθής αυτό το "για πάντα" δεν της αρέσει καθόλου. Και νιώθει πολύ, μα πολύ λυπημένη. Βάζει λοιπόν με το νου της πως, αν γινόταν λουλούδι πραγματικό, η γιαγιά μπορεί να χαιρόταν τόσο πολύ, που να ξαναγύριζε. Σκέφτεται σωστά; 'Η μήπως η γιαγιά θα είναι πάντα κοντά της μ' έναν τρόπο διαφορετικό;»

Το λουλουδόπαιδο της Λότης Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας (5-8 ετών). Πρόκειται για ένα σύγχρονο εικονογραφημένο παραμύθι, ένα από τα λίγα έργα της ελληνικής παιδικής λογοτεχνίας, που πραγματεύεται το θέμα του θανάτου για παιδιά αυτής της ηλικίας. Η συγγραφέας προσεγγίζει το ευαίσθητο θέμα της απώλειας κοντινού και αγαπημένου προσώπου χωρίς εξάρσεις λυρισμού και ακραίες εκφράσεις θλίψης και απόγνωσης, αλλά και χωρίς να προτείνει «εύκολες» και «βολικές» λύσεις. Η εικονογράφηση του Μιχάλη

Κουντούρη, πολύχρωμη αλλά χωρίς ωραιοποιήσεις, συνομιλεί αντικριστά με το κείμενο, συνθέτοντας το αισθητικό με το παιδαγωγικό στοιχείο.

Στη μικρή αυτή ιστορία η αφήγηση γίνεται σε τρίτο πρόσωπο, βλέπουμε δηλαδή τα γεγονότα μέσα από τα μάτια του αφηγητή και όχι του πρωταγωνιστικού προσώπου του οποίου η απόδοση των λόγων, των επιθυμιών και των εσωτερικών μονόλογων γίνεται στον πλάγιο λόγο. Όσον αφορά την πλοκή, που είναι απλή και συμβαδίζει με τη νοητική ωρίμανση του παιδιού αυτής της ηλικίας, ο τρόπος διάρθρωσης των επεισοδίων είναι ενδεικτικός των ψυχολογικών καταστάσεων του ήρωα: συνεχείς μεταμορφώσεις της Ανθής σε «λουλουδόπαιδα» με στόχο την αγωνιώδη αναζήτηση της γιαγιάς, την ελπίδα για μια συνάντηση μαζί της. Η ηρωίδα, η Ανθή, δεν κατορθώνει να πραγματοποιήσει το σχέδιό της (μέσα από τις συνεχείς μεταμορφώσεις) τον τελικό της στόχο, που ήταν η συνάντηση με τη γιαγιά, κατά τη διάρκεια του ονείρου. Μια ιστορία, πρέπει να βοηθά το παιδί να αναπτύξει τη νόησή του και να ξεκαθαρίσει τα συναισθήματά του, να εναρμονίζεται με τα άγχη και τις προσδοκίες του, να αναγνωρίζει πλήρως τις δυσκολίες του, ενώ συγχρόνως να υποδεικνύει λύσεις στα προβλήματα που τον αναστατώνουν.

Στη συγκεκριμένη ιστορία, μπορεί ο στόχος να μην επιτεύχθηκε στον ονειρικό χώρο, δόθηκε όμως η πρέπουσα «λύση» στην πραγματική ζωή της Ανθής: η στοργή και η αγάπη που τρέφουν γι αυτήν οι γονείς της.

Αναφορικά με το φόβο για το θάνατο, ο Μπέτελχαιμ υπογραμμίζει ότι ο μόνος τρόπος να «ανακουφιστούμε από τον πόνο που προκαλούν τα στενά όρια της ζωής μας σ' αυτή τη γη», είναι η δημιουργία ενός «πραγματικά ικανοποιητικού δεσμού με κάποιον άλλο» (Μπέτελχαιμ, 1995, σ.: 21). Το σύγχρονο εικονογραφημένο παραμύθι «Το λουλουδόπαιδο», προσφέρει μια διέξοδο πραγματική στη θλίψη του παιδιού που προέρχεται από το θάνατο ενός αγαπημένου προσώπου.

Στη μικρή αυτή ιστορία παρακολουθούμε την ηρωίδα, την Ανθή, να είναι πολύ στενοχωρημένη όταν μαθαίνει ότι η γιαγιά της «έφυγε για πάντα». Η λύπη και η θλίψη είναι συναισθήματα πολύ συνηθισμένα και αναμενόμενα μετά την απώλεια κάποιου δικού μας ατόμου. Νιώθοντας έτσι η Ανθή, στέλνει το μήνυμά της στους μικρούς αναγνώστες που έχουν βιώσει την εμπειρία της απώλειας ενός κοντινού τους προσώπου, ότι είναι φυσιολογικό κανείς να πενθεί όταν χάσει κάποιο αγαπημένο του πρόσωπο κι ότι, επομένως, δεν πρέπει να νιώθουν άσχημα ή να ντρέπονται για αυτό. Ταυτόχρονα, όμως, δίνεται το μήνυμα στα παιδιά- αναγνώστες ότι δεν είναι τα μόνα που περνούν μια τέτοια δυσάρεστη εμπειρία στη ζωή τους, γεγονός που τα κάνει να νιώθουν «φυσιολογικά» και «όμοια» με τα άλλα παιδιά.

Παρόλο που η μικρή Ανθή πληροφορείται ότι η γιαγιά της έφυγε «για πάντα», εντούτοις, πιστεύει κάτι που πολλά παιδιά πιστεύουν, ότι δηλαδή ο θάνατος είναι κάτι το προσωρινό, το οποίο μπορεί να ανατραπεί από τα ίδια τα παιδιά. Αυτό μπορεί να οφείλεται και στο ότι οι γονείς της Ανθής της είπαν ότι η γιαγιά «έφυγε» και όχι «πέθανε». Πολλά παιδιά, επειδή εκλαμβάνουν τα όσα ακούν με την κυριολεκτική τους σημασία, σκέφτονται: «γιατί λοιπόν αυτός που φεύγει να μην ξαναγυρίζει;». Αυτό σκέφτεται μάλλον και η μικρή Ανθή, η οποία πιστεύει ότι έχει τη δύναμη, με το να μεταμορφωθεί στο όνειρό της στο αγαπημένο λουλούδι της γιαγιάς, να τη φέρει πίσω στη ζωή. Αυτό βέβαια δε συμβαίνει κι έτσι, τα παιδιά-αναγνώστες συνειδητοποιούν αυτήν την αλήθεια.

Το παραμύθι αυτό, λοιπόν, ξεκινά με μια καθημερινή σκηνή, συνεχίζει με μια φανταστική πλοκή –το όνειρο της Ανθής- ενώ στο τέλος ο αναγνώστης επαναφέρεται στην πραγματικότητα, δηλαδή στο γεγονός ότι το αγαπημένο μας πρόσωπο που πεθαίνει δεν γυρνά πίσω, αλλά συνεχίζει να ζει στη ψυχή και τη σκέψη μας.

Τίτλος: Τα δώρα του κυρ Μενέλαου

Συγγραφέας: Susan Varley

Εικονογράφηση: -

Εκδόσεις: Μέριμνα

Ημερομηνία ελληνικής έκδοσης: 2004

Ημερομηνία πρώτης έκδοσης : 1984

Μετάφραση: Μυρτώ Νίλσεν

Αριθμός σελίδων: 24

Το βιβλίο Τα δώρα του κυρ-Μενέλαου είναι μια μικρή ιστορία που απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας και αναφέρεται στο ευαίσθητο θέμα του θανάτου. Πιο συγκεκριμένα η συγγραφέας επικεντρώνεται στη διαχείριση του πένθους καθώς από την αρχή μας εισάγει στο γεγονός του επικείμενου θανάτου του γέρου, πρωταγωνιστή της ιστορίας και στις πρώτες κιόλας σελίδες ο κυρ-Μενέλαος πεθαίνει και στη συνέχεια της ιστορίας όλοι οι μικροί φίλοι του στεναχωριούνται, σιγά - σιγά όμως το ξεπέρασαν και ένας-ένας θυμάται τι όμορφα που περνούσε με τον κυρ-Μενέλαο και πόσα πράγματα του είχε μάθει.

Το γεγονός ότι η ιστορία επικεντρώνεται στη διαχείριση του πένθους αποδεικνύουν και τα παρακάτω αποσπάσματα: «...δεν τον ένοιαζε και πολύ να πεθάνει. Αυτό όμως που τον απασχολούσε ήταν πώς θα ένιωθαν οι φίλοι του όταν αυτός δεν θα ήταν πια μαζί τους», «...τους είχε μάλιστα ζητήσει να μην στεναχωρηθούν πάρα πολύ που θα 'φευγε από κοντά τους», «...Τον κυρ-Μενέλαο όμως δεν τον ξεχνούσαν. Κάθε φορά που μιλούσαν γι' αυτόν και θυμόταν τις ωραίες στιγμές που είχαν περάσει μαζί, η καρδιά τους γέμιζε ζεστασιά». Έτσι η μικρή αυτή ιστορία παρέχει στα

παιδιά τρόπους με τους οποίους μπορούν να απαλύνουν τον πόνο από την απώλεια ενός αγαπημένου τους προσώπου.

Ο πρωταγωνιστής της ιστορίας ο οποίος παρουσιάζεται από την αρχή της ιστορίας, είναι ο κυρ-Μενέλαος, ένας αγαπητός και πολύ σοφός τυφλοπόντικας ο οποίος είχε ζήσει πάρα πολλά χρόνια και ήξερε ότι σύντομα θα πεθάνει. Δευτερεύοντα πρόσωπα της ιστορίας είναι οι φίλοι του κυρ-Μενέλαου, ο Φοίβος το τυφλοποντικάκι, ο Αλέκος η αλεπού, ο Βατραχούλης και η κυρία Λαγουδίνα. Όπως παρατηρούμε όλα τα πρόσωπα της ιστορίας είναι ζώα. Στην μικρή αυτή ιστορία έχουμε έντονο το στοιχείο του ανθρωπομορφισμού καθώς όλα τα ζώα της ιστορίας παρουσιάζονται με ρούχα, έχουν ανθρώπινη ομιλία και συμπεριφορά και έχουν ονόματα ανθρώπων και αυτά που διατηρούν την ονομασία του ζώου έχουν κεφαλαίο το πρώτο γράμμα κι έτσι εκλαμβάνεται ως όνομα, όπως για παράδειγμα ο Βατραχούλης.

Η συγγραφέας προφανώς επέλεξε για ήρωες της ιστορίας της τα ζώα επειδή τα παιδιά εκδηλώνουν αυθόρμητο ενδιαφέρον για τα ζώα, γεγονός που κάνει την ιστορία πιο αγαπητή και ενδιαφέρουσα στα παιδιά. Τα ζώα έχοντας ανθρωπομορφικά στοιχεία αντανakλούν συμπεριφορές του παιδιού(Τσιλιμένη 2002), και αυτός είναι ένας ακόμη παράγοντας που κάνει την ιστορία αυτή πιο προσιτή στα παιδιά. Έτσι οι μικροί αναγνώστες βρίσκουν λύσεις στα πιθανά αντίστοιχα προβλήματα που αντιμετωπίζουν μέσα από αυτή την μικρή ιστορία.

Όσον αφορά την αφήγηση έχουμε τριτοπρόσωπη αφήγηση και απουσία διαλόγου. Ο αφηγητής της ιστορίας είναι αφηγητής παντογνώστης καθώς γνωρίζει τα συναισθήματα και τις σκέψεις των προσώπων της ιστορίας: «Ο Φοίβος αισθάνθηκε χαμένος και φοβερά δυστυχισμένος».

Η πλοκή της ιστορίας είναι απλή και γίνεται εύκολα κατανοητή από τα παιδιά. Χρονικά, ακολουθείται η σειρά των γεγονότων , ενώ στα σημεία

που τα πρόσωπα θυμούνται τις στιγμές που πέρασαν με τον κυρ-Μενέλαο γίνεται πολύ μικρή αναδρομή στο παρελθόν.

Η γλώσσα της ιστορίας είναι απλή και λιτή. Οι προτάσεις είναι μικρές και το λεξιλόγιο κατάλληλο για παιδιά αυτής της ηλικίας, καθώς συμβαδίζει με το γλωσσικό και συναισθηματικό πλούτο του παιδιού.

Ο χώρος που εκτυλίσσεται η ιστορία είναι το η φύση, το φυσικό περιβάλλον των ζώων- προσώπων της ιστορίας και το σπίτι του κυρ-Μενέλαου, χώροι γνώριμοι για τα παιδιά..

Η μικρή αυτή ιστορία, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ρεαλιστική ως προς τα γεγονότα , το θάνατο και άλλες όμορφες στιγμές της ζωής. Ως προς το λεξιλόγιο χρησιμοποιεί λεξιλόγιο κατανοητό για τα παιδιά της ηλικίας που απευθύνεται και οι λέξεις που χρησιμοποιούνται για να αποδώσουν το γεγονός του θανάτου χρησιμοποιούνται κυριολεκτικά. Η μόνη φράση που λειτουργεί μεταφορικά για να αποδώσει το θάνατο είναι «το μεγάλο Τούνελ του Αποχωρισμού».

Ως προς την εικονογράφηση, είναι πλούσια και πολύχρωμη. Στο σημείο όμως που πλησιάζει ο θάνατος του κυρ Μενέλαου, και όταν πεθαίνει τα χρώματα που κυριαρχούν είναι τα γήινα χρώματα, οι αποχρώσεις του καφέ γεγονός που παραπέμπει σε νεκρικά έθιμα και θρησκευτικές απόψεις επαναφοράς στη Μητέρα Γη.(Γιαννικοπούλου, 2005) Ο κυρ Μενέλαος παρουσιάζεται ως το πιο μεγαλόσωμο ζώο που φοράει γυαλιά και κρατάει μαστούνη προφανώς για να δηλώνεται η ηλικία του και να τον ξεχωρίζουμε από τους υπόλοιπους ήρωες της ιστορίας. Θα λέγαμε ότι η εικονογράφηση στη μικρή αυτή ιστορία συμβαδίζει με το κείμενο και υπάρχει ισορροπία μεταξύ εικόνας και γραπτού λόγου.

Αξίζει να παρατηρήσουμε επίσης ότι στην τελευταία εικόνα του βιβλίου παρουσιάζεται ένα μικρός φίλος το κυρ Μενέλαου να στέκεται μόνος του και να κοιτάζει τον ουρανό και όπως μας πληροφορεί το κείμενο λέει

ευχαριστώ στον κυρ Μενέλαο. Το γεγονός ότι στην εικόνα φαίνεται μόνο ο ουρανός και ο μικρός Φοίβος υποδηλώνει ότι ο κυρ Μενέλαος πήγε στον ουρανό και ίσως να βλέπει και να ακούει το Φοίβο από κει ψηλά.

Τίτλος: Παππού θα σε θυμάμαι για πάντα

Συγγραφέας: Ann De Bode & Rien Broere

Εικονογράφος: Ann de Bode

Εκδόσεις: ΓΛΑΥΚΗ

Ημερομηνία έκδοσης: 2000

Μετάφραση: Περαματζέλη Φωτεινή

Αριθμός σελίδων: 33

Η μικρή αυτή ιστορία απευθύνεται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας και αναφέρεται στο θάνατο ενός πολύ αγαπημένου προσώπου του ήρωα, του παππού του.

Ο πρωταγωνιστής της ιστορίας είναι ο Νικόλας, ο οποίος ζει στο ίδιο σπίτι με τον παππού και τη γιαγιά.. Μια μέρα που γυρνούσε χαρούμενος από το σχολείο και στη διαδρομή σχεδίαζε τι θα παίζει μόλις σπάει σπίτι, όταν έφτασε είδε πολύ κόσμο μέσα. Στην αρχή σκέφτηκε πως για να έχει τόσο κόσμο το σπίτι θα έχουν γιορτή, γρήγορα όμως ένα περίεργο συναίσθημα τον τύλιξε καθώς παρατήρησε πως κανείς δεν ήταν χαρούμενος. Τότε η μητέρα του τον πλησιάζει με δάκρυα στα μάτια και του εξηγεί τι συνέβη. «Ο παππούς πέθανε».

Στη συνέχεια εξηγεί η γιαγιά στο μικρό Νικόλα τι συνέβη εκείνο το τελευταίο πρωινό του παππού. «αισθάνομαι πολύ κουρασμένος ,είπε».

Στη συνέχεια της ιστορίας αυτής , ο μικρός Νικόλας αναρωτιέται εάν ο παππούς ξέρει ότι πέθανε και αποφασίζει να του στείλει ένα γράμμα για να τον ενημερώσει. *«Αγαπητέ παππού, πρέπει να σου πω ότι κάτι πολύ άσχημο έχει συμβεί. Πέθανες. Σήμερα το πρωί, αφού ήπιες το γάλα σου, κοιμήθηκες στον καναπέ και δεν ζύπνησες. Δηλαδή είσαι πεθαμένος. Τώρα το ξέρεις. Αλλά μη φοβάσαι. Δε θα καταλάβεις τίποτα. Θα σε θυμάμαι για πάντα. Αντίο παππού. Νικόλας».*

Η αφήγηση της ιστορίας είναι τριτοπρόσωπη. Σε πολλές περιπτώσεις όμως, ο αφηγητής δίνει το λόγο στα πρόσωπα της ιστορίας και έτσι ο διάλογος εμπλουτίζεται και έτσι η ιστορία γίνεται πιο άμεση και ενδιαφέρουσα. Τα λόγια των ηρώων της ιστορίας κλείνονται σε εισαγωγικά και αποδίδονται σε ευθύ λόγο. Η πλοκή είναι απλή και γίνεται εύκολα κατανοητή από το παιδί- αναγνώστη, ενώ η γλώσσα της ιστορίας ισορροπεί με το γλωσσικό και συναισθηματικό πλούτο του παιδιού-αναγνώστη, μιας και το λεξιλόγιο, η ποσότητα των πληροφοριών και η συναισθηματική φόρτιση που δημιουργεί το κείμενο αντιστοιχούν στο εξελικτικό επίπεδο του αναγνώστη.

Η ηλικία του μικρού ήρωα είναι κοντά στην ηλικία του παιδιού – αναγνώστη γεγονός που βοηθά το παιδί να ταυτιστεί με τον ήρωα της ιστορίας και να αποδεχτεί το θάνατο ως φυσική κατάληξη κάθε όντος που έχει ζωή.

Η μικρή αυτή ιστορία, μπορεί να χαρακτηριστεί ως ρεαλιστική καθώς αναφέρεται σε πραγματικά γεγονότα της ζωής και στο θάνατο. Ο χώρος που εκτυλίσσεται η ιστορία είναι το σπίτι του παιδιού όπου μένουν μαζί τους και ο παππούς και η γιαγιά, χώρος οικείος για το παιδί- αναγνώστη.

Ως προς την εικονογράφηση της Ann de Bode, είναι πλούσια και πολύ προσεγμένη. Χρησιμοποιούνται πολλά χρώματα και έντονα, ωστόσο παρατηρούμε ότι στις σελίδες που περιγράφεται ο θάνατος και η κηδεία

του παππού χρησιμοποιούνται κυρίως καφέ, γήινες αποχρώσεις, ενδεχομένως με σαφείς συνυποδηλώσεις σε νεκρικά έθιμα και θρησκευτικές απόψεις επαναφοράς στη Μητέρα Γη.(Γιαννικοπούλου, 2005, Σύγχρονο νηπιαγωγείο 48). Η εικόνα καλύπτει μόνο το μισό πάνω κομμάτι της σελίδας .Κάθε σελίδα στο πάνω μέρος της έχει την εικόνα σαν φωτογραφία σε καδράκι και στο κάτω μέρος είναι τα γράμματα. Το χρώμα της σελίδας δεν είναι λευκό αλλά μπεζ, υποκίτρινο, γήινο χρώμα.

Επίσης, μεταξύ εικόνας και κειμένου υπάρχει ισορροπία και το ύφος της εικονογράφησης συνάδει με το πνεύμα του κειμένου.

Αξίζει να παρατηρήσουμε την εικονογράφηση στις σελίδες που η μαμά εξηγεί στο Νικόλα τις διαδικασίες της κηδείας. Στις σελίδες αυτές απεικονίζεται το σκούρο καφέ φέρετρο του παππού, η νεκροφόρα με τα στεφάνια και σε μια άλλη εικόνα σε σκούρο καφέ φόντο φαίνεται ο παππούς μέσα στο φέρετρο με τα χέρια σταυρωμένα και τα μάτια κλειστά. Το βιβλίο αυτό έχει τις πιο ρεαλιστικές εικόνες σε βαθμό που και ένας ενήλικας με την πρώτη ματιά σοκάρεται. Μέσα από αυτές όμως το παιδί πληροφορείται με τον πιο σαφή τρόπο.

Η μικρή αυτή ιστορία αναφέρεται στο θάνατο ενός αγαπημένου προσώπου του ήρωα, του παππού του. Μέσα από αυτή την ιστορία το παιδί μπορεί να ενημερωθεί για το θάνατο ως γεγονός αναπόφευκτο της ζωής μας αλλά και για τις διαδικασίες που ακολουθούνται μετά το θάνατο ενός ανθρώπου. Επίσης το βιβλίο αυτό βοηθά και στη διαχείριση του πένθους, καθώς το παιδί ταυτίζεται με τον ήρωα της ιστορίας ο οποίος για να κρατά στη μνήμη του τον πολυαγαπημένο του παππού φροντίζει το ψαράκι του παππού, του στέλνει γράμματα, βλέπει φωτογραφίες και θυμάται όμορφες στιγμές που πέρασε με τον παππού.

Είναι μια πολύ ωραία ιστορία η οποία μπορεί να βοηθήσει να ανοίξει μια συζήτηση ο εκπαιδευτικός ή ο γονέας με το παιδί ώστε να λύσει περαιτέρω απορίες, αλλά και από μόνο του το βιβλίο αυτό είναι πολύ καλό, ενημερώνει το παιδί και το ευαισθητοποιεί για το θέμα αυτό.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά από τη μελέτη των έντεκα βιβλίων σχετικών με το θάνατο μπορούμε να καταλήξουμε σε κάποια συμπεράσματα αναφορικά με τις ιστορίες ως λογοτεχνικά έργα, με την ποιότητα και τη χρησιμότητά τους αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζουν το θέμα του θανάτου.

Καταρχάς θα πρέπει να τονίσουμε ότι, από τα παιδικά εικονογραφημένα βιβλία που καταφέραμε να συγκεντρώσουμε από την ελληνική αγορά, μόνο πέντε από τα έντεκα είναι γραμμένα από έλληνες συγγραφείς. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόλις τα τελευταία τέσσερα χρόνια άρχισαν οι έλληνες συγγραφείς να ασχολούνται με αυτό το θέμα. Το πρώτο βιβλίο, έλληνα συγγραφέα, με θέμα το θάνατο, κυκλοφορεί στην Ελλάδα μόλις το 2002 και ακολουθούν άλλο ένα το 2003 και ακόμη τρία το 2004. Αντίθετα το πρώτο βιβλίο ξένου συγγραφέα με το θέμα αυτό έκανε την εμφάνισή του εικοσιδύο χρόνια πριν, το 1984. Και ακολούθησαν και άλλα βιβλία ξένων συγγραφέων, το 1991, το 1998, το 1999, το 2000 και το 2001.

Το γεγονός αυτό μπορούμε να το αποδώσουμε στο ότι, ίσως οι ξένοι συγγραφείς να έχουν μεγαλύτερη τόλμη στο να γράφουν ιστορίες με αυτό το θέμα.

Μελετώντας τις ιστορίες αυτές από λογοτεχνική σκοπιά, παρατηρήσαμε ότι ανταποκρίνονται στο νοητικό επίπεδο και στις δυνατότητες των παιδιών, στα οποία απευθύνονται. Οι περισσότερες από αυτές τις ιστορίες απευθύνονται σε παιδιά προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας, γι' αυτό και η πλοκή αλλά και η γλώσσα που χρησιμοποιείται είναι απλή και κατανοητή, κάνοντας έτσι την ανάγνωση της ιστορίας, από τα μικρά παιδιά, ευχάριστη.

Όσον αφορά το λεξιλόγιο, πρέπει να επισημάνουμε ότι στις περισσότερες ιστορίες χρησιμοποιούνται λέξεις με την κυριολεκτική τους έννοια για να αποδώσουν το θάνατο, όπως πέθανε, νεκρός κτλ ελάχιστες φορές μεταφορικά πχ έφυγε, το μεγάλο ταξίδι του αποχωρισμού κτλ και μόνο σε μια ιστορία δεν δηλώνεται καθόλου με λέξεις ο θάνατος του παππού, στο «ο παππούς πετάει».

Παρατηρήσαμε επίσης, ότι στην πλειοψηφία, οι συγγραφείς των ιστοριών, βάζουν στη θέση του πρωταγωνιστικού προσώπου ένα παιδί (αγόρι ή κορίτσι), το οποίο βρίσκεται στην ίδια περίπου ηλικία με τους αναγνώστες, γεγονός που συμβάλλει στην ταύτιση του αναγνώστη με το πρόσωπο της ιστορίας. Με τον τρόπο αυτό, ακόμη, οι συγγραφείς μπορούν να εκφράσουν με άμεσο τρόπο τις ανησυχίες, τους προβληματισμούς και τις συμπεριφορές των μικρών αναγνωστών, με αποτέλεσμα να κερδίζουν περισσότερο το ενδιαφέρον τους (Τσιλιμένη, 2002).

Όσον αφορά την εικονογράφηση των ιστοριών, θα λέγαμε ότι είναι επιτυχημένη. Παρατηρούμε ότι στις περισσότερες ιστορίες, οι εικόνες έχουν αισθητική ποιότητα (καθαρότητα σύλληψης, καλό σχέδιο και σύνθεση, υποβλητικότητα χρώματος), ενώ το ύφος των εικόνων συνάδει με την ατμόσφαιρα της ιστορίας. Μεταξύ κειμένου και εικόνας υπάρχει οργανική σχέση, οι σκηνές που επιλέγονται να εικονογραφηθούν είναι χαρακτηριστικές, η εικόνα βρίσκεται συνήθως κοντά στο τμήμα του κειμένου στο οποίο αναφέρεται, οι χαρακτήρες της κάθε ιστορίας είναι χαρακτηριστικοί και αναγνωρίσιμοι, ενώ οι εικονογράφοι λαμβάνουν υπόψη τις δυνατότητες αλλά και τις γνωστικές ικανότητες των παιδιών, στα οποία απευθύνονται.

Αυτό που κάνει εντύπωση ως προς την εικονογράφηση, είναι ο ρεαλισμός κάποιων σκηνών που σπάνια, αν όχι ποτέ, βλέπουν τα παιδιά. Για

παράδειγμα στο «ο παππούς του Ρόκο» υπάρχουν σκηνές από την εντατική, στις οποίες μάλιστα φαίνονται τα σωληνάκια και ο ορός που έχουν βάλει στον παππού. Επίσης στο «παππού θα σε θυμάμαι για πάντα» απεικονίζεται το φέρετρο του παππού, η νεκροφόρα, τα στεφάνια και ο παππούς μέσα στο φέρετρο με σταυρωμένα τα χέρια.. Στα υπόλοιπα βιβλία ο θάνατος δηλώνεται στην εικόνα απλώς με την απουσία του προσώπου που πέθανε, από ένα πουλί στο ουρανό και από τον άνεμο που φυσάει.

Οι ιστορίες με τις οποίες ασχοληθήκαμε έχουν έντονο το στοιχείο του ρεαλισμού. Στόχο τους έχουν την πληροφόρηση και την ενημέρωση του μικρού αναγνώστη σχετικά με το θέμα του θανάτου, έτσι ώστε να οδηγηθεί στην κοινωνικοποίηση και την ευαισθητοποίηση για το γεγονός αυτό.

Είναι γεγονός ότι οι συγγραφείς των ιστοριών που μελετάμε είναι σε θέση να μεταφέρουν στα παιδιά-αναγνώστες ένα μεγάλο μέρος της εικόνας του σύγχρονου κόσμου και της πολυπλοκότητάς του, βοηθώντας τα, ταυτόχρονα, να μάθουν να τον επεξεργάζονται και να του αποδίδουν νόημα (Ανδρουτσοπούλου, 1998). Τα παιδιά διαβάζοντας τις ιστορίες αυτές, έρχονται σε επαφή με το θέμα του θανάτου, το οποίο, δυστυχώς, δύσκολα κάποιος ενήλικας τολμά να θίξει στο παιδί του. Έτσι λοιπόν, το παιδί, αν έχει αντιμετωπίσει κάτι τέτοιο στη ζωή του, μέσα από την ανάγνωση των ιστοριών αυτών συνειδητοποιεί ότι δεν είναι μόνο του και ότι και άλλα παιδιά έχουν βρεθεί σε αυτή τη θέση. Μ' αυτόν τον τρόπο προσφέρεται στο παιδί μια ασφαλιστική δικλείδα, αφού το παιδί νιώθει «φυσιολογικό» και «όμοιο» με τα άλλα παιδιά και όχι ότι ξεχωρίζει και είναι διαφορετικό από αυτά.

Επιπλέον, είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι οι συγγραφείς συνηθίζουν να δίνουν θετικό τέλος στις ιστορίες τους. Για παράδειγμα οι μικροί

αναγνώστες αντιλαμβάνονται ότι ο θάνατος είναι ένα φυσιολογικό στάδιο του κύκλου της ζωής κάθε ζωντανού οργανισμού και ότι, παρόλο που το αγαπημένο τους πρόσωπο πέθανε, εντούτοις, η ζωή γι' αυτά, αλλά και για τον υπόλοιπο κόσμο, συνεχίζεται. Επιπλέον κατανοούν ότι μπορούν να συνεχίσουν να αγαπούν και να σκέφτονται τα άτομα που έχασαν, με το να διατηρούν στη μνήμη τους ωραίες αναμνήσεις από αυτά.

Οι ιστορίες με θέμα το θάνατο δίνουν στο παιδί το ερέθισμα, προκειμένου να εκφράσει τις σκέψεις του και τα συναισθήματά του. Επομένως με αφορμή αυτό, δίνεται στους εκπαιδευτικούς και τους γονείς μια θαυμάσια ευκαιρία για το άνοιγμα μιας ευεργετικής συζήτησης για τα παιδιά, που σκοπό έχει να τα εξοικειώσει, να τα πληροφορήσει αλλά και να τους λύσει διάφορες απορίες που μπορεί να έχουν για το θέμα αυτό. Έτσι, εκτός του ότι τα βιβλία αυτά είναι βοηθητικά για τη δημιουργία μιας ανοιχτής επικοινωνίας με τον ενήλικα και το παιδί, τα παιδιά ταυτόχρονα θα μπορούν στο μέλλον να αντιμετωπίσουν καλύτερα αγχογόνες καταστάσεις.

Αξίζει να παρατηρήσουμε ότι στις ιστορίες που μελετήσαμε κατά κύριο λόγο το άτομο που πέθαινε ήταν ο παππούς ή η γιαγιά του ήρωα άτομο μεγάλο σε ηλικία, και σε καμιά ιστορία δεν πεθαίνει νέος άνθρωπος, γονέας, αδερφός κτλ. Αυτό μπορεί να δημιουργήσει την εντύπωση στα παιδιά ότι πεθαίνουν μόνο όσοι είναι μεγάλοι σε ηλικία και φτάνουν στο τελευταίο στάδιο του κύκλου της ζωής τους. Έτσι αποσιωπούνται οι θάνατοι νέων ανθρώπων από θανατηφόρα δυστυχήματα και ανίατες ασθένειες. Ακόμα και στις δύο ιστορίες που πεθαίνουν ζώα αγαπημένα του ήρωα (Ποντικούλης, γαιδαράκος) επισημαίνεται ότι ήταν μεγάλα σε ηλικία. Το γεγονός αυτό μοιάζει να επιδιώκει να εφησυχάσει τα παιδιά

δίνοντας τους την εντύπωση ότι μόνο οι γέροι πεθαίνουν και ότι δεν κινδυνεύουν να χάσουν άλλο αγαπημένο τους πρόσωπο νέο σε ηλικία.

Κλείνοντας, θα λέγαμε ότι είναι πολύ αισιόδοξο το γεγονός ότι τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αύξηση των βιβλίων που αναφέρονται στο ευαίσθητο αυτό θέμα γιατί όπως έχουμε επισημάνει και παραπάνω βοηθούν ποικιλοτρόπως τα παιδιά αλλά και τους ενήλικες.

Β΄ ΜΕΡΟΣ
Η ΕΡΕΥΝΑ

ΣΤΟΧΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στόχος της έρευνας

Στόχος της έρευνάς μας είναι να εντοπίσουμε τις αντιλήψεις των παιδιών για το θάνατο και να παρατηρήσουμε πως προετοιμάζει τα παιδιά να διαφοροποιήσουν τις αντιλήψεις τους μέσα από την ανάγνωση ενός λογοτεχνικού κειμένου που διαπραγματεύεται το θέμα αυτό.(Αντίο Ποντικούλη)

Υποθέσεις της έρευνας

1. Τα παιδιά έχουν κάποιες αντιλήψεις σχετικά με το θάνατο
2. Η αφήγηση της ιστορίας θα προετοιμάσει τα παιδιά να διαμορφώσουν κάποιες αντιλήψεις σχετικά με το θάνατο.

ΔΕΙΓΜΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Το δείγμα της έρευνας

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 60 παιδιά, 30 νήπια και 30 προνήπια, (27 κορίτσια, 33 αγόρια) που φοιτούν σε νηπιαγωγεία της Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα τα 38 παιδιά είναι από νηπιαγωγεία της Καλαμαριάς και τα 22 από νηπιαγωγείο του Κορδελιού.

Ένα κοριτσάκι από το νηπιαγωγείο της Καλαμαριάς εξαιρέθηκε από τη διαδικασία της συνέντευξης γιατί βρισκόταν σε κατάσταση πένθους, καθώς πρόσφατα ο πατέρας της σκοτώθηκε, και θεωρήθηκε σωστό να μη του γίνουν αυτές οι ερωτήσεις και δημιουργηθεί πρόβλημα.

Η μέθοδος της έρευνας

Αρχικά κάνουμε μια **άσκηση γνωριμίας** για να γνωριστούμε με τα παιδιά και να έρθουμε πιο κοντά, να νιώσουμε πιο άνετα ώστε να αρχίσουμε το «παιχνίδι». Εξηγούμε στα παιδιά ότι θα παίξουμε ένα ωραίο παιχνίδι και ότι εγώ θα πάω στο γραφείο και θα έρχονται ένα - ένα τα παιδιά μέσα στο γραφείο και ζητάμε από τα παιδιά να μη φανερώσουν στους υπόλοιπους ότι μυστικό πούμε μεταξύ μας.

Στη συνέχεια παίρνουμε ένα - ένα παιδί χωριστά και του κάνουμε κάποιες γενικές ερωτήσεις για το θάνατο, έτσι ώστε να εκμαιεύσουμε τις αντιλήψεις που έχει το κάθε παιδί για το θάνατο.

Οι ερωτήσεις θα είναι οι εξής:

1. Γιατί πεθαίνουν οι άνθρωποι ή τα ζώα ή όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί;
2. Πού πηγαίνουν αυτοί όταν πεθαίνουν;

3. Πιστεύεις ότι νιώθει κάτι αυτός που έχει πεθάνει; (κρύο, ζέστη, χαρά, λύπη)
4. Πιστεύεις ότι αυτός που έχει πεθάνει μπορεί να ξαναζωντανέψει;
5. Ξέρεις κάποιον δικό σου που έχει πεθάνει;
6. Τι κάνουμε αυτόν που έχει πεθάνει;

Στη συνέχεια αφηγούμαστε τη μικρή ιστορία «Αντίο Ποντικούλη» και παράλληλα κάνουμε κάποιες ερωτήσεις κατανόησης- περιεχομένου- αιτιολόγησης.(παραθέτονται στο παράρτημα)

Η μικρή ιστορία «Αντίο Ποντικούλη» επιλέχθηκε ανάμεσα από έντεκα μικρές ιστορίες που έχουν ως θέμα το θάνατο και τη διαχείριση του πένθους.

Ο λόγος που επιλέξαμε τη μικρή ιστορία «Αντίο Ποντικούλη» για να διεξάγουμε την έρευνα είναι ότι η μικρή αυτή ιστορία βρίσκεται πιο κοντά στην ψυχολογία και τα μέτρα αυτής της ηλικίας και πιστεύουμε ότι δεν θα προκαλέσει φοβιστικές καταστάσεις στα παιδιά.

Μετά την ανάγνωση της ιστορίας, επαναλαμβάνουμε το πρώτο βήμα. Θέτουμε στα παιδιά ένα - ένα τις ίδιες ερωτήσεις που θέσαμε και στην αρχή έτσι ώστε να δούμε τις αλλαγές που επήλθαν στις αντιλήψεις των παιδιών για το θάνατο μετά από την ανάγνωση της ιστορίας με το θέμα αυτό.

Οι απαντήσεις των παιδιών μαγνητοφωνήθηκαν και η απομαγνητοφώνησή τους βρίσκεται στο παράρτημα της εργασίας.

Στο τέλος, αφήσαμε στα παιδιά χρόνο ώστε να ζωγραφίσουν μια σκηνή από την ιστορία που διαβάσαμε.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στην ερώτηση «Γιατί πεθαίνουν οι άνθρωποι ή τα ζώα ή όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί;», μετά την ανάγνωση της μικρής ιστορίας, το 64% των παιδιών διαφοροποίησαν την απάντησή τους σύμφωνα με την αντίστοιχη «απάντηση» που δίνει η ιστορία.

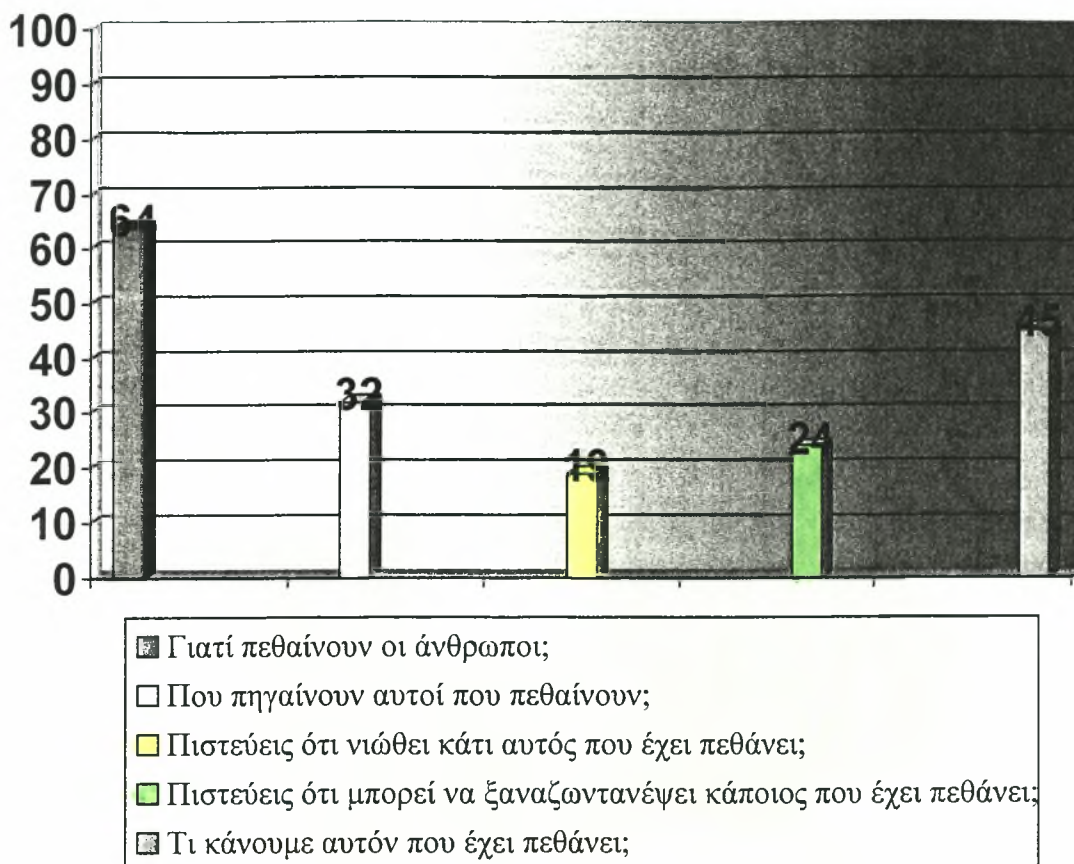
Στην ερώτηση «Πού πηγαίνουν αυτοί όταν πεθαίνουν;», μετά την ανάγνωση της μικρής ιστορίας, το 32% των παιδιών διαφοροποίησαν την απάντησή τους.

Στην ερώτηση «Πιστεύεις ότι νιώθει κάτι αυτός που έχει πεθάνει; », μετά την ανάγνωση της μικρής ιστορίας, το 19% των παιδιών διαφοροποίησαν την απάντησή τους.

Στην ερώτηση «Πιστεύεις ότι αυτός που έχει πεθάνει μπορεί να ξαναζωντανέψει;», μετά την ανάγνωση της μικρής ιστορίας, το 24% διαφοροποίησαν την απάντησή τους σύμφωνα με την αντίστοιχη «απάντηση» που δίνει η ιστορία.

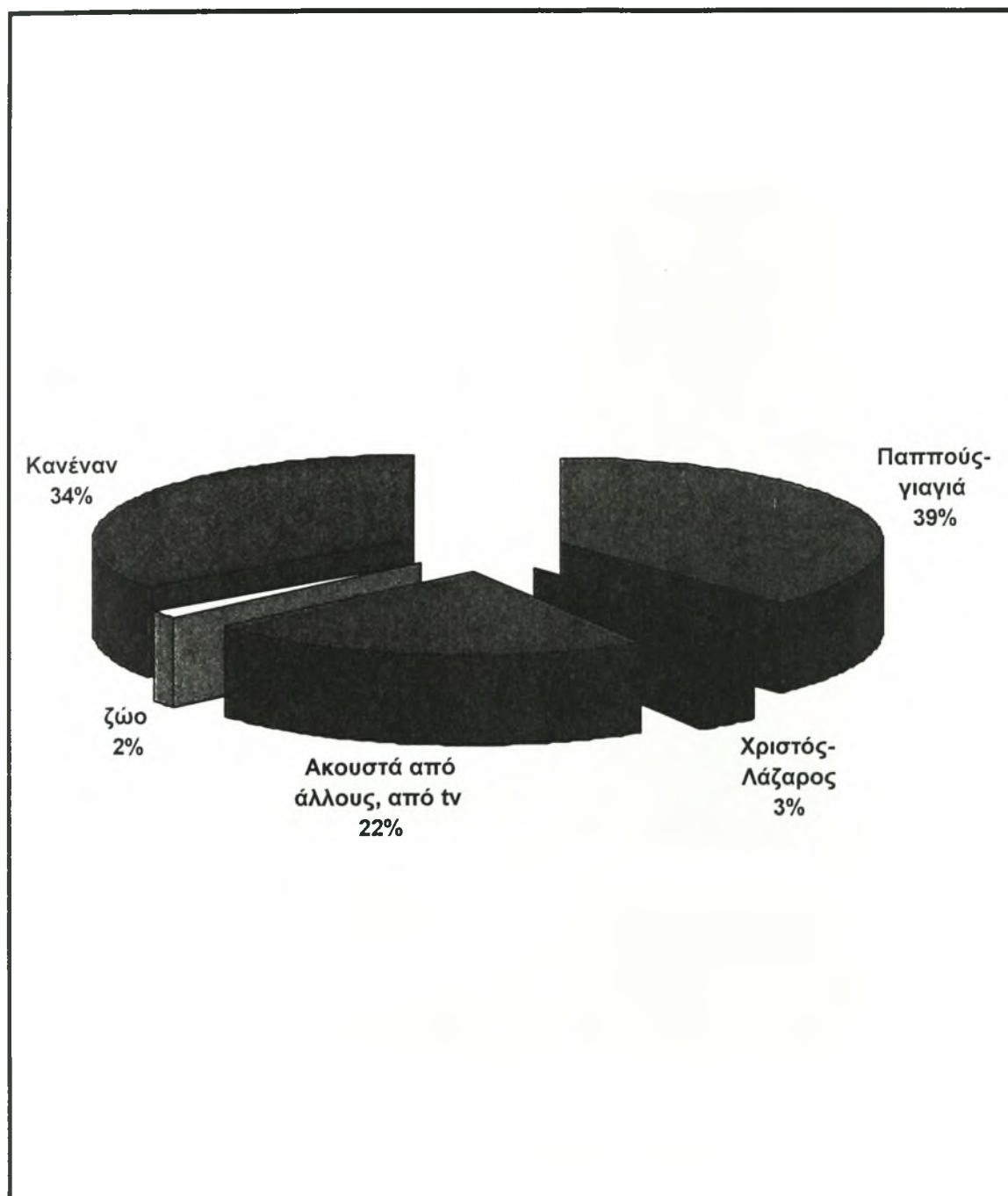
Στην ερώτηση «Τι κάνουμε αυτόν που έχει πεθάνει;», μετά την ανάγνωση της μικρής ιστορίας, το 45% των παιδιών διαφοροποίησαν την απάντησή τους σύμφωνα με την αντίστοιχη «απάντηση» που δίνει η ιστορία.

Διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις των παιδιών μετά την ανάγνωση της ιστορίας

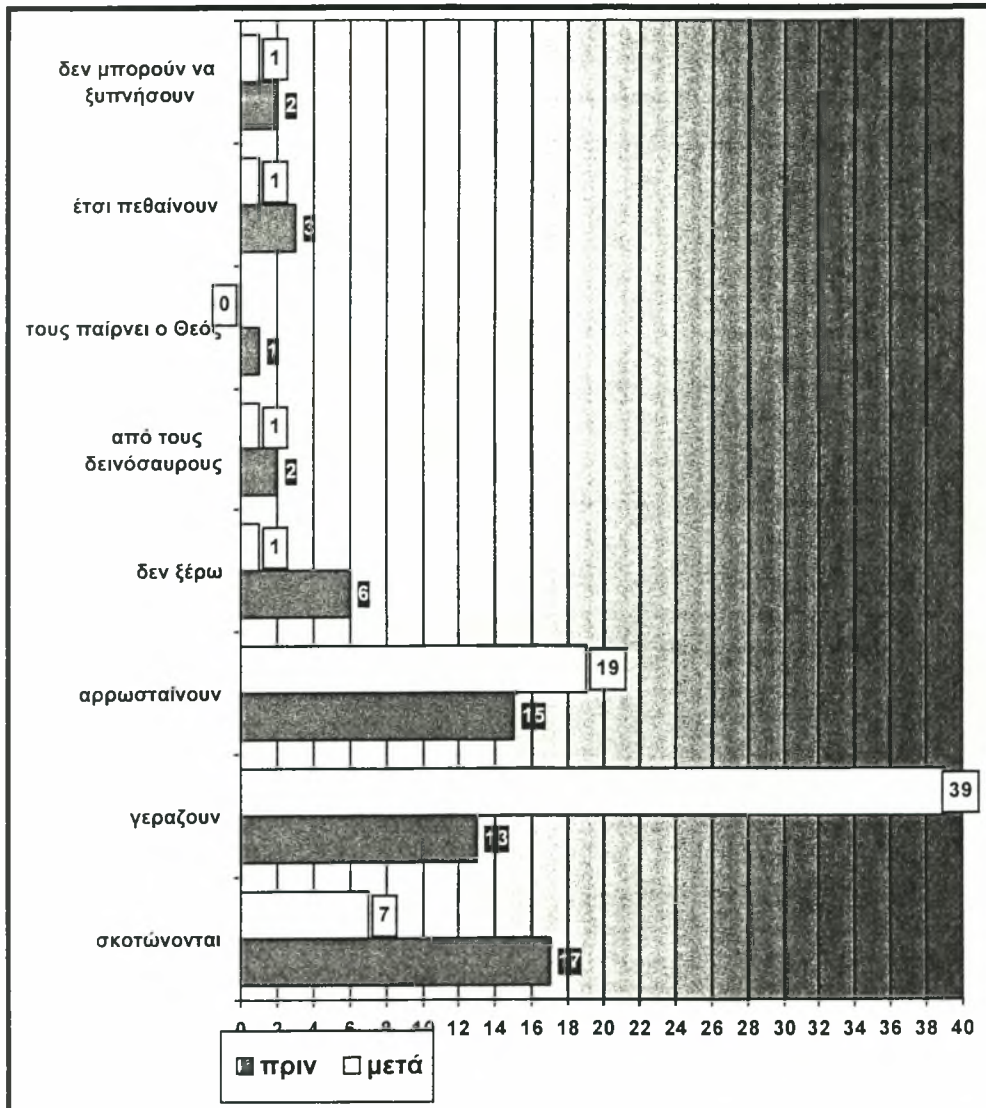
Από τα παιδιά που συμμετείχαν στη έρευνα (Σύνολο = 60) τα 20 δεν γνώρισαν κανέναν δικό τους που να έχει πεθάνει, 22 παιδιά έχουν χάσει παπού/ γιαγιά, ένα παιδάκι μας ανέφερε το θάνατο του σκύλου τους ενώ δυο παιδιά ανέφεραν τον Λάζαρο του τον ανάστησε ο Χριστός. Δεκατρία (13) παιδιά απάντησα ότι έχουν ακούσει να λένε για κάποιον που έχει πεθάνει από τους δικούς τους και από της τηλεόραση, ενώ δυο 2 παιδιά έδωσαν διαφορετικές απαντήσεις στις δυο συνεντεύξεις και μάλιστα αναληθείς. Για παράδειγμα ένα παιδί στην πρώτη συνέντευξη είπε ότι

πέθανε ο πατέρας του, γεγονός που δεν ισχύει, ενώ στη δεύτερη συνέντευξη είπε ότι δεν γνωρίζει κανέναν δικό του που να έχει πεθάνει.

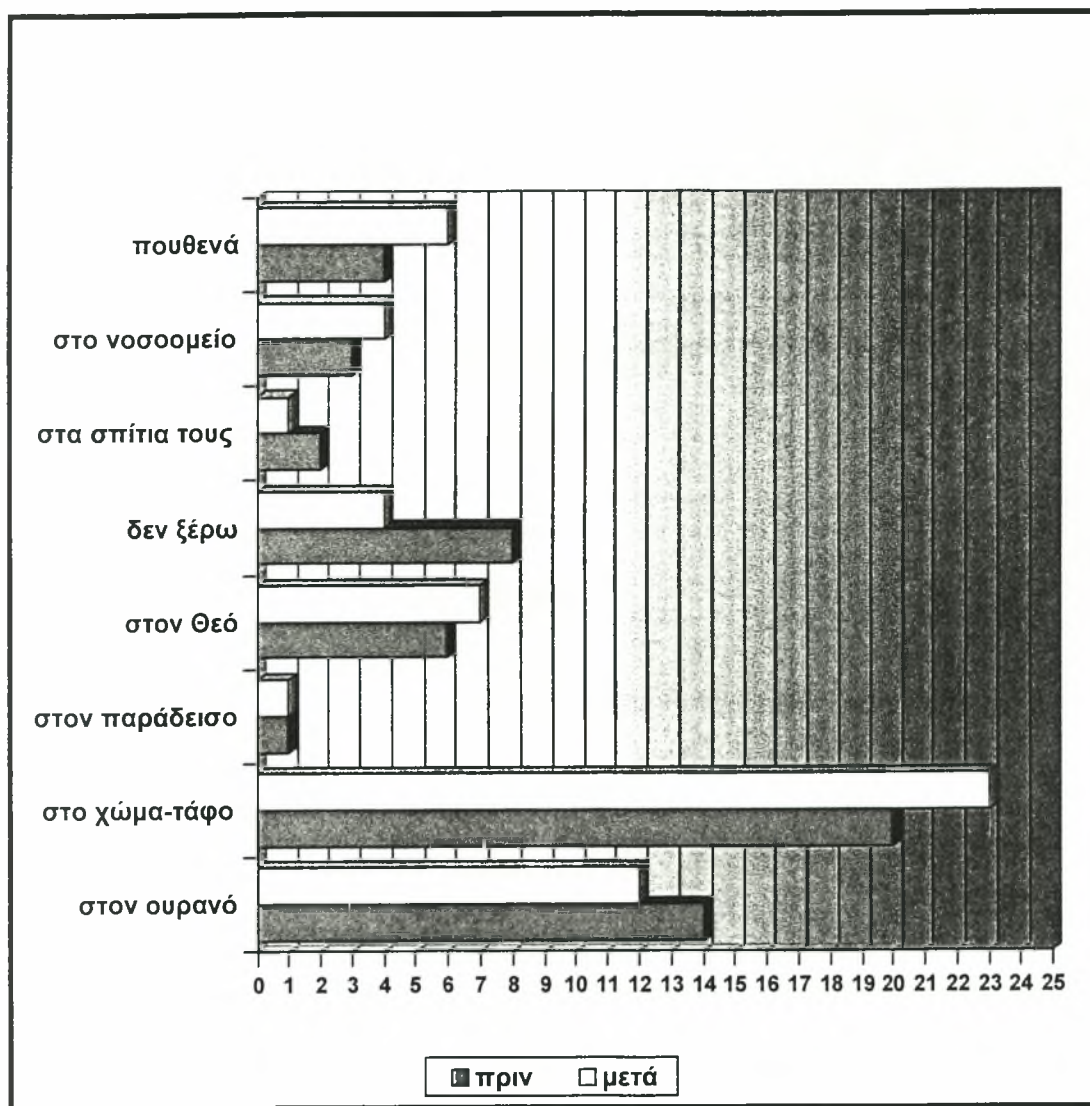

Στους παρακάτω πίνακες παρουσιάζουμε τις απαντήσεις των παιδιών σε γραφήματα. Οι αριθμοί που δίνονται είναι οι αριθμοί των απαντήσεων και όχι ποσοστά. Το σύνολο των παιδιών ήταν 60.

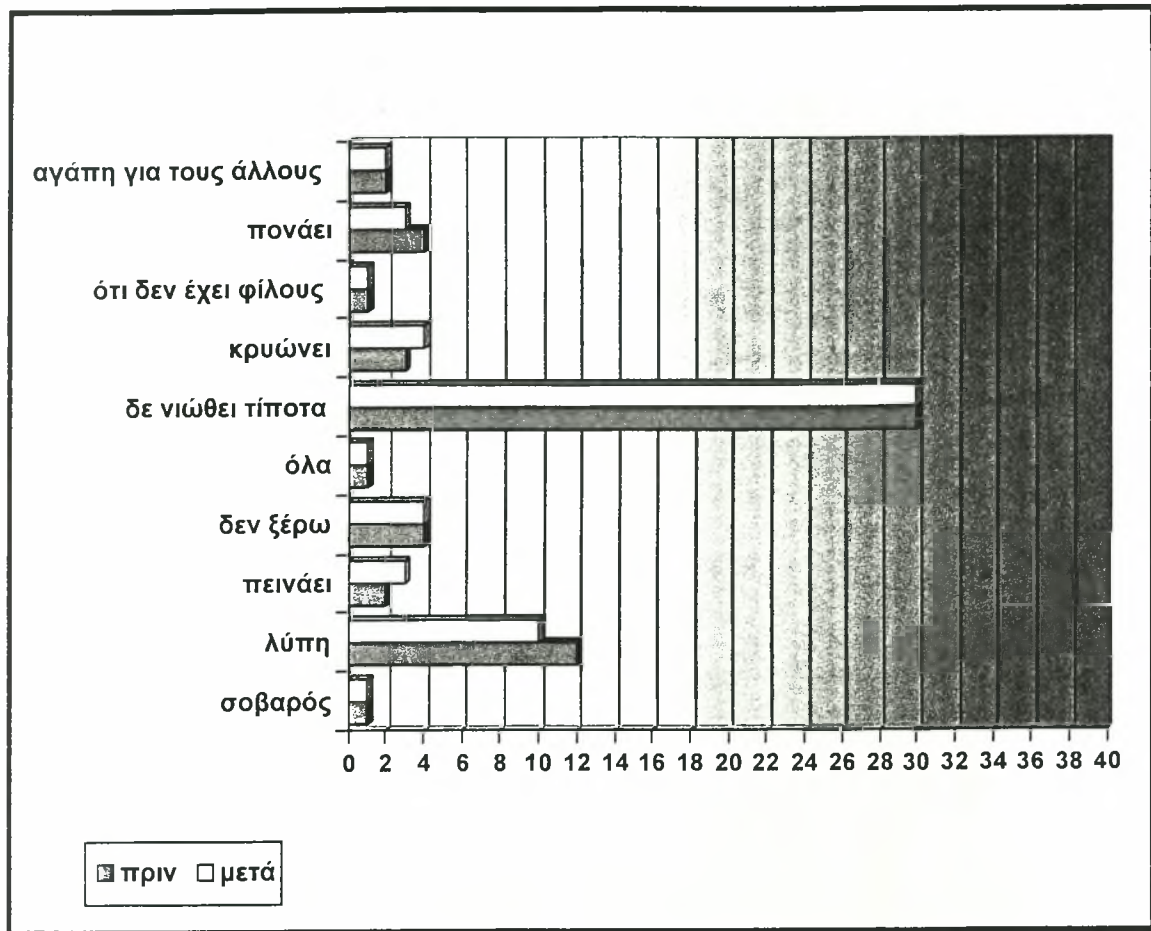
Στην ερώτηση «Γιατί πεθαίνουν οι άνθρωποι;» πήραμε τις εξής απαντήσεις πριν και μετά την αφήγηση της ιστορίας:

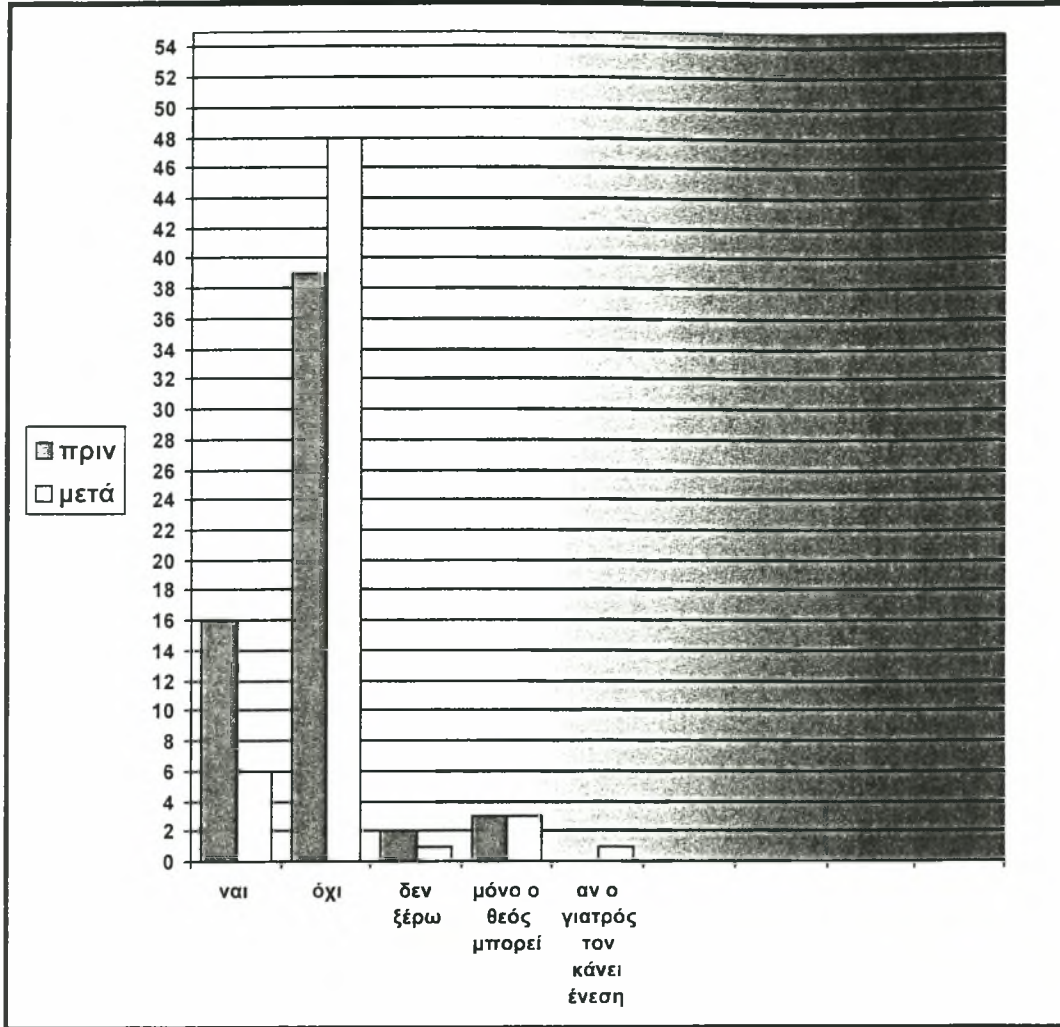
Στην ερώτηση «που πηγαίνουν οι άνθρωποι όταν πεθαίνουν;» πήραμε τις εξής απαντήσεις, πριν και μετά την ανάγνωση της ιστορίας:

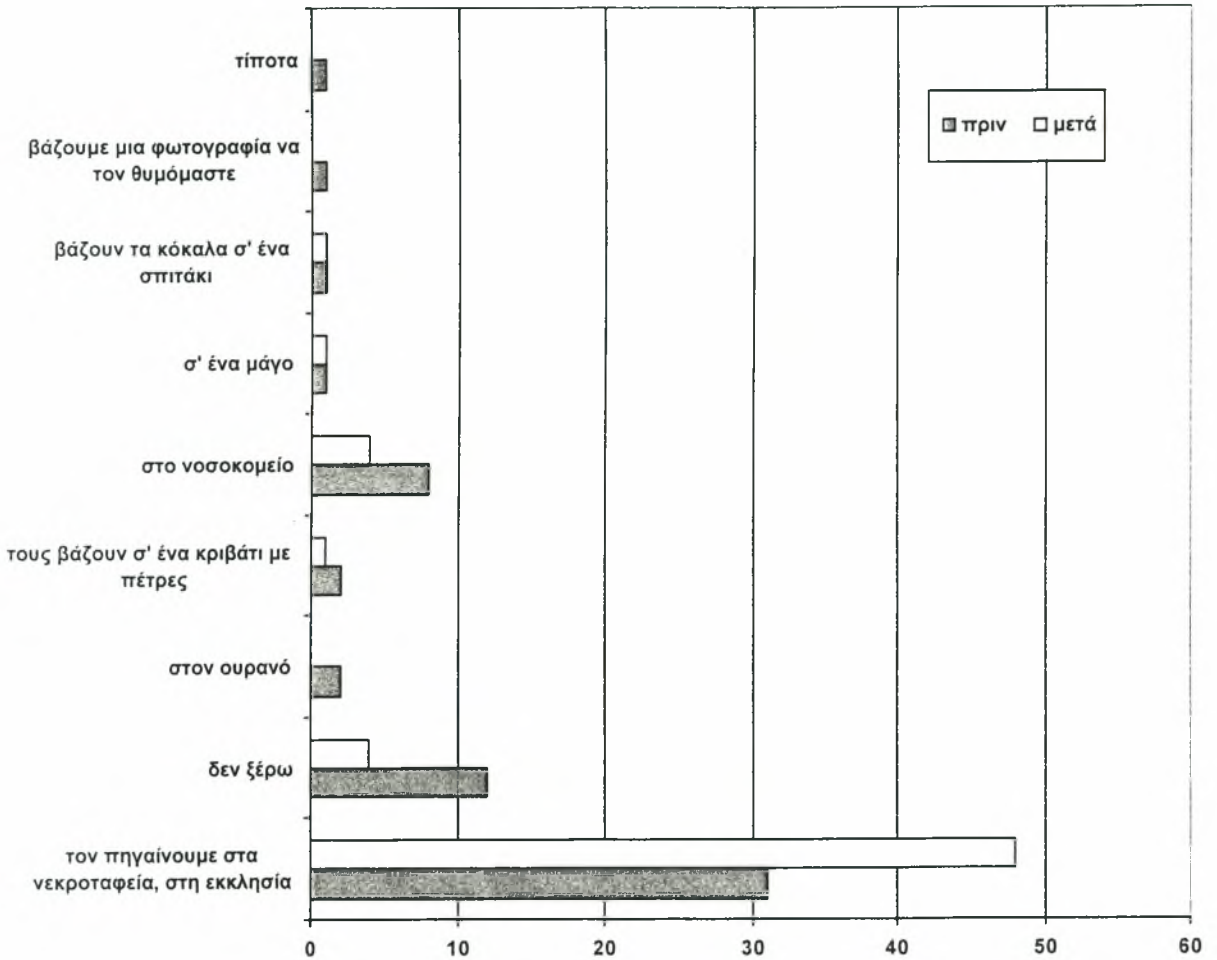
Στην ερώτηση «Πιστεύεις ότι νιώθει κάτι αυτός που έχει πεθάνει;» πήραμε τις εξής απαντήσεις πριν και μετά την ανάγνωση της ιστορίας:

Στην ερώτηση «Πιστεύεις ότι αυτός που έχει πεθάνει μπορεί να ξαναζωντανέψει;» πήραμε τις εξής απαντήσεις πριν και μετά την αφήγηση της ιστορίας:

Στην ερώτηση «Τι κάνουμε αυτόν που έχει πεθάνει;» πήραμε τις εξής απαντήσεις πριν και μετά την αφήγηση της ιστορίας:

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Από τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώνουμε ότι η ιστορία επηρέασε τις αντιλήψεις των παιδιών για το θάνατο.

Στην ερώτηση «Γιατί πεθαίνουν οι άνθρωποι ή τα ζώα ή όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί;», μετά την ανάγνωση της μικρής ιστορίας, το 64% των παιδιών διαφοροποίησαν την απάντησή τους σύμφωνα με την αντίστοιχη «απάντηση» που δίνει η ιστορία. Στην ιστορία αναφέρεται ότι ο Ποντικούλης πέθανε επειδή ήταν γέρος και πιθανόν να αρρώστησε. Παρατηρούμε ότι τα παιδιά ενώ είπαν πολλούς λόγους που μπορεί να πεθάνει κάποιος, για παράδειγμα από φωτιές, σκοτώνονται κτλ, εντούτοις μετά την ανάγνωση της ιστορίας μεγάλο ποσοστό υιοθέτησε την αιτία θανάτου που δίνει το βιβλίο.

Στην ερώτηση «Τι κάνουμε αυτόν που έχει πεθάνει;», μετά την ανάγνωση της μικρής ιστορίας, το 45% των παιδιών διαφοροποίησαν την απάντησή τους σύμφωνα με την αντίστοιχη «απάντηση» που δίνει η ιστορία.

Παρατηρούμε ότι τα παιδιά δίνουν διάφορες απαντήσεις, «δεν τον κάνουμε τίποτα, τον αφήνουμε εκεί», «τον πάμε σ' ένα μάγο», «στο γιατρό», «σ' ένα πέτρινο σπίτι» και κάποια παιδιά αναφέρουν σωστά ότι τους θάβουμε. Μετά την ανάγνωση της ιστορίας, διαπιστώνουμε ότι το 80% των παιδιών απαντούν, ότι τους νεκρούς τους θάβουμε, αυτό δηλαδή που μας λέει και το βιβλίο.

Στην ερώτηση «Πιστεύεις ότι αυτός που έχει πεθάνει μπορεί να ξαναζωντανέψει;», μετά την ανάγνωση της μικρής ιστορίας, το 24% διαφοροποίησαν την απάντησή τους σύμφωνα με την αντίστοιχη «απάντηση» που δίνει η ιστορία. Στο βιβλίο ο ήρωας τονίζει ότι ο Ποντικούλης που πέθανε δεν θα ξαναζωντανέψει. Παρατηρούμε λοιπόν ότι τα παιδιά δέχονται την άποψη του ήρωα της ιστορίας. Υπάρχει όμως και

ένα ποσοστό (6,5%) το οποίο πιστεύει ότι ο θεός ή ο γιατρός μπορεί να δώσει ξανά ζωή στο νεκρό, όπως ο Χριστός που ανήστησε το Λάζαρο. Το γεγονός ότι τρία παιδιά από τα 60 που πήραν μέρος στην έρευνα αναφέρουν τον Λάζαρο, ως ένα νεκρό που ζωντάνεψε, οφείλεται στο γεγονός ότι τα παιδιά ρωτήθηκαν μια εβδομάδα μετά το Πάσχα και ήταν επηρεασμένα από θρησκευτικές αντιλήψεις.

Είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι στο βιβλίο «Αντίο Ποντικούλη» που χρησιμοποιήθηκε στην έρευνα δεν αναφέρει «πού πηγαίνουν αυτοί που πεθαίνουν»(ερώτηση 2). Ωστόσο τα παιδιά εκφράζουν τις απόψεις τους και σε πολλές περιπτώσεις στη δεύτερη συνέντευξη αλλάζουν άποψη στην ερώτηση αυτή. Μετά την ανάγνωση της μικρής ιστορίας, το 32% των παιδιών διαφοροποίησαν την απάντησή τους.

Οι συνηθέστερες απαντήσεις ήταν «στον τάφο», «στον ουρανό», «στο Θεό».

Όσον αφορά την ερώτηση «Πιστεύεις ότι νιώθει κάτι αυτός που έχει πεθάνει», παρατηρούμε ότι τα παιδιά δεν διαφοροποίησαν σημαντικά τις απαντήσεις τους, μόνο το 19% των παιδιών διαφοροποίησαν την απάντησή τους.

Στην ιστορία ο ήρωας βάζει ένα μπλουζάκι στον Ποντικούλη για να μη κρυώνει και φαγητό, γεγονός που εξηγεί τη μικρή έστω αύξηση των απαντήσεων, ότι ο νεκρός πεινάει και κρυώνει. Επίσης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα παιδιά δεν διαφοροποίησαν σημαντικά τις απαντήσεις τους γιατί δεν δίνεται ξεκάθαρη απάντηση στο βιβλίο.

Όσον αφορά τις ζωγραφιές των παιδιών, τα παιδιά προτίμησαν κυρίως τη σκηνή που βάζουν τον Ποντικούλη στο κουτί και τον θάβουν στην αυλή (8/16 = 50%), και τη σκηνή που ο ήρωας της ιστορίας κρατά στα χέρια

του το νεκρό Ποντικούλη ($7/16 = 44\%$), ενώ ένα κοριτσάκι το οποίο μάλιστα βρισκόταν σε κατάσταση πένθους καθώς πρόσφατα σκοτώθηκε ο πατέρας της, ζωγράφισε μόνο ένα καφέ κουτί και τίποτα άλλο. Μετά από παρότρυνση της νηπιαγωγού έβαλε και λίγο πράσινο, για χορταράκι.

Τα παιδιά έβαλαν πολλά χρώματα στα σχέδιά τους και αξίζει να σημειωθεί ότι κανένα παιδί δεν ζωγράφισε λυπημένα προσωπάκια, αν και το θέμα είναι τέτοιο και μάλιστα στο βιβλίο ο εικονογράφος αφιερώνει ολόκληρο δισέλιδο δια να παρουσιάσει το μικρό ήρωα που κλαίει με πολλά δάκρυα.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την θεωρητική προσέγγιση του θέματος, την ανάλυση των εικονογραφημένων παιδικών βιβλίων που αναφέρονται στο θάνατο, αλλά και από την έρευνα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα συμπεράσματα που προκύπτουν είναι ενθαρρυντικά. Διαπιστώσαμε ότι στην Ελλάδα ολοένα και περισσότερα βιβλία για παιδιά κυκλοφορούν με θέμα το θάνατο ως φυσική κατάληξη, αλλά και βιβλία που εστιάζουν στη διαχείριση του πένθους.

Διαπιστώνουμε επίσης ότι τα βιβλία αυτά είναι προσεγμένα και κατάλληλα για τις ηλικίες στις οποίες απευθύνονται. Αποτελούν ένα πολύ καλό μέσο για να ενημερωθούν τα παιδιά για το θάνατο και να ξεκινήσει μια συζήτηση μεταξύ του παιδιού και του ενήλικα. Αποτελούν επίσης έργα τέχνης και προσφέρουν στους αναγνώστες αισθητική απόλαυση.

Μέσα από την έρευνα μας διαπιστώσαμε ότι τα βιβλία αυτά, όντως, μπορούν να προετοιμάσουν τα παιδιά για ένα αντίστοιχο γεγονός και να τα ενημερώσει γι' αυτό καθώς είδαμε ότι τα παιδιά διαφοροποίησαν σε πολλές περιπτώσεις τις απαντήσεις τους μετά την ανάγνωση της ιστορίας.

Συνεπώς, τα βιβλία αυτά είναι ένα πολύ καλό «εργαλείο» στα χέρια των εκπαιδευτικών και των γονέων και για τα παιδιά ένα πολύ χρήσιμο και ενδιαφέρον «παιχνίδι» που μπορούν να «παίξουν» μ' αυτό με διάφορους τρόπους: να το διαβάσουν, να το αφηγηθούν να «διαβάσουν» τις εικόνες, να το δραματοποιήσουν, και μέσω όλων αυτών να ενημερωθούν, να ψυχαγωγηθούν και να προετοιμαστούν για ένα τέτοιο γεγονός.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το γεγονός ότι κυκλοφορούν στην ελληνική αγορά βιβλία με θέματα που μέχρι πριν δέκα χρόνια ήταν θέμα «ταμπού» για την παιδική λογοτεχνία, όπως είναι το θέμα του θανάτου αλλά και πολλά άλλα, είναι ένα ενθαρρυντικό στοιχείο. Τα παιδιά θέλουν να μαθαίνουν την αλήθεια, για ότι συμβαίνει γύρω τους και η παιδική λογοτεχνία έχει τον καλύτερο τρόπο για να περάσει στα παιδιά τα κατάλληλα μηνύματα με τον κατάλληλο τρόπο... μέσα από τα χρώματα, τις εικόνες και τις εικονοπλαστικές προτάσεις...

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αναγνωστόπουλος Β.Δ.,(1987). *Θέματα παιδικής λογοτεχνίας Α΄ Ανιχνεύσεις*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Αναγνωστόπουλος Β.Δ., Δελώνης Α., (1984). *Παιδική λογοτεχνία και σχολείο*. Αθήνα : Πατάκης
- Αναγνωστόπουλος Β.Δ.,(2004). *Τάσεις και εξελίξεις της παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα : Οι εκδόσεις των Φίλων
- Αναγνωστόπουλος Χ.,(1996). *Ιστορίες της σιγανής βροχής*. Αθήνα : Καστανιώτης
- Ανδρουτσοπούλου, Α. (1998). *Η επιλογή των σύγχρονων ιστοριών για παιδιά ως βιβλιοθεραπευτικών μέσων: Σκεπτικό και εφαρμογές*. Διαδρομές 49,12-17
- Ασωνίτης, Π., (2001). *Η εικονογράφηση στο βιβλίο παιδικής λογοτεχνίας*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Βαλάση Ζ.,(2001). *Εισαγωγή στη μελέτη της Λογοτεχνίας και των Βιβλίων για Παιδιά Μικρό Πανόραμα*. Αθήνα : Ελληνικά γράμματα
- Βάρβογλη Λ. *Όταν το παιδί πενθεί την απώλεια ενός αγαπημένου προσώπου*. <http://health.in.gr>
- Γιαννικοπούλου Α., (1995). *Κριτήρια επιτυχημένης εικονογράφησης παιδικών βιβλίων*. Διαδρομές 34, 210-213
- Γιαννικοπούλου Α.,(2005), *Όταν ο θάνατος γίνεται λέξεις και χρώματα στα εικονογραφημένα παιδικά βιβλία*, Σύγχρονο Νηπιαγωγείο 48, 76-83
- Δελώνης Α., (1991). *Βασικές γνώσεις για το παιδικό και νεανικό βιβλίο*. Αθήνα: Σύγχρονο σχολείο

- Δελώνης Α.,(1986). *Ελληνική παιδική λογοτεχνία*. Αθήνα : Ηράκλειτος,
- Ευθυμιάδη Ν., (1993).*Τρυφερός θάνατος*.Αθήνα : Εστία
- Καμπέρη Ε.,(2005). *Ο ρόλος του/ της νηπιαγωγού στην εξοικειώσει των παιδιών με την απώλεια*. Σύγχρονο Νηπιαγωγείο 48,84-88
- Κανατσούλη Μ., *Εικονογράφηση στο παιδικό λογοτεχνικό βιβλίο: μια διαφορετική προσέγγιση των στοιχείων της αφήγησης σε μια λογοτεχνική ιστορία*, στο Αποστολίδου, Χοντολίδου, (2002). *Λογοτεχνία και εκπαίδευση*. Αθήνα: Τυπωθήτω
- Κιτσαράς Γ., (1994). *Αναγνωστικές «προτιμήσεις» παιδιών ηλικίας 3. ½ -8 ετών*, Διαδρομές 34,158-161
- Λεονταρή Α.,(2006). *Παιδιά και πένθος*, Επιστημονική επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρίας Βορείου Ελλάδος, τόμος 4, 283 –299.
- ΛεΣαν Ε.,(1982), *Μαθαίνοντας να λέμε αντίο στο γονιό που χάνεται*, Θυμάρι, Αθήνα
- Μανιάτη Ε., Φραντζή Α., (2005), *Για να μην πάψουν τα παιδιά να χτίζουν πύργους στην άμμο: ένας σχεδιασμός για τη δημιουργική αξιοποίηση της λογοτεχνίας*, Γέφυρες, τ. 24
- Μιχαλοπούλου Κ.,(1997). *Η επίδραση των παραμυθιών στο παιδί προσχολικής ηλικίας* , Διαδρομές 46, 102-105
- Μπέτελχαϊμ Μ., (1995). *Η γοητεία των παραμυθιών. Μια ψυχαναλυτική προσέγγιση*. Αθήνα: Γλάρος
- Μπριζίτ Λαμπέ, Μισέλ Πυές,(2002). *Γεύση από φιλοσοφία: Η ζωή και ο θάνατος*, Άγκυρα ,Αθήνα
- Nicole Loraux, (1995). *Βίαιοι θάνατοι γυναικών στην τραγωδία*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

- Παπαδάτου, Δ., (1999), «Το παιδί μπροστά στην και στο θάνατο» στο: Νίλσεν Μ., Παπαδάτου Δ. (επιμ.), *Όταν η χρόνια αρρώστια και ο θάνατος αγγίζουν τη σχολική ζωή.* (σ. 15-25) , ΥΠΕΠΘ, Β΄ ΚΠΣ, Αθήνα
- Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου Λ.,(1983). *Μιλώντας για τα παιδικά βιβλία*, Αθήνα : Καστανιώτης
- Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου Λ.,(1990). *Η παιδική λογοτεχνία στην εποχή μας*, Αθήνα : Καστανιώτης
- Πρεβεζάνου Β.,(2005). *Παιδί και θάνατος : Αντιμετωπίζοντας την απώλεια*, Σύγχρονο Νηπιαγωγείο 48, 90-94
- Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, Λ. (1995). *"Όπως και στ' αηδόνια ..."* - Για την Παιδική Λογοτεχνία Χωρίς Ψευδαισθήσεις. Αθήνα : Πατάκης
- Ρολίνα Σουρ & Σίλα Μίλερ(επιμέλεια),(1997). *Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεία παιδιών, εφήβων και των οικογενειών τους*. Αθήνα : Καστανιώτης
- Ρομειν Τρεβορ,(2004), *Τι στην ευχή να κανείς αν χάσεις κάποιον που αγαπάς;.* Αθήνα: Κέδρος
- Σκιαδαρέση Ε., (1999), *Άτροτος ή Η ζωή και ο θάνατος της Βενετίας Δαπόντε*. Αθήνα: Πατάκης
- Σπινκ, (1990). *Τα παιδιά ως αναγνώστες*. Αθήνα : Καστανιώτης
- Τσιλιμένη Τ.,(2002).*Οι μικρές ιστορίες κατά την εικοσαετία 1970-1990*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Ψαράκη Β., Ανδρικόπουλος Ν., Ζαραμπούκα Σ., (1999). *Σκέψεις για την εικονογράφηση στο παιδικό βιβλίο*. Διαδρομές 53,16-23
- Ριμπερό Κ., *Όταν ο παππούς φεύγει*, Μεταίχμιο, Αθήνα (βιβλίο για παιδιά ανω των 10 ετών με θέμα το θάνατο)

- Heike Baum,(2003), *Η γιαγιά πήγε στον ουρανό;* . Αθήνα: Θυμάρι

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Abrams Rebecca, Dora Black, *When parents die, Learning to live with the loss of a parent*, Routledge.
- Addresses K., (1991), *Talking to children about death*, ADEC annual meeting
- Karen Lowton & Irene Higginson, (2003),*Managing bereavement in the classroom: a conspiracy of silence?*,*Death studies*, 27: 717- 741
- Maggie Jackson & Jim Colwell, *Talking to children about death*, *Mortality*, Vol. 6, No. 3, 2001
- Zolten K. & Long N. (1997), *How to talk to children about death.*, www.parenting-ed.org

Μικρές ιστορίες που αναφέρονται στο θάνατο για παιδιά ηλικίας 4/10 ετών

- Λάουμπε Ζ., (2000), *Ο παππούς πετάει*. Αθήνα: Κάστωρ
- Πέτροβιτς- Ανδρουτσοπούλου Λ.(2004). *Το λουλουδόπαιδο*. Αθήνα: Μίνωας
- Harris R.H. (2003). *Αντίο Ποντικούλη*. Αθήνα: Νίκας
- Ζορμπά- Ραμμοπούλου Β., (2003). *Ο παππούς του Ρόκο*. Αθήνα: Μικρή Μίλητος
- Ann de Bode & Rien Broere, (2000). *Παππού θα σε θυμάμαι πάντα*. Γλαύκη
- Γκρέι Ν.,(1999). *Ο Μελένιος και ο παππούς που έφυγε*. Αθήνα: Ψυχογιός

- Πλαχούρης Γ., (2004). *Το φύλλο που δεν ήθελε να πέσει , Όταν η αγάπη έλιωσε την παγωνιά του χειμώνα*. Αθήνα: Άγκυρα
- Μπουσκάλια Λ. (1991). *Η πτώση του φύλου που το έλεγαν Φρέντυ*. Αθήνα: Γνώση
- Susan Varley, (2004). *Τα δώρα του κυρ Μενέλαου*. Αθήνα: Μέριμνα
- Λοίζου Μ., (2002). *Ο αθάνατος γαιδαράκος* Αθήνα: Πατάκης
- Ηλιόπουλος Β. (2004). *Στο μυστικό κήπο της μαρμαρωμένης νεράιδας από τη σειρά Στον κήπο με τα παραμύθια*. Αθήνα: Ε.Ψ.Υ.Π.Ε

Ιστοσελίδες

- www.parenting-ed.org
- www.merimna.org
- www.death studies.uk
- <http://health.in.gr/news/article>
- [http:// kidshealth.org/parent/emotions/feelings/death.html](http://kidshealth.org/parent/emotions/feelings/death.html)
- <http://www.ext.nodak.edu/extpubw//yf/famsci/fw441w.htm>
- <http://www.hospicenet.org/html/talking.html>
- [www. Mortality. Uk](http://www.Mortality.Uk)
- <http://about.com>. Personal expression: Grief by Ronna Smith
- [http:// www.cfc-efc. htm](http://www.cfc-efc.htm) : Helping children understand death

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα

Προκαταρκτικές ερωτήσεις

7. Γιατί πεθαίνουν οι άνθρωποι ή τα ζώα ή όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί;
8. Πού πηγαίνουν αυτοί όταν πεθαίνουν;
9. Πιστεύεις ότι νιώθει κάτι αυτός που έχει πεθάνει; (κρύο, ζέστη, χαρά, λύπη)
10. Πιστεύεις ότι αυτός που έχει πεθάνει μπορεί να ξαναζωντανέψει;
11. Ξέρεις κάποιον δικό σου που έχει πεθάνει;
12. Τι κάνουμε αυτόν που έχει πεθάνει;

Ερωτήσεις περιεχομένου στην ιστορία «Αντίο Ποντικούλης»

1. Γιατί δε γαργαλήθηκε ο Ποντικούλης; Τι έπαθε;
2. Τι ένιωσε ο Πέτρος όταν κατάλαβε ότι ο Ποντικούλης πέθανε;
3. Γιατί πέθανε ο Ποντικούλης;
4. Τι αποφάσισαν να κάνουν το σώμα του Ποντικούλη αφού είχε πεθάνει;
5. Τι έβαλε ο Πέτρος στο κουτί του Ποντικούλη; Γιατί;
6. Πιστεύετε ότι θα ξαναζωντανέψει ο Ποντικούλης;

Απομαγνητοφώνηση απαντήσεων των παιδιών

Όνομα ηλικία	A	B
1. Γιατί πεθαίνουν οι άνθρωποι ή τα ζώα ή όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί;		
2. Πού πηγαίνουν αυτοί όταν πεθαίνουν;		
3. Πιστεύεις ότι νιώθει κάτι αυτός που έχει πεθάνει;(κρύο, ζέστη, χαρά, λύπη)		
4. Πιστεύεις ότι αυτός που έχει πεθάνει μπορεί να ξαναζωντανέψει;		
5. Ξέρεις κάποιον δικό σου που έχει πεθάνει;		
6. Τι κάνουμε αυτόν που έχει πεθάνει;		

Όπου Α είναι οι αρχικές απαντήσεις των παιδιών και όπου Β είναι οι απαντήσεις των παιδιών μετά την ανάγνωση του παραμυθιού.

Ειρήνη νήπιο	A	B
1	Οι άνθρωποι όταν είναι πόλεμος και τα ζώα τα σκοτώνουν οι κυνηγοί	Γεράζουν

2	Στα μνήματα	Στα μνήματα
3	Νιώθει σοβαρός	Νιώθει σοβαρός
4	Ναι μπορεί ,μια φορά ένας παππούς πέθανε, ζωντάνεψε αλλά επειδή ήταν άρρωστος ξαναπέθανε.	Όχι
5	Μόνο κάτι παππούδες στο χωριό	κάτι παππούδες στο χωριό
6	Τον πάνε στην εκκλησία να τον διαβάσουνε και μετά τον πάνε στα μνήματα	Τον πάνε στην εκκλησία να τον διαβάσουνε και μετά τον πάνε στα μνήματα

Αγαθή προνήπιο	A	B
1	σκοτώνονται	Γεράζουν και πεθαίνουν
2	Στο χώμα	Στο χώμα
3	Είναι λυπημένος	Είναι λυπημένος
4	Όχι	Όχι
5	Δεν ξέρω	Όχι
6	Δεν ξέρω	Στο χώμα

Μαριαλένα προνήπιο	A	B
1	Γίνονται γιαγιάδες	Από την αρρώστια τους
2	Στον ουρανό	Στον ουρανό
3	Πεινάει	Κλαίει
4	Δεν ξέρω	Ναι , ε όχι
5	Ξέρω μερικές γιαγιάδες	Τη γιαγιά Νίνα
6	Πάει στον ουρανό	Τους θάβουν στο χώμα

Ιάκωβος προνήπιο	A	B
1	Σκοτώνονται επειδή έρχονται οι δεινόσαυροι	Από τους δεινόσαυρους και γεράζουν
2	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω
3	Βλέπει όνειρο ότι είναι λυπημένος	Λύπη νιώθει
4	Δε μπορεί	Όχι
5	όχι	Όχι
6	Δεν ξέρω	Στο χώμα

Αντρέας προνήπιο	A	B
1	Πεθαίνουν γιατί σταματάει η καρδιά τους	Σταματάει η καρδιά τους
2	Δεν ξέρω	Πάνε στον ουρανό
3	πεινάνε	Νιώθουν κρύο, πεινάνε, όλα . Όμως μερικοί δεν το κάνουν αυτό. Δε νιώθουν τίποτα.
4	Όχι	Όχι
5	Όχι	Πεθαίνουν όλοι
6	Τους κλείνουν σ' ένα κρεβάτι με πέτρες	Πηγαίνουν στην εκκλησία για είναι καλά

Γιάννης προνήπιο	A	B
1	σκοτώνονται	Αν είναι κάποιος άρρωστος και κοιμηθεί, μετά θα πεθάνει. και τα ζώα πεθαίνουν αν δεν έχουν φαγητό.
2	Στον τάφο	Στον τάφο
3	Λυπημένος νιώθει	Νιώθει στενοχώρια
4	Όχι	Όχι δε γίνεται, οι πεθαμένοι δεν ξαναζωντανεύουν μόνο αν τους δώσει ο θεός...
5	Ο Χριστός	Ένας σκύλος στο χωριό

6	Τον θάβουμε	Τον θάβουμε
---	-------------	-------------

Φίλιππος προνήπιο	A	B
1	Σκοτώνονται σε πολέμους	Γεράζουν, σκοτώνονται
2	Στον ουρανό, στον παράδεισο	Στον παράδεισο
3	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω
4	όχι	Όχι
5	Όχι, ε η θεία της κυρίας Σοφίας...	Όχι
6	Τον πηγαίνουνε στον τάφο	Τους θάβουν

Χρήστος νήπιο	A	B
1	Επειδή οι άνθρωποι σκοτώνουν τα ζώα και τα ζώα τους ανθρώπους	Σκοτώνονται από τους εγκληματίες ή γεράζουν
2	Στα νεκροταφεία	Τον θάβουμε
3	Νιώθει άσχημα, λυπημένος	Πιστεύω πως όχι
4	Τα παλιά χρόνια ο Χριστός τους ζωντάνευε, τώρα όχι	Εγώ λέω πως δε γίνεται
5	Όχι	Ίσως να ξέρω, ίσως και να μη ξέρω
6	Τον θάβουν σ' ένα τάφο	Τον θάβουν στο χώμα

Παναγιώτης προνήπιο	A	B
1	Δεν ξέρω	Αρρωσταίνουν
2	Τα ζώα στη φωλιά	Στο νοσοκομείο

	τους, οι άνθρωποι στο νοσοκομείο	
3	Κρυώνει	Όχι
4	Ναι	Όχι
5	Όχι	Όχι
6	Τον πάνε στο νοσοκομείο	Τον θάβουν

Στέλιος νήπιο	A	B
1	Τα ζώα τα σκοτώνουν, οι άνθρωποι πεθαίνουν αν δεν έχουν παιδιά, τους σκοτώνει κι αν γίνεται πόλεμος	Αν τους σκοτώσουν
2	Πηγαίνουν στα νεκροταφεία	Τους θάβουν
3	Όλο το σώμα του πεθαίνει, δεν κάνει καθόλου αυτά γιατί είναι νεκρός	Όχι τίποτα, τίποτα
4	Όχι,... ο παππούς του Γιάννη	Όχι
5	Το Λάζαρο που τον ανάστησε ο Χριστός	Το Λάζαρο
6	Τον πηγαίνουν στα νεκροταφεία και τον θάβουν	Τον θάβουν στα νεκροταφεία

Κωνσταντίνος προνήπιο	A	B
1	Έτσι πεθαίνουν οι άνθρωποι, όλοι οι άνθρωποι πεθαίνουν	Έτσι πεθαίνουν οι άνθρωποι, όλοι οι άνθρωποι πεθαίνουν
2	Πηγαίνουν στο Λαφαζάνη για να	Πηγαίνουν στο Λαφαζάνη

	γίνουν πάλι καλά	
3	Νιώθει άνθρωπος και κρυώνει λίγο	Όχι
4	Μπορεί να ξαναζωντανέψει	Όχι
5	Ναι έναν άνθρωπο	όχι
6	Τον πηγαίνουν στο Λαφαζάνη για να γίνουν πάλι άνθρωποι	Τον πηγαίνουν στο Λαφαζάνη

Χριστίνα προνήπιο	A	B
1	Περνάνε πολλά χρόνια γι' αυτό	Γιατί περνάνε πολλά χρόνια και τους πάνε στο νοσοκομείο
2	Στο Θεούλη	Στο νοσοκομείο και τον θάβουμε
3	Λυπημένος είναι	Στενοχώρια
4	Όχι	Όχι
5	Όχι	Ένα θείο που ήρθε ο γιατρός και τον πήρε γιατί πέθανε
6	Τον θάβουνε	Τον θάβουνε

Τίνα νήπιο	A	B
1	Από αρρώστια	Γιατί γεράζουν, αν έχουν βαριά αρρώστια
2	Στον ουρανό	Στον ουρανό
3	Όχι	Όχι, τίποτα
4	Όχι	Όχι δε μπορεί
5	Ο παππούς ο Γιώργος	Ο παππούς ο Γιώργος
6	Τον θάβουνε	Τον θάβουνε

Κωνσταντίνος νήπιο	A	B
1	Γιατί δε τους αρέσουν να πολεμάνε και θέλουνε να ζήσουνε και μετά τα ζώα έχει μόνο το μυαλό του να ζήσει και μετά ο άνθρωπος έχει πιο πολύ μυαλό και μετά το σκοτώνει και πηγαίνει σ' άλλο άνθρωπο και πηγαίνει στο σπίτι και φτιάχνει τσάντα	Γιατί όπως ο Ποντικούλης θέλει να ξυπνήσει και δεν ξυπνάει και πέθανε από την πείνα
2	Τους παίρνουν το δέρμα τους τους ανθρώπους	Πηγαίνουν στους κακούς, τους κλέβουν το χρυσάφι και σκοτώνονται
3	Όχι, μόνο αίματα και γρατσουνιές	Όχι
4	Όχι	Όχι
5	Ναι, μια μαμά που με πέθανε και ο παππούς μου και μετά βρήκα άλλη οικογένεια με τη μαμά και το μπαμπά και τον παπού και την γιαγιά και την αδερφή μου την Έμη και μετά χάρηκα πιο πολύ μ' άρεσε, όχι τους άλλους που είχα.	Ναι τη γιαγιά
6	Τον κάνουμε ένεση για να γίνει καλά αλλά δε γίνεται	Τον θάβουμε

Κλέων προνήπιο	A	B
1	Γιατί έρχονται οι μεγάλοι δεινόσαυροι	Γιατί έρχονται οι μεγάλοι δεινόσαυροι
2	Στα σπίτια τους, στο γιατρό για να τους	Στα σπίτια τους

	κάνει καλά	
3	Πάει σ' ένα μάγο για να τον κάνει καλά	Πάει σ' ένα μάγο για να τον κάνει καλά
4	Ναι	Όχι
5	Ο μπαμπάς μου	Όχι
6	Τον πάνω κι αυτόν σ' ένα μάγο	Τον πάνω σ' ένα μάγο

Μαριλίζα νήπιο	A	B
1	Δεν ξέρω	Από τα γεράματα
2	Πηγαίνουν στον ουρανό	Πηγαίνουν στον ουρανό
3	Όχι τίποτα	Τίποτα
4	Όχι	Όχι
5	Όχι	Όχι
6	Δεν ξέρω	Τον θάβουνε στο χώμα

Έφη νήπιο	A	B
1	Από φωτιά, από δηλητήριο και καμιά φορά σκοτώνονται	Γεράζουν ή από φωτιές
2	Στον τάφο	Στον τάφο
3	Ότι δεν έχουν φίλους	Ότι δεν έχουν φίλους
4	Ο Θεός διατάζει το χριστό και ο Χριστός τους ζωντανεύει	όχι
5	Ναι, η γιαγιά μου	Η γιαγιά μου
6	Στον τάφο, μέσα στο χώμα	Πρώτα πεθαίνει, μετά τον βάζουν σ' ένα κουτί και μετά στον τάφο

Δημοσθένης νήπιο	A	B
1	Μεγαλώνουν και γίνονται γέροι	γεράζουν
2	Ψηλά	Στον ουρανό
3	Στεναχωριούνται	Στεναχωριούνται
4	Όχι	Όχι
5	Ο παππούς μου	Ο παππούς μου
6	Τον θάβουνε	Τον θάβουνε

Κωνσταντίνος νήπιο	A	B
1	Από τη φωτιά	Από τη φωτιά
2	Πουθενά	Πουθενά
3	Όχι, τίποτα	Τίποτα
4	Όχι	Όχι
5	Όχι	Όχι
6	Στο νοσοκομείο	Στο χώμα

Στέφανος προνήπιο	A	B
1	Όταν φωνάζουν	Γίνονται γέροι
2	Τον θάβουμε	Στο χώμα
3	Όχι	Όχι
4	Όχι	Όχι
5	Όχι, ...ένας παππούς στο χωριό	Όχι
6	Στο χώμα	Στο χώμα

Δήμητρα νήπιο	A	B
1	Επειδή γίνονται γέροι	Γεράζουν
2	Στον τάφο	Στον τάφο
3	Ναι, πονάει	Πονάει
4	Όχι	Όχι
5	Ο παππούς μου	Ο παππούς μου
6	Στο νοσοκομείο και μετά πεθαίνει	Στον τάφο

Μαριλένα προνήπιο	A	B
1	Γιατί έφτασε η ώρα τους	Έρχεται η ώρα τους στα βαθιά γεράματα και αρρωσταίνουν και πεθαίνουν
2	Στον τάφο	Στο χώμα και μένουν μόνο τα κόκαλα
3	Όχι	Όχι
4	Όχι	Όχι
5	Ο παππούς, η γιαγιά και ο Αντώνης	Ο παππούς, η γιαγιά....
6	Βάζουμε μια φωτογραφία να τον θυμόμαστε	Τον θάβουμε

Δέσποινα προνήπιο	A	B
1	Αρρωσταίνουν γι' αυτό	Γεράζουν και αρρωσταίνουν βαριά, έχουν βαθύ ροχαλητό
2	Στον τάφο	Στον τάφο και τον παίρνει ο Θεούλης
3	Δεν ξέρω, ..στενοχώρια	Όχι γιατί είναι πεθαμένος
4	Όχι	Μόνο ο Θεός μπορεί

5	Μια φίλη του παππού	Μια φίλη του παππού
6	Τον παίρνουν κάτι ειδικοί άνθρωποι και τον πάνε στον τάφο	Στο χώμα

Δημήτρης νήπιο	A	B
1	Γίνονται γέροι	Γεράζουν και πεθαίνουν
2	Τον θάβουμε	Τον θάβουμε
3	Όχι	Όχι
4	Όχι αν δεν τον βοηθήσει ο Θεός	Όχι, μόνο ο Θεός τους ανασταίνει
5	Ο παππούς μου ο Βασίλης που πήγε με τον Αι Βασίλη	Ο παππούς μου ο Βασίλης που πήγε με τον Αι Βασίλη
6	Τον θάβουμε	Τον θάβουμε

Μελίνα νήπιο	A	B
1	Ο άνθρωπος γίνεται γέρος και πεθαίνει	Γεράζουν, αρρωσταίνουν
2	Στο Θεούλη	Στον τάφο και στο Θεούλη
3	Όχι	Όχι
4	Όχι	Όχι
5	Ο παππούς της μαμάς	Ο παππούς
6	Τον θάβουμε ή ο καλός θεούλης τον πάει στον ουρανό	Τον θάβουμε και ο Θεούλης τον παίρνει μαζί του

Ειρήνη νήπιο	A	B
1	Σταματάει η καρδιά τους	Γεράζουν και σταματάει η καρδιά τους
2	Στα μνήματα	Στα μνήματα

3	Τίποτα	Μπορεί να κρυώνει
4	Όχι	Όχι
5	Οι γιαγιάδες	Οι γιαγιάδες μου
6	Βάζουν τα κόκαλά του σ' ένα σπιτάκι	Βάζουν τα κόκαλά του σ' ένα σπιτάκι

Νικολέτα νήπιο	A	B
1	Παγώνει το αίμα και η καρδιά	Γεράζουν
2	Στο χώμα	Στο Θεό
3	Θέλει να δει τα εγγόνια του	Νιώθει αγάπη για τη γυναίκα του, το παιδί του
4	Ναι	Όχι, γίνεται πνεύμα
5	Ο παππούς μου και η γιαγιά μου	Ο παππούς μου και η γιαγιά μου
6	Του ανάβουμε το καντήλι και τον αφήνουμε λίγες ώρες	Τον θάβουμε

Εβελίνα νήπιο	A	B
1	Αρρωσταίνουν και πεθαίνουν ή σκοτώνονται	Αρρωσταίνουν, παγώνει το αίμα τους
2	Στον τάφο	Στο χώμα
3	Ότι τον τρώνε τα ποντίκια	Ότι τον τρώνε τα ποντίκια
4	Όχι γιατί δεν χτυπάει η καρδιά του	Όχι, μόνο ο Χριστός
5	Η προγιαγιά μου επειδή γέρασε και ο προπαππούς επειδή σκοτώθηκε στον πόλεμο	Η προγιαγιά μου επειδή γέρασε και ο προπαππούς επειδή σκοτώθηκε στον πόλεμο

6	Στον τάφο, ανάβουμε τα καντηλάκια	Τον πηγαίνουμε στον τάφο και Ανάβουμε τα καντηλάκια
---	-----------------------------------	---

Μαρία νήπιο	A	B
1	Γεράζουν και πεθαίνουν από τη ζέστη	Σκοτώνονται, γεράζουν
2	Στο Θεούλη	Στο Θεούλη
3	Τίποτα	Τίποτα
4	Όχι	Όχι πεθαίνουν για πάντα
5	Η γιαγιά μου	Η γιαγιά μου
6	Στο νοσοκομείο, αν σταματήσει η καρδιά του είναι πεθαμένος για πάντα	Στο νοσοκομείο και μετά στο χώμα

Ζάνα νήπιο	A	B
1	Γιατί δε γίνεται να ζουν για πάντα	Γεράζουν
2	Στον ουρανό	Στον ουρανό
3	Δυστυχία	Μοναξιά και λύπη
4	Όχι, μόνο αν είναι άγγελος στη γη	Όχι
5	Η προγιαγιά μου	Η προγιαγιά μου
6	Τον θάβουμε σε τάφο	Τον θάβουμε

Νικολέτα προνήπιο	A	B
1	Τους σκοτώνουν στους πολέμους	Παγώνει το αίμα τους
2	Στον τάφο	Στο χώμα
3	Αγάπη για το παιδί τους	Αγάπη για το παιδί του, τη γυναίκα του

4	Όχι	Ναι
5	Απ' το χωριό ένας θείος	Απ' το χωριό ένας θείος
6	Τον πηγαίνουμε στον τάφο	Τον θάβουμε

Θανάσης νήπιο	A	B
1	Πεθαίνουν οι παλιοί	Γεράζουν, όπως ο Ποντικούλης
2	Τους θάβουμε	Τους θάβουμε
3	Όχι	Όχι
4	Όχι	Όχι, ούτε να μιλήσει δε μπορεί
5	Όχι	Όχι
6	Δεν ξέρω	Τον θάβουμε στο χώμα

Γιάννης νήπιο	A	B
1	Πεθαίνουν από την καρδιά τους	Γεράζουν και αρρωσταίνουν
2	Στον τάφο	Τους θάβουμε
3	Τίποτα	Όχι γιατί είναι σκοτωμένοι
4	Όχι	Όχι
5	Άκουσα για κάποιους που έλεγε ο παππούς στη γιαγιά	Άκουσα για κάποιους που έλεγε ο παππούς στη γιαγιά
6	Τον θάβουμε	Τον θάβουμε

Λευτέρης νήπιο	A	B
1	Τους σκοτώνουν	Γεράζουν
2	Στο νοσοκομείο και μετά στο σπίτι	Στον ουρανό
3	Τίποτα	Όχι

4	Ναι	Όχι
5	Όχι μόνο στην τηλεόραση	Όχι
6	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω

Μαριτίνα προνήπιο	A	B
1	Τους σκοτώνουν	Γιατί δεν είναι αθάνατος, θέλει να πεθάνει
2	Στον τάφο	Στον τάφο
3	Τίποτα	Τίποτα
4	Όχι	Όχι
5	Τον παππού	Τον παππού
6	Στον τάφο	Τον πάνε στον τάφο

Παναγιώτης νήπιο	A	B
1	Επειδή γεράζουν και αρρωσταίνουν	Γεράζουν, αρρωσταίνουν
2	Στο τάφο στα νεκροταφεία	Κάνουν μια τρύπα στο χώμα και τον βάζουν στον τάφο
3	Δε νιώθει τίποτα	Όχι, μένει ακίνητος
4	Όχι ποτέ	Όχι
5	Την γιαγιά Άννα	Τη γιαγιά
6	Τον αφήνουμε στον τάφο και φεύγουμε	Τίποτα, τον αφήνουμε στο χώμα

Στέλιος νήπιο	A	B
1	Γιατί δεν τρώνε πολύ φαγητό	Επειδή είναι γέροι και πονάνε
2	Στο Θεό	Στο Θεό
3	Όχι	Όχι
4	Όχι	Όχι

5	Όχι	Όχι
6	Στο νοσοκομείο και τους βάζουν μια μάσκα	Στο νοσοκομείο και τους βάζουν μια μάσκα για να ξαναζωντανέψουν αλλά δε γίνεται

Κωνσταντίνος νήπιο	A	B
1	Γεράζουν	Γεράζουν
2	Στον ουρανό	Στον ουρανό
3	Όχι	Όχι, τίποτα
4	Όχι	Όχι
5	Ο σκύλος και η γιαγιά μου	Ένας σκύλος που είχαμε στο χωριό(.....) και η γιαγιά μου
6	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω

Γιώργος νήπιο	A	B
1	Γιατί τους σκοτώνουν	Γεράζουν, αρρωσταίνουν
2	Στα σύννεφα	Στο Θεούλη
3	Όχι	Πεινάει
4	Ναι μπορεί	Όχι δε γίνεται
5	Τη γιαγιά μου	Τη γιαγιά
6	τίποτα	Τον βάζουν σ' ένα κουτί και μετά στο χώμα

Άγγελος νήπιο	A	B
1	Επειδή υπάρχουν οι κακοί που σκοτώνουν τα ζωάκια και οι άνθρωποι στεναχωριούνται και	Γεράζουν σαν τον Ποντικούλη

	πεθαίνουν	
2	Στον ουρανό	Στο χώμα
3	πονάει	Μάλλον πεινάει
4	μπορεί	Όχι δε γίνεται να ζωντανέψει
5	Όχι	Όχι
6	Πηγαίνει μαζί με τους άλλους νεκρούς	Τον βάζουμε στο χώμα

Βαγγέλης νήπιο	A	B
1	Γιατί όταν γίνονται παππούδες	Γεράζουν και πεθαίνουν απ' την αρρώστια τους.
2	Στο Θεό	Στο χώμα
3	Όχι, είναι νεκρός	Πεινάει και κρυώνει
4	Ναι μπορεί, αν θέλει ο Θεός να τον ζωντανέψει	Όχι
5	Τη μαμά της γιαγιάς	Τη μαμά της γιαγιάς
6	Τους πηγαίνουν στον τάφο.	Ανοίγουν τρύπα στο χώμα και τους θάβουν.

Σοφία νήπιο	A	B
1	Δεν ξέρω	Γεράζουν
2	Δεν ξέρω	Στο χώμα
3	Δεν ξέρω	Κρυώνει
4	μπορεί	Όχι δε γίνεται
5	Όχι	Όχι
6	Δεν ξέρω	Στο κουτί και μετά στο χώμα

Ηρακλής νήπιο	A	B
1	Επειδή σταματάει η καρδιά τους	Επειδή γεράζουν και αρρωσταίνουν
2	Στον ουρανό	Πουθενά
3	Όχι	Όχι τίποτα
4	Ναι μπορούν μερικές φορές	Ε...όχι
5	Όχι μόνο στην τηλεόραση	Όχι
6	Τον πηγαίνουν στον τάφο	Τον παγαίνουν στα νεκροταφεία, και τον βάζουν μέσα στο χώμα

Ματή νήπιο	A	B
1	Δεν ξέρω	Επειδή αρρωσταίνουν πολύ
2	Δεν ξέρω	Στο χώμα
3	Όχι	Όχι
4	Όχι	Όχι
5	Όχι	Όχι
6	Στα μνήματα	Τον βάζουνε στο χώμα και βάζουν μια πινακίδα με το όνομά του

Γεωργία προνήπιο	A	B
1	Γιατί έτσι γίνεται, πεθαίνουν	Γεράζουν, ή αρρωσταίνουν πολύ πολύ βαριά
2	Στα σύννεφα	Στο χώμα
3	Πονάει	Πονάει
4	Ναι	Ναι
5	Όχι	Όχι
6	Δεν ξέρω	Τον βάζουν στο χώμα

Ζωή προνήπιο	A	B
1	Επειδή είναι μεγάλοι	Γίνονται γέροι και αρρωσταίνουν και πεθαίνουν
2	Πουθενά	Πουθενά
3	Όχι	Όχι τίποτα γιατί δε ζει
4	Όχι	Όχι
5	Ναι τις γιαγιάδες μου	Τις γιαγιάδες μου
6	Δεν ξέρω	Τους θάβουνε στο χώμα

Έλλη προνήπιο	A	B
1	Γιατί σταματάνε να ζούνε	Αρρωσταίνουν επειδή είναι γέροι
2	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω
3	Λύπη νιώθει	Λυπημένος
4	Όχι	Όχι
5	Μια θεία	Όχι
6	Δεν ξέρω	Στο χώμα

Αντριάνα προνήπιο	A	B
1	Επειδή πονάνε πολύ και κουράζονται	Αρρωσταίνουν και πονάνε, είναι γέροι
2	Στον ουρανό	Πηγαίνουν στον ουρανό
3	Νομίζω όχι	Όχι
4	Ναι μερικές φορές	Ναι
5	Όχι	Όχι
6	Δεν ξέρω	Στο χώμα

Ελευθερία προνήπιο	A	B
1	Επειδή δεν αναπνέουν	Γεράζουν
2	Στον ουρανό	Στον ουρανό
3	Όχι	Όχι
4	Όχι	Όχι
5	Όχι	Όχι
6	Στον τάφο	Στον τάφο

Δήμος προνήπιο	A	B
1	Σκοτώνονται	Ή σκοτώνονται ή γεράζουν σαν το Ποντικούλη
2	Δεν πάνε πουθενά αφού δε ζούνε	Πουθενά
3	Όχι	Όχι
4	Όχι	Όχι
5	Τον παππού μου	Τον παππού μου
6	Στα νεκροταφεία	Στον τάφο τον πάνε

Νίκος προνήπιο	A	B
1	Γιατί κοιμούνται και μπορεί να μη ξυπνήσουν	Επειδή γεράζουν
2	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω
3	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω
4	Μερικές φορές	Ναι όπως ο Λάζαρος
5	Όχι	Όχι
6	Τους βάζουν σε ένα δωμάτιο με πέτρες	Τους σκεπάζουν με πέτρες και χώματα

Βασίλης προνήπιο	A	B
1	Επειδή τους παίρνει ο Θεούλης	Γεράζουν και γίνονται άρρωστοι
2	Στο Θεούλη	Στο Θεό
3	Λύπη νιώθει	Λύπη
4	Όχι	Όχι
5	Τη γιαγιά	Τη γιαγιά
6	Στα μνήματα	Στα μνήματα

Μάριος προνήπιο	A	B
1	Δεν ξέρω	Γίνονται γέροι και αρρωσταίνουν πολύ
2	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω
3	Όχι	Όχι
4	Ναι	Ναι
5	Όχι	Όχι
6	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω

Λεμονιά προνήπιο	A	B
1	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω
2	Πουθενά	Πουθενά
3	Όχι	Δεν ξέρω
4	Όχι	Όχι
5	Όχι	Όχι
6	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω

Μιχάλης προνήπιο	A	B
1	Γεράζουν και αρρωσταίνουν	Γεράζουν γι αυτό
2	Στον ουρανό	Στον ουρανό
3	Λύπη	Λύπη
4	Όχι	Όχι
5	Τη γιαγιά της μαμάς	Τη γιαγιά της μαμάς
6	Τους βάζουν στον τάφο	Στον τάφο

Αθηνά προνήπιο	A	B
1	Σκοτώνονται οι άνθρωποι και τα ζώα	Σκοτώνονται
2	Στον τάφο	Στον τάφο
3	Όχι	Όχι
4	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω
5	Όχι	Όχι
6	Στο τάφο	Στον τάφο

Χρήστος προνήπιο	A	B
1	Αρρωσταίνουν και πεθαίνουν	Επειδή αρρωσταίνουν
2	Στον ουρανό	Στον ουρανό
3	Δε νιώθει τίποτα	Όχι
4	Όχι δε γίνεται	Δε γίνεται
5	Όχι	Όχι
6	Στα νεκροταφεία	Στον τάφο

Αντώνης προνήπιο	A	B
1	Γεράζουν	Γεράζουν
2	Δεν ξέρω	Πουθενά
3	Κρυώνει	Κρυώνει
4	Ναι	Ναι
5	Όχι	Όχι
6	Στον τάφο	Στον τάφο

Γιάννης προνήπιο	A	B
1	Επειδή είναι άρρωστοι	Είναι πολύ άρρωστοι και μετά πεθαίνουν
2	Στο γιατρό	Στο νοσοκομείο
3	Δεν ξέρω	Δεν ξέρω
4	Όχι	Όχι , μόνο αν τους κάνει ένεση ο γιατρός
5	Όχι	Όχι
6	Στο νοσοκομείο	Στο νοσοκομείο

Γρηγόρης προνήπιο	A	B
1	Σκοτώνονται	Σκοτώνονται
2	Στον ουρανό	Στον ουρανό
3	Όχι	Όχι
4	Όχι	Όχι
5	Στην τηλεόραση είδα	Όχι
6	Στον τάφο	Στα νεκροταφεία

Ζωγραφιές των παιδιών

κατεϊφνα

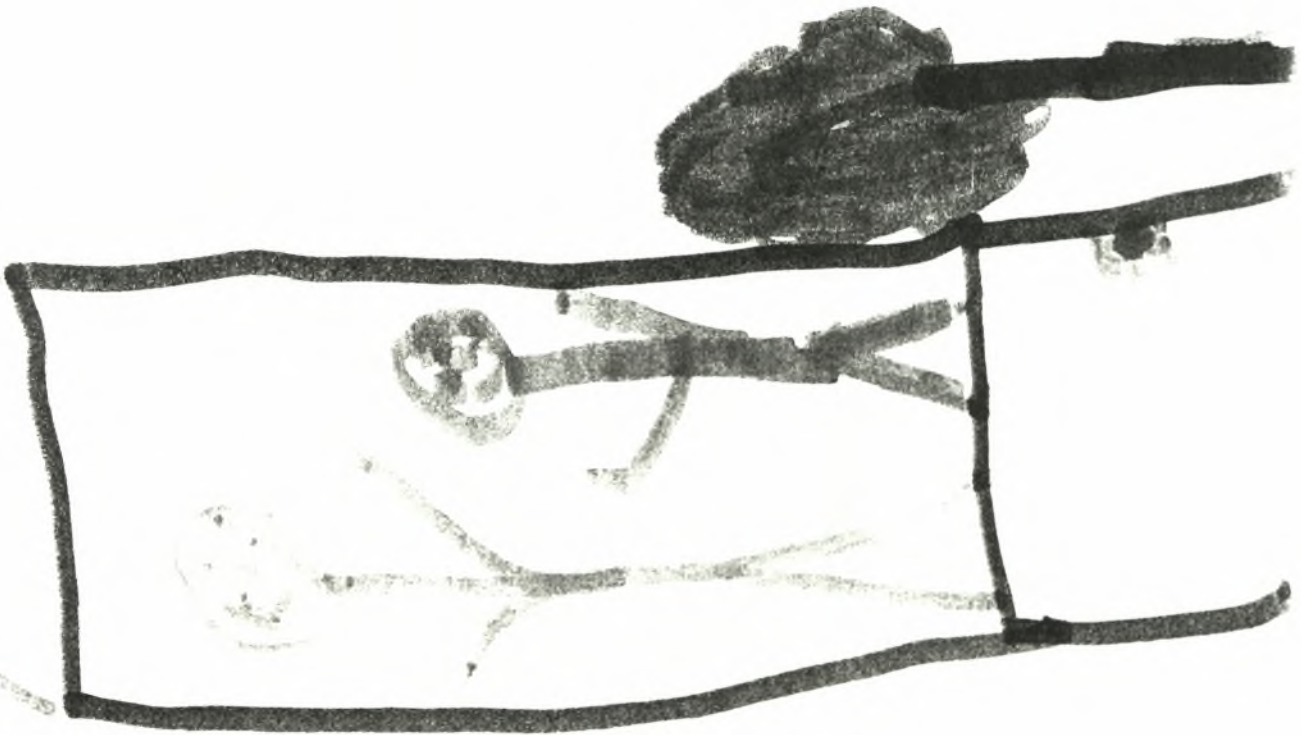

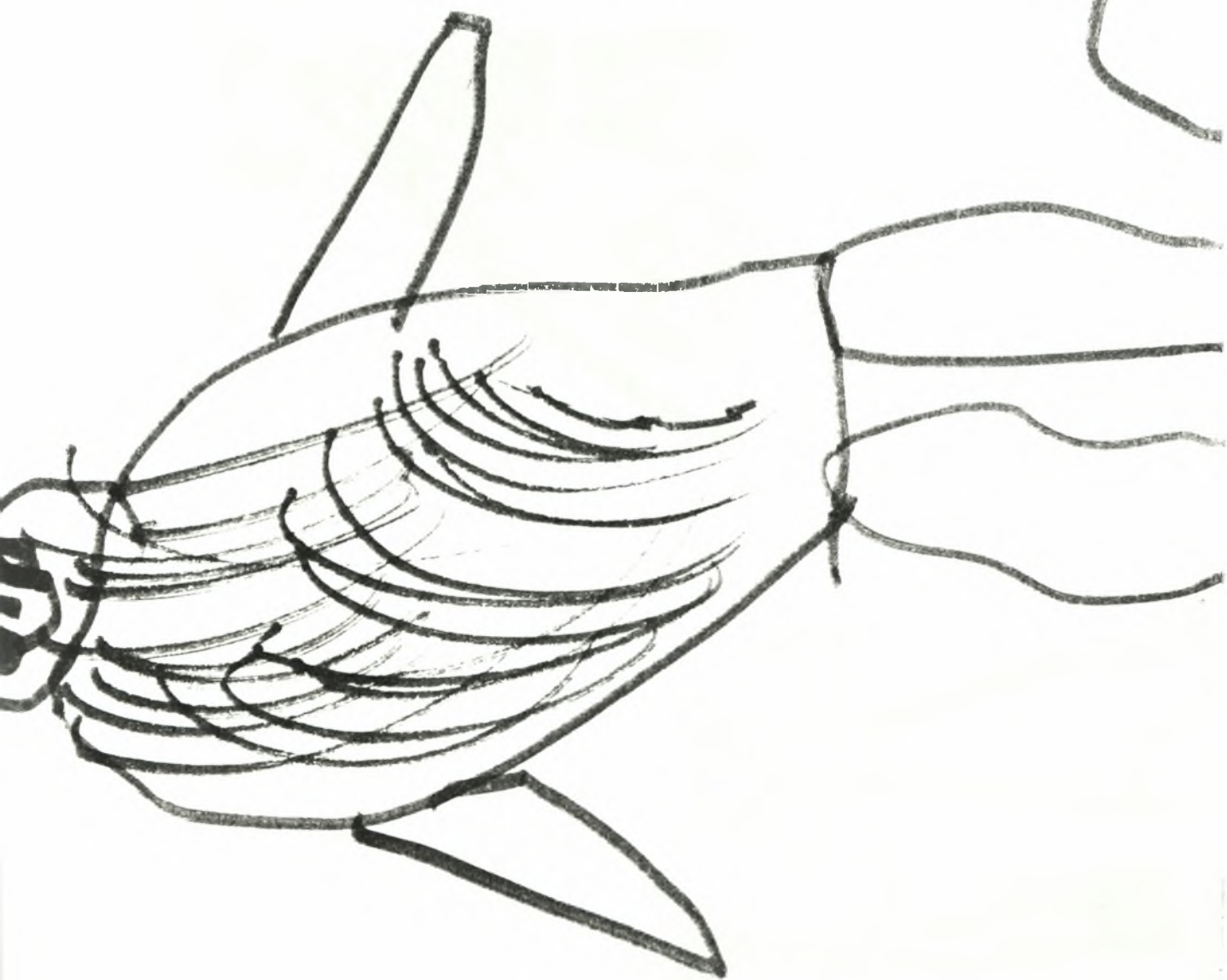

xp 11316

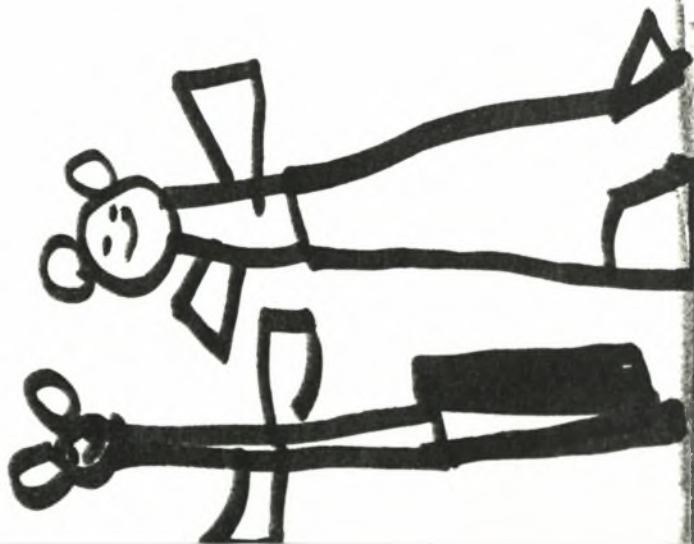
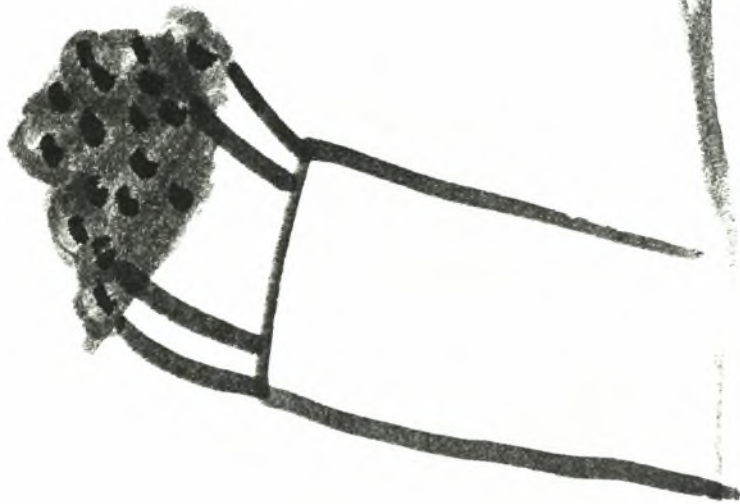

AV

8 P 3 9 2

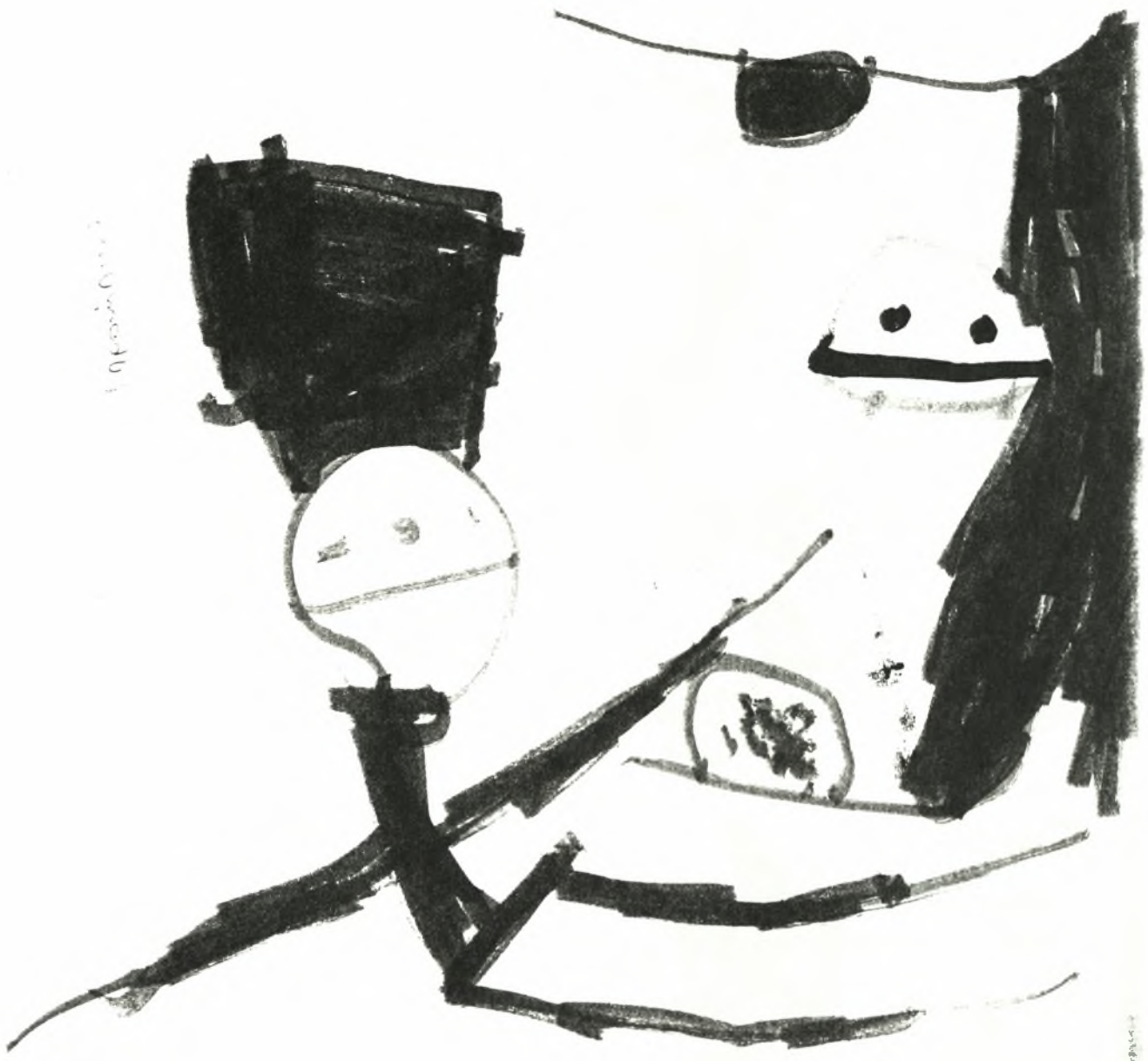
проектно

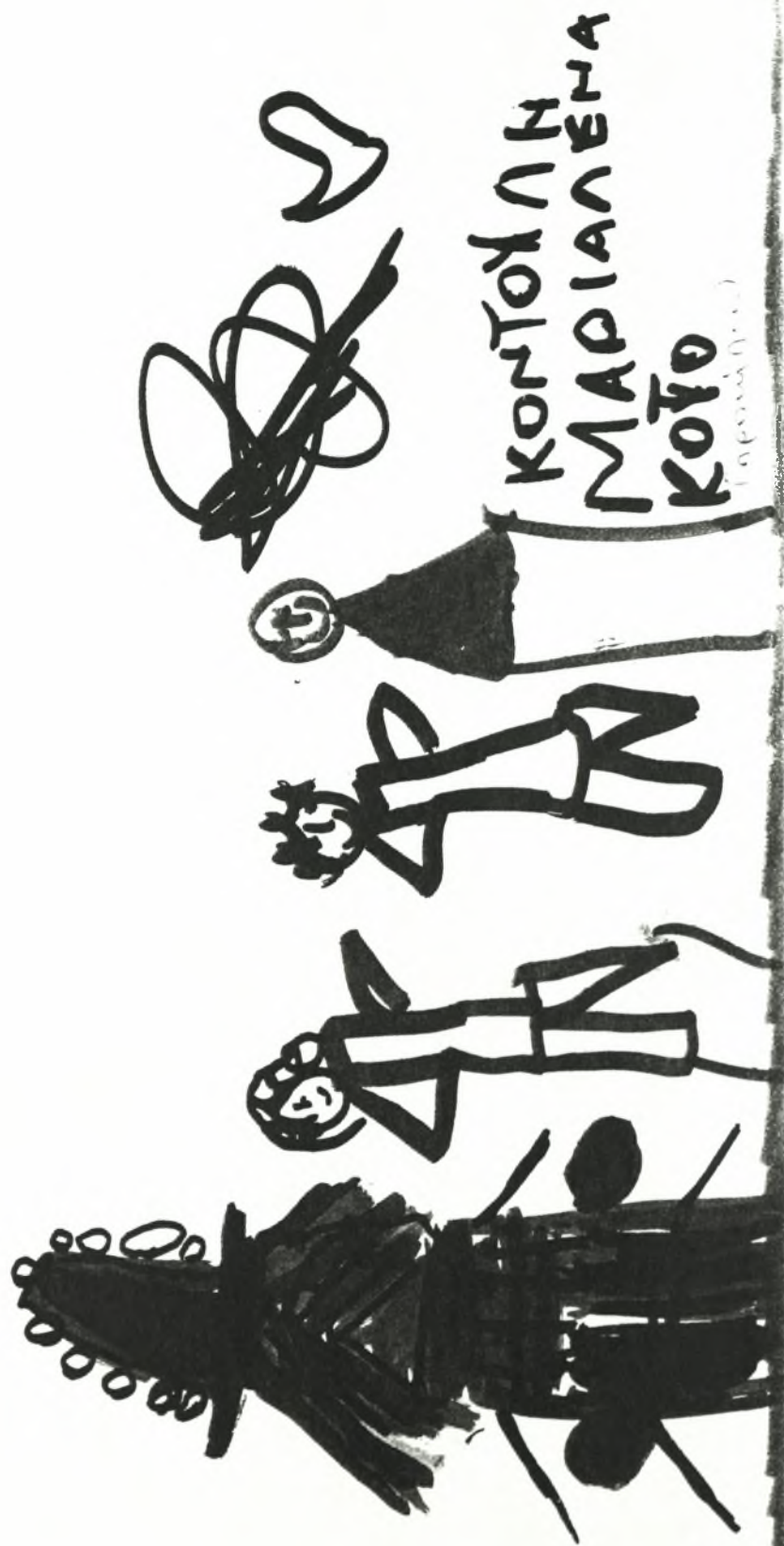
laxus
spindel

19/05/2012

МАРИАМА МАРИАМА МАРИАМА МАРИАМА МАРИАМА МАРИАМА МАРИАМА МАРИАМА МАРИАМА МАРИАМА

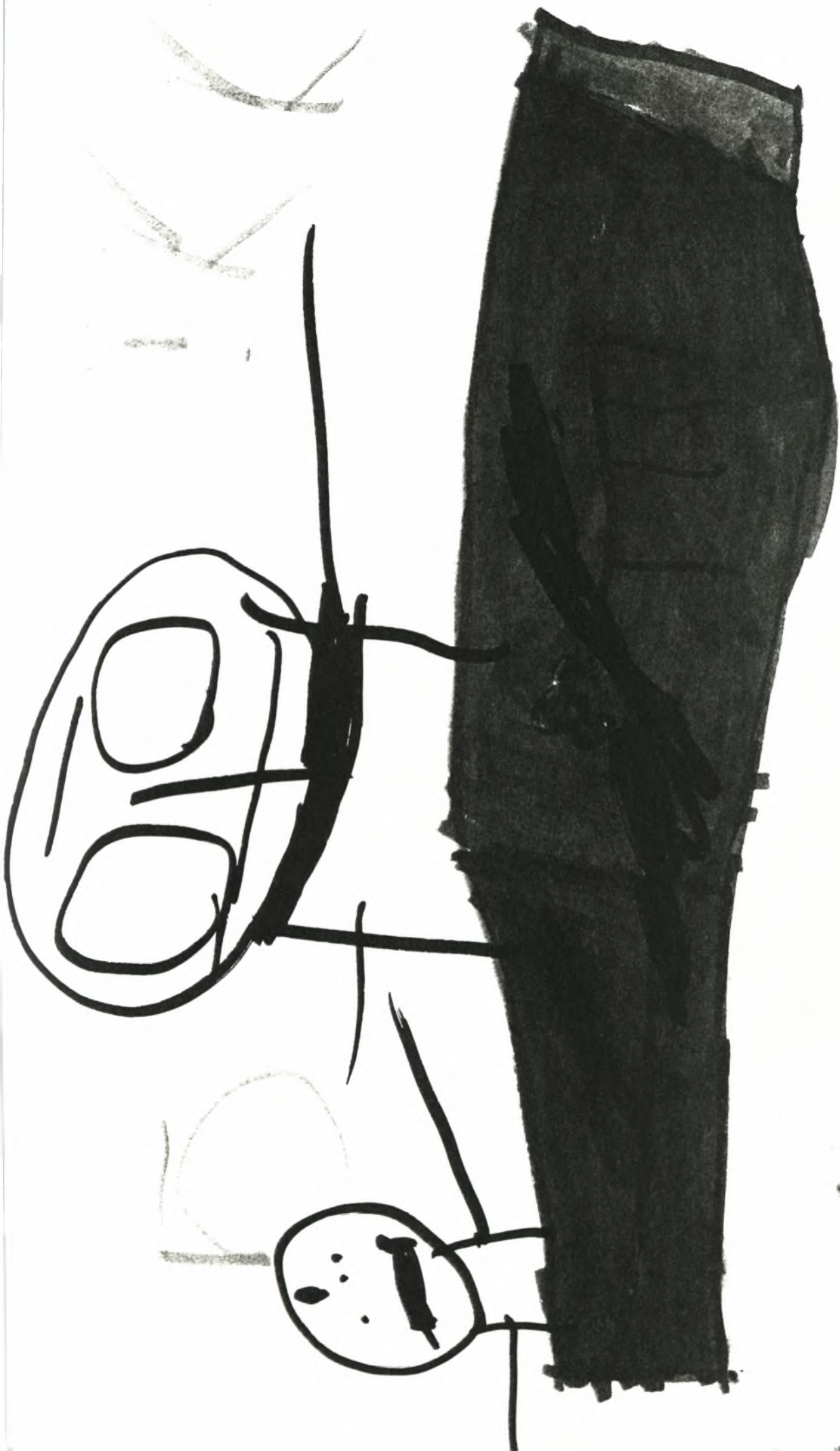

KONTOY AN
MARIANENA
KOFO
Papadopoulos

ATAGH

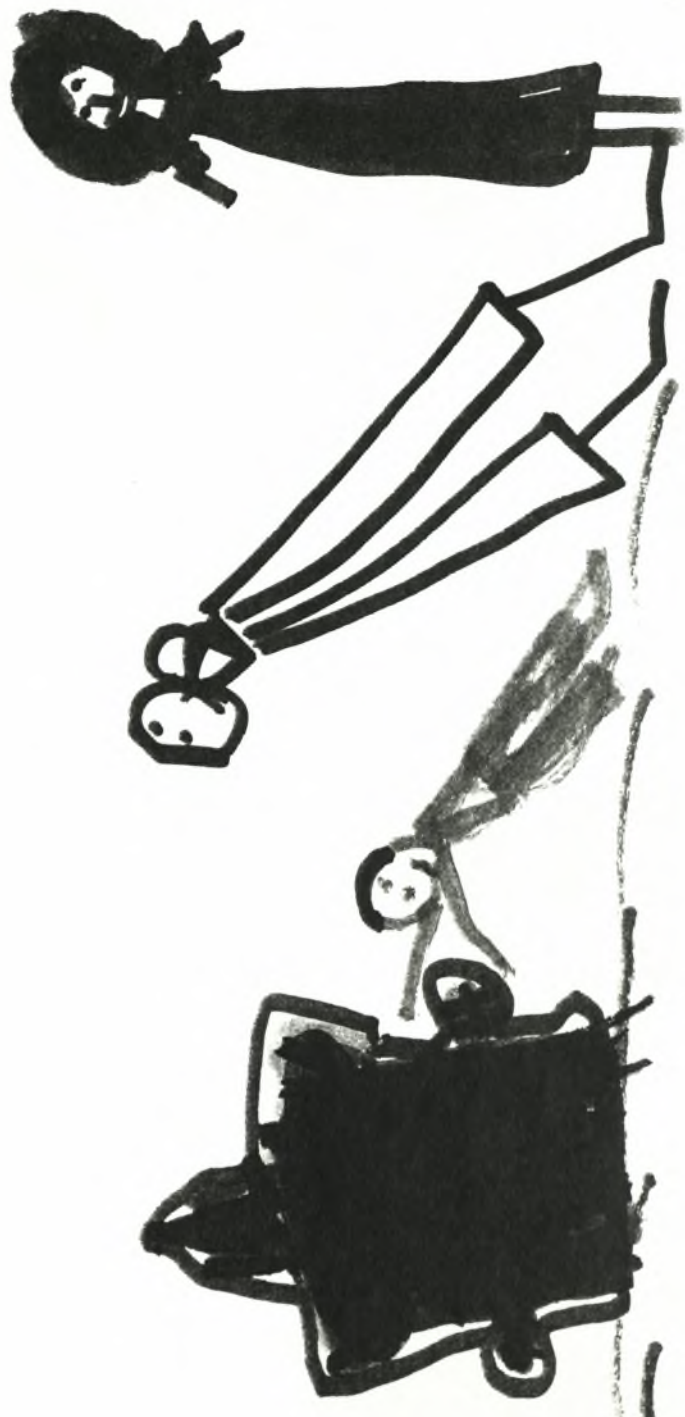
դրամ

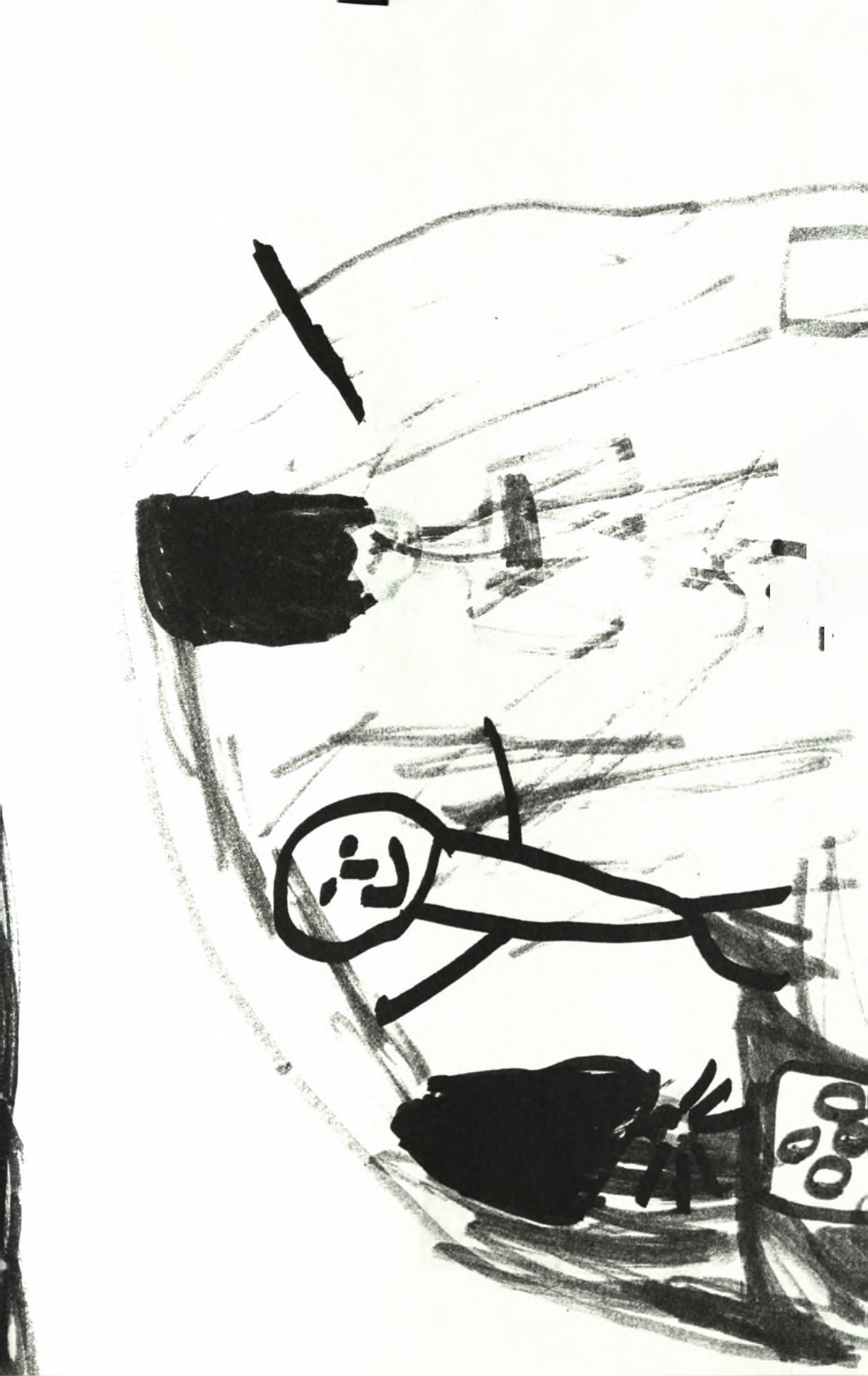
Hand-drawn A (Cypriotes)

TINA
(violin)

THE
GREAT
GATSBY

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000085001